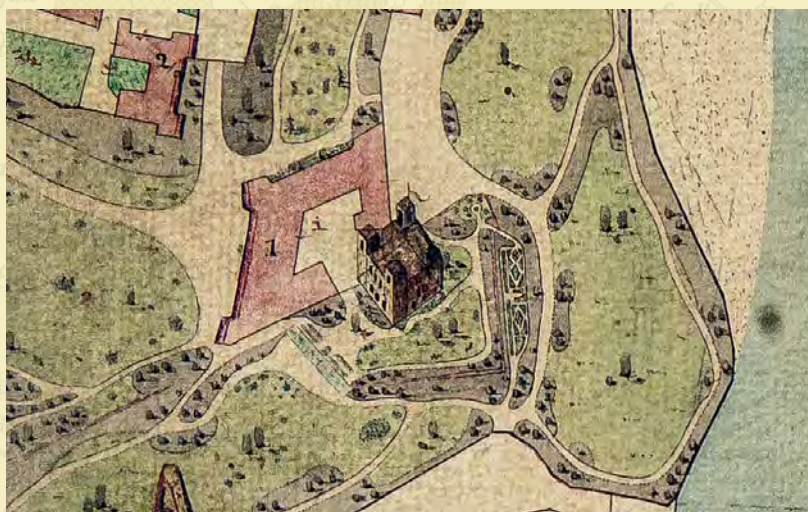
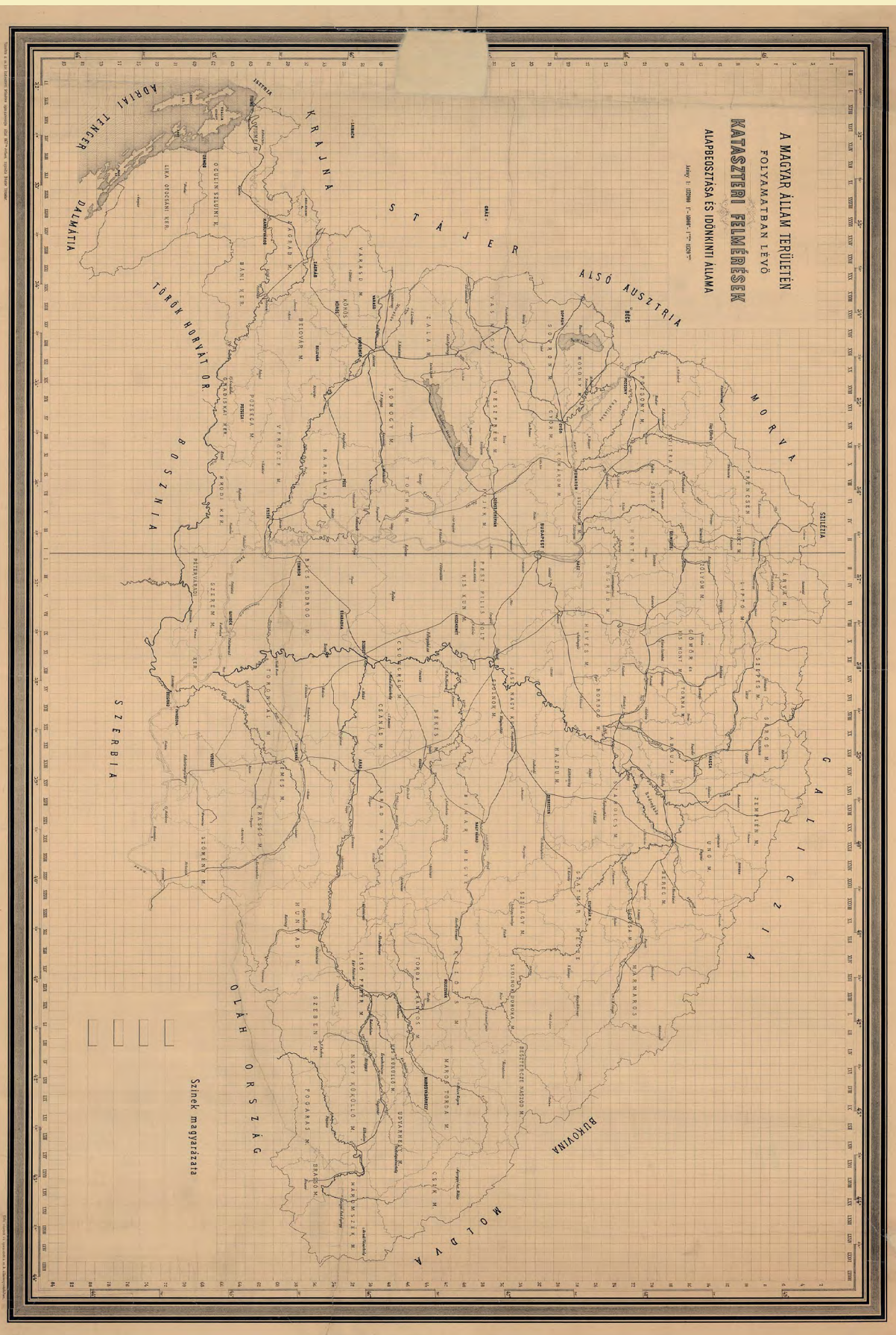

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Sz. Simon Éva: Egy oszmán szolgálati birtok metamorfózisa
- Török Enikő: Kataszteri mérnökök a Dörre családban
- Filep Antal: A kataszteri térképek feltárják a rejtőzködő emlékeket. Sárospatak erődítésének nyomai a kataszteri térképeken
- Kiss Márton: Csigó Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja
- Csima Péter: Örhegyek a kataszteri térképeken
- Mikesey Gábor: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből
- Horváth Gergő: Kataszteri térképek az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában
- Iván Gyula: „Földügyi igazgatás a fenntartható fejlődésért”. A modern kataszter kézikönyve

■ Dörre Tivadar: A Magyar Állam területén folyamatban lévő kataszteri felmérések alapbeosztása és időnkénti állama, 1877 (MNL PML, XV. 6. 118.). L. ehhez Török Ernő cikkét

■ ■ ■ ÖT ÉVSZÁZADON ÁT

A *Catastrum* eddigi történetének leghosszabb időszakon átívelő számát bocsátjuk most közre.

A hódoltsági területen található szolgálati birtok birtoklástörténetének vizsgálata a régió centralizációjának okait és állomásait mutatja be. A kataszteri felmérés szervezetében tevékenykedő tisztviselők nem egyszer ugyanazon család tagjai voltak, ezt újabb két tanulmány adatai igazolják.

A kataszteri iratok őrzőhelyeinek áttekintését a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára térképgyűjteményének ismertetése folytatja. A kataszteri térképek forrásértékét bizonyítja, hogy ezúttal az Órhegy nevű magaslatok, illetve Sárospatak vára erődítményeinek azonosításában szolgáltak máshonnan nem megismerhető adatokkal.

Hosszú út vezetett odáig, hogy a települést vagy lakott helyet jelölő földrajzi nevek egyértelmű, másokkal össze nem téveszthető elnevezését központi akarattal, az állami keretek között működő szerv állapítsa meg. A földrajzinév-bizottság előzményeit és annak tevékenységét több cikkben mutatjuk be. Köszönettel tartozunk az ELTE Informatikai Kara Térképtudományi és Geoinformatikai Intézetének – dr. Zentai László intézetvezetőnek és munkatársainak –, hogy a cikkillusztrációk beszerzésében gyorsan és eredményesen segítségünkre voltak.

■ ■ ■ TARTALOM

Sz. Simon Éva: Egy oszmán szolgálati birtok metamorfózisa.....	3
Török Enikő: Kataszteri mérnökök a Dörre családban	11
Filep Antal: A kataszteri térképek feltárják a rejtőzködő műemlékeket.	
Sárospatak erődítésének nyomai a kataszteri térképeken.....	19
Kiss Márton: Csigó Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja.....	33
Csima Péter: Órhegyek a kataszteri térképeken	41
Mikesy Gábor: Egységesítés a földrajzi nevek használatában.	
Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből	47
Horváth Gergő: Kataszteri térképek az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában.....	57
Iván Gyula: „Földügyi igazgatás a fenntartható fejlődésért”	
A modern kataszter kézikönyve.....	62

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ VII. évfolyam, 4. szám

A címlapon: A Várkastély távlati ábrázolása Sárospatak 1866. évi kataszteri birtokvázlatán. L. ehhez Filep Antal cikkét

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Bozzay Péter ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Bozzay Péter (HOI), dr. Szinay Attila (Agrárminisztérium), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pásztai László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.) ■ Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás ■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratosokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Hivatalos Biztonsági Okmány- és Jegynyomda Kft., ügyvezető: Kratochwill Balázs

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 4800 Ft, számonként 1200 Ft.

ISSN 2064-5805

SUMMARY

SZ. SIMON, Éva: The Metamorphosis of an Ottoman Service Estate

simon.eva@mnl.gov.hu

The service estate in Csontamindszent / Botyka located on the border of the Counties Somogy and Baranya, existing between 1570 and 1689, is an interesting example of the barely studied history of the Ottoman tenure in Hungary. We can trace the various causes and stages of the centralization of a region all the way to the birth of a manor through the history of the estate.

TÖRÖK, Enikő: Cadastral Engineers in the Dörre Family

torok.eniko@mnl.gov.hu

Several members of the Dörre family worked in the organization of the Hungarian cadastral survey. Antal Dörre was born and educated in Bohemia, he arrived in Hungary in 1856 and took part in the cadastral survey until his retirement with a small break, in 1875, and then he moved to Austria. Two his sons; Henrik and Tivadar, were employed as cadastral engineers. Henrik acquired his knowledge of surveying in practice, he retired as a chief engineer in 1899, after which he opened a private engineering office. Tivadar was in the cadastral service until he graduated as an Art teacher, and then he earned his living as an Art teacher, painter and graphic artist.

FILEP, Antal: Cadastral Maps Reveal Hidden Monuments. Traces of the Fortification of Sárospatak on the Cadastral Maps

filepantal@hotmail.com

Sárospatak is one of the oldest cities in Hungary. The first cadastral survey of the settlement was carried out in 1866. In the indication sketch made at that time, the forgotten defence objects of the late medieval and early modern times can be identified. Aerial photographs also document the medieval, early modern features of the settlement, which can be compared to the 1866 indication sketch.

KISS, Márton: The Lifeway of Csigó Lajos (1886–1930) cadastral officer

kiss.marton@mnl.gov.hu

Lajos Csigó (1886–1930), was born in Pécs, he first studied law following the footsteps of his father, then he joined the national survey following the occupation of his grandfather, Wenceslas Skála. From 1915 to 1918 he took part in the Great War and then fluctuated between civilian and military service for a long time. After Pécs had returned to Hungary, he also calmed down, and he could start working as an employee of the office in 1921. In 1927, in addition to his appointment as an engineer, he became a member of the Order of the Knights. His unfolding career hampered by his rapid-onset illness.

CSIMA, Péter: Órhegy Hills on Cadastral Maps

csima.peter1@gmail.com

The illustrations of the hills called Órhegy and the vineyards and forest blocks named after them, located in the 25 settlements of the three counties of Northern Hungary can be well studied on the cadastral maps. The summary presentation is illustrated by a cut-out and a photo of the cadastral map of the eight locations.

MIKESY, Gábor: Unification in the Use of Geographical Names. Excerpts from the History of the Geographical Names Committee

gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu

Geographical names are used to uniquely identify places. In the expanded world, the formal similarity of names, or even multiple or multiple forms of naming the same place, the unclear relationship between place and name had become a barrier to communication in both the national and international sense. There are special bodies in the countries to deal with redundant situations and to enforce the language norm. The series of articles provides an insight into the history of national and international geographical name standardization.

HORVÁTH, Gergő: Cadastral Maps in the Archives of the County Jász-Nagykun-Szolnok of the National Archives

horvath.gergo@mnl.gov.hu

The engineers of the detailed cadastral survey started in Western Hungary in 1856, arrived in the County Jász-Nagykun-Szolnok almost a quarter of a century later, in the early 1880s. The maps created as a result of their work and the related documents were then entered not only into the land survey map repository but also a copy was handed over to the county, district and settlement authorities. One of the essential tasks of the county archives was to collect and preserve the permanent and legal insurance documents of the bodies performing public tasks within their competence, therefore the cadastral maps kept by the authorities operating in the county territory were transferred to the county archives.

IVÁN, Gyula: Land Administration for Sustainable Development. The Manual of the Modern Cadastre

This book review presents one of the most important publications in the field of cadastre and land administration in recent decades. The work is not only a good professional summary of land administration and cadastre, but it also introduces a new paradigm of land management with a new theory of land administration related to it. It presents the reader with a lot of new information about the field of science of the cadastre.

SZ. SIMON ÉVA

*Egy oszmán szolgálati birtok metamorfózisa**

A középkor végére kialakult magyar uradalmi rendszer mellett a 16–17. században időlegesen egy idegen birtoklási gyakorlat is meghonosodott, amelyet a hódítók hoztak magukkal. Hatásai az érintett régiók későbbi sorsára is befolyással voltak.¹ Az oszmánok a behódoltatott vagy hadjáratban megszerzett területeket az Oszmán Birodalom részének tekintették és kincstári tulajdonként kezelték. Bizonyos időszakonként felméréseket készítettek az egyes települések gazdasági potenciáljáról, hogy azokat különböző érdekek alapján csoportokba összevonva szolgálati vagy más néven javadalombirtokként hasznosítsák.² Az így kialakított birtokok jövedelmét a tartományokban állomásozó könnyűlovasszázadok tagjai, a várkatonaság gyalogos egységei (kollektív birtokként) és a hivatali szolgálatot teljesítők kapták fizetés gyanánt. A gyakran egymástól távol fekvő településekből álló birtoktestek általában nem követték a magyar birtokszerkezetet. Az oszmán megszállásban nem érintett magyar uradalmaktól eltérően – amelyek a századok során gyakran gazdát cseréltek, de a 20. század elejéig mégis szinte változatlan kiterjedésűek maradtak – az oszmán birtokok nem voltak állandók. Minden újabb összeírás el-

készítésével változtattak összetételükön és elhelyezkedésükön.

A most bemutatandó, Baranya és Somogy megye határán fekvő, ugyanakkor az oszmán közigazgatásban a szigetvári szandzsák szentlőrinci náhijéjéhez tartozó szolgálati birtok Szigetvár 1566. évi török kézre kerülése után jött létre. Az 1570-től csontamindszentinek, majd utóbb, 1592 után már botykainak nevezett birtok települései korábban soha nem voltak ugyanannak a magyar birtokosnak a kezén. A Baranya megyében, Szentlőrinc város közvetlen közelében található névadó Csontamindszent (ma Csontkamindszent) korábban a Kápolnai család tulajdona volt.³ Tőle északra, a mai Dinnyeberki és Nyugotszenterzsébet közelében négy, mára elpusztult település, a kurialista Agod és Feketehegy, valamint a pécsi püspökség birtoka, Boldogasszonyfalva, míg Dinnyeberkitől északnyugatra a pécsi káptalan kezében lévő Káptalanfa feküdt.⁴ Szigetvár felé tovább haladva az út mentén a korábbi Kesás birtok Botyka, tőle északra a kismemesi kézen lévő Kispeterd (a mai Botykapeterd részei), délre pedig a szintén kurialista Vidősfalva (később Büdösfalva, ma Rózsafa), valamint a Ferenci család birtoka, Mindszent tartozott kezdetben a

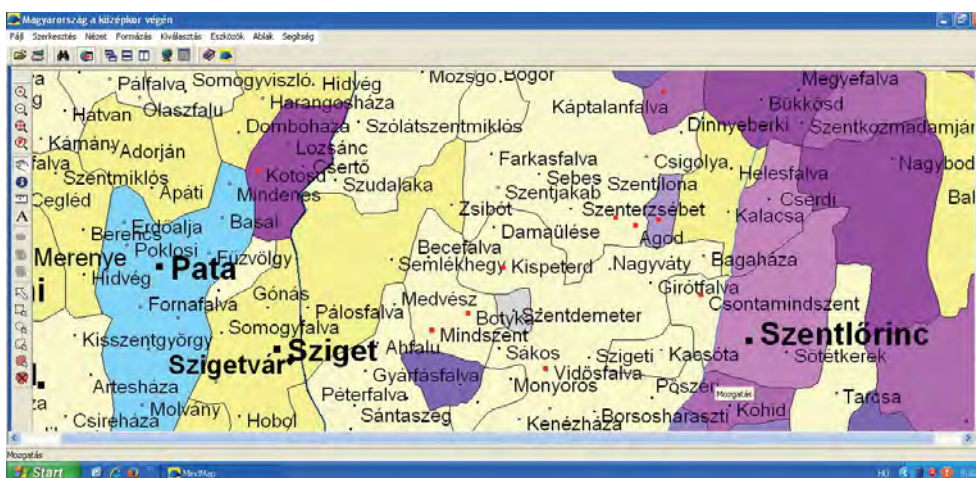
* A dolgozat az NKFIH OTKA K 108919 és OTKA K 132475 pályázati támogatásával készült.

- 1 Az oszmán uralom hatásának egyik legtöbbet vizsgált kérdése a kora újkori pusztasodás mértéke. Az érintett területek nagy részén azonban a korábbi birtokstruktúra jelentős átalakulása is megfigyelhető a visszafoglaló háborúk után.
- 2 Az oszmánok által a magyar területeken végzett felmérések általában az Oszmán–Habsburg békekötések időpontjaihoz igazodtak. Részletesen I. SZ. SIMON ÉVA: A szülejmáni béke. A magyarországi oszmán adóösszeírások és a magyar–oszmán békekötések összefüggései. *Aetas*, 33. (2018) 4:53–72.
- 3 A települések magyar birtokosaira vonatkozó adatok a területről készült utolsó dikális összeírásban maradtak fenn 1542-ből. Csontamindszent birtokosa eszerint Kápolnai Ferenc volt, aki I. János, majd 1530-tól I. Ferdinánd király kapitányaként, Nádasdy Tamás alvezéréként szolgált. 1543-ban Fok vidékén a tatárokkal vívott csatában esett el. Az 1579. évi oszmán összeírás még mindig megemlíti hajdani magánbirtokát (bastináját), amely Mehmed alajbég fiának, Alinak és Musztafának a kezén volt akkor. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), E 158 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, Magyar Kamara archívuma, Conscriptioes Portarum 3. kötet, Baranya megye 1–104. p.; Bayerische Staatsbibliothek, München (BSB) Cod. Turc. 138. fol. 48.
- 4 1707-ben Agodot Feketehegygel és Boldogasszonyfalvával együtt már mint prédiomot írták össze. MNL OL, E 156 Magyar Kamara archívuma, Urbaria et Conscriptioes (= E 156) Fasc. 50. No. 29.

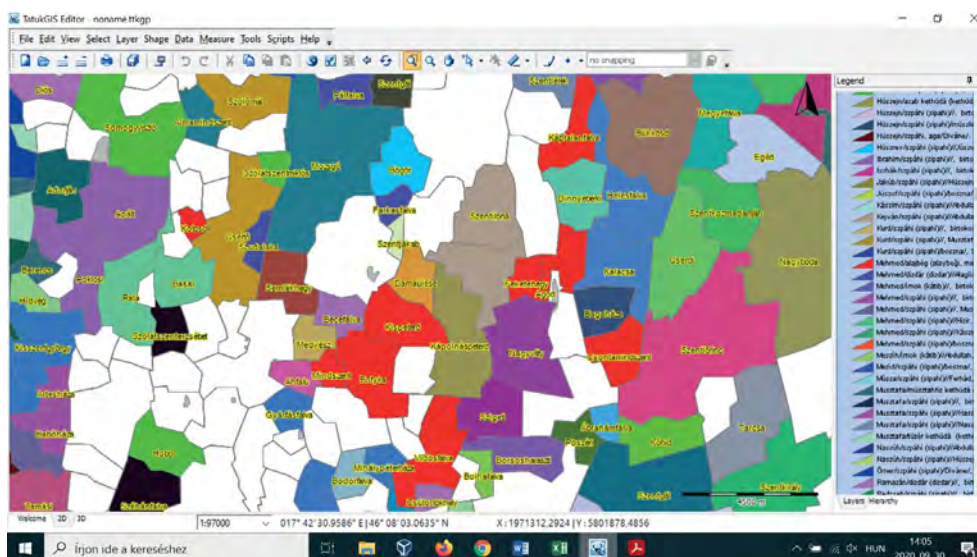
javadalombirtokhoz.⁵ Az 1570 és 1580 között fennálló egység utolsó települése, az 1542-ben még szintén egyházi kézen – de nem a pécsi püspökség, hanem a pálos rend kezén – lévő, majd az 1560-as években már Szigetvár tarto-

zékaként szereplő Kotosd Szigetvártól északra, már Somogy megyében feküdt.⁶⁷

Az eredetileg 21100 akcsét jövedelmező (ziámet) birtokot oszmán szokás szerint 1580-ban, az újonnan elkészült felmérések után át-

■ A csontamindszenti szolgálati birtokhoz tartozó települések régiójának magyar birtokviszonyai a középkor végén.⁷ Jelmagyarázat: halványzárka: különböző kismemesi birtokok; citromsárga: szigetvári uradalom; halványkék: külön kezelt patai tartomány; lila különböző árnyalatai: különböző egyházi birtokok

■ A csontamindszenti szolgálati birtokhoz tartozó települések régiójának oszmán birtokviszonyai 1570-ben. Jelmagyarázat: piros: csontamindszenti birtok; különböző színárnyalatok: más-más kézen lévő birtokok; fehér: nem szerepel a szigetvári és pécsi szandzsák összeírásában

5 Botyka legnevesebb magyar birtokosa Kesás Pál 1546–1547-ben ideiglenesen megbízott „dunántúli” főkapitány volt. PÁLFFY GÉZA: A török elleni védelmi rendszer néhány alapkérdése a XVI. század első felében. *Studia Agriensia*, 17. Eger, 1997. Függelék I. Országos főkapitányok (1540–1552), 67. (Elérhető az Arcanum Kéziróarchívumban, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok>). A települések a 17. század végén már csak mint bérlemény szerepeltek az összeírásokban, a 18. század elején pedig mint kurialista falvakat veszik számba őket. MNL OL, E 156. Fasc. 90. No. 32/d.; Fasc. 52. No. 72. Vidősfalva a 18. század elején már prédiúm. MNL OL, E 156. Fasc. 69. No. 10.

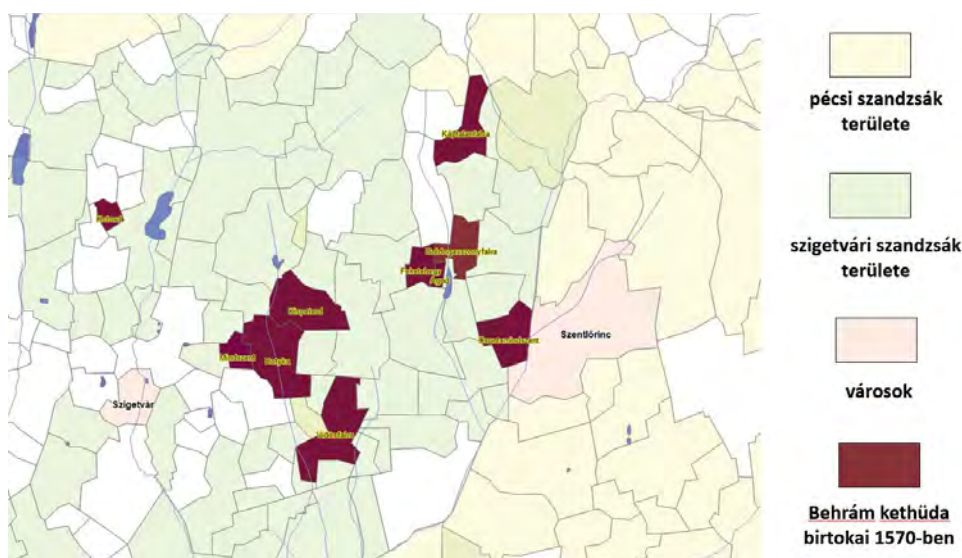
6 Kotosd: MNL OL, E 156. Fasc. 153. No. 9.

7 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis*. Bp., 2001.

szervezték.⁸ A legmagasabb jövedelmű helyek Csontamindszent (4000 akcse), Botyka (3000 akcse) és Kispeterd (4000 akcse) továbbra is részei maradtak megemelt jövedelemmel, míg a maradék hét, alacsonyabb értékű falut szétosztották más birtoktestekbe vagy más feladattal látták el.⁹ Helyükre a pécsi káptalan birtokai közül a szomszédos Szentdemetert, valamint határvidéki somogyi és zalai helyek közül 15 új települést illesztettek be.¹⁰ Ennek az intézkedésnek az oszmánok által adóztatott területek kiterjesztése szempontjából volt jelentősége. A birtokos kezén csak néhány stabilan adózó települést hagytak, a többi jövedelmét az

rendezéskor, 1592-ben az 1570 óta folyamatos három település, Csontamindszent, Botyka és Kispeterd, valamint az előző felmérés után hozzá csatolt határvidéki helyek továbbra is a birtokban maradtak, csupán egy további településsel toldották meg a listát. Mindennek eredménye ekkor 990 akcsés összjövedelem-emelkedés lett.¹¹

A középkorban jelentéktelen súlyú terület a 16. században stratégiaileg fontos helyszínévé vált. Az 1570 és 1580 közötti javadalombirtokba tartozó települések Kotosd kivételével Szigetvár előterében, a várost és a várat Péccsel összekötő útvonal nyugati szakasza mentén fe-

■ A birtoktest kiterjedésének változása, 1570–1579¹²

önként nehezen vagy sehogy sem adózó határvidékről – jelen esetben több faluét a magyar kézen lévő Kanizsa vára mögül – kellett a szpáhinak behajtania. Az átalakítás után a csontamindszenti birtoktest összjövedelme mindössze 1000 akcséval nőtt, miközben a gerincét adó három hely adója 11 000 akcséról 15 100 akcséra emelkedett. A következő újra-

küdtek.¹³ A két szandzsákközpontot összekötő útvonal azonban nem csupán az újonnan elfoglalt Szigetvár utánpótlása és a hadseregmozgás igényei miatt bírt különös jelentőséggel. A vár ostroma idején a helyszínen elhunyt Szulejmán szultán eltemetett belső szervei számára ebben az időben épült fel a szomszédos területen, a mai Turbék-Szőlőhegyen a kultikus jelentő-

8 Az oszmán birtokstruktúra a jövedelmezőség szempontjából hármasszoros osztatú volt. A 20 000 akcsénál kevesebb adóra tartott településeket tímár, a 20 000–99 999 akcse közöttieket ziámet, az ennél nagyobbakat hász birtoknak nevezzük.

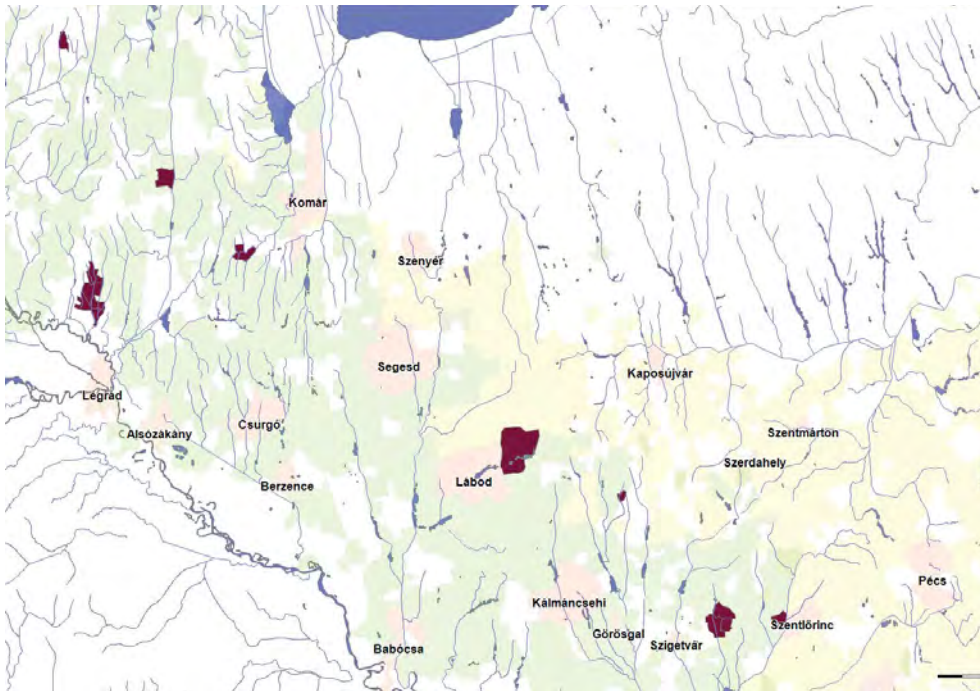
9 Az akcse kis méretű oszmán ezüstpénz, a pénzügyi elszámolások alapegysége volt.

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (= BOA, Török Állami Levéltár). Maliyeden Müdevver Defterler (= MAD) 15283.

11 BOA, Tapu Tahrir Defterleri (= TT.d.) 638.

12 A térképvázlatokat készítette: Sz. Simon Éva, Kollányi László, Kollányi Péter.

13 Az útvonal keleti szakaszán a pécsi szandzsákbégek birtokai, Szentlőrinc és Pellérd városai biztosították a két központ, Pécs és Szigetvár biztonságos összeköttetését.

■ A birtoktest kiterjedésének változása, 1580-tól apró változással a visszafoglalásig

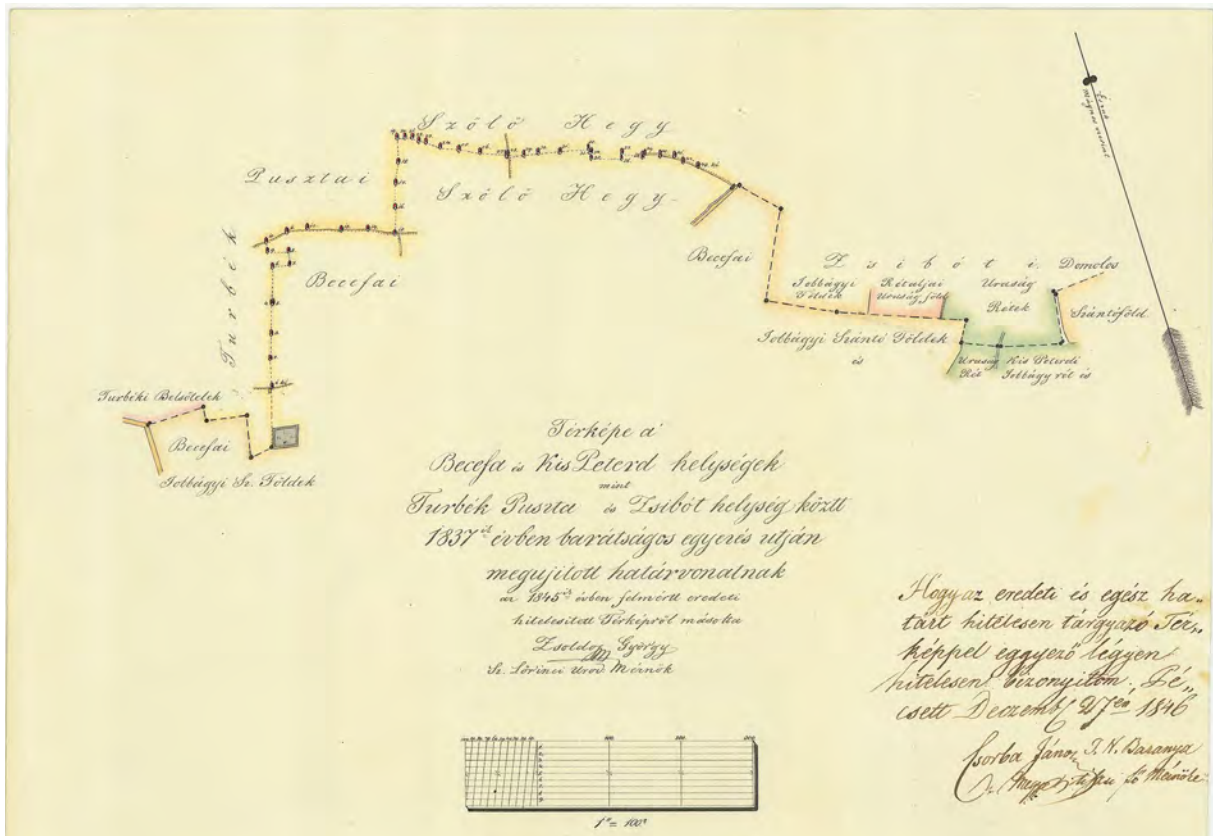

■ A csontamindszenti szolgálati birtokhoz tartozó települések az első katonai felmérés térképén

ségű türbe. A zarándokok számára is szükség volt a kegyhelyhez vezető, biztosított útvonalra, amely épp a csontamindszenti birtok települései között haladt el. A falvak gyakorlatilag körbeveszik a türbéhez tartozó alapítványi birtokokat („Türbeváros”, azaz a későbbi Turbék, Szőlómál, Pálosfalva, Szudalaka, Semlékhegy, Becéfalva, Kápolnás peterd, Szólászentmiklós, Zsibót, Katádfalva), amit az I. katonai felmérés és egy későbbi határtérkép is jól szemléltet.¹⁴

Másrésről többek közt éppen a kegyhelyhez való közelség miatt szervezték át 1580-ban a csontamindszenti birtokot. A türbe egyházi személyzetének és védőseregének ellátását szolgáló alapítványi birtokok jövedelme túlságosan kevés volt, ezért a komplexum ellátásának biztosítására a környékről további településeket kellett bevonni a szolgálatba. A szultáni rendelet nem sorolja fel az érintett településeket név szerint, csak azok birtokosait, de mivel a csontamindszenti szolgál-

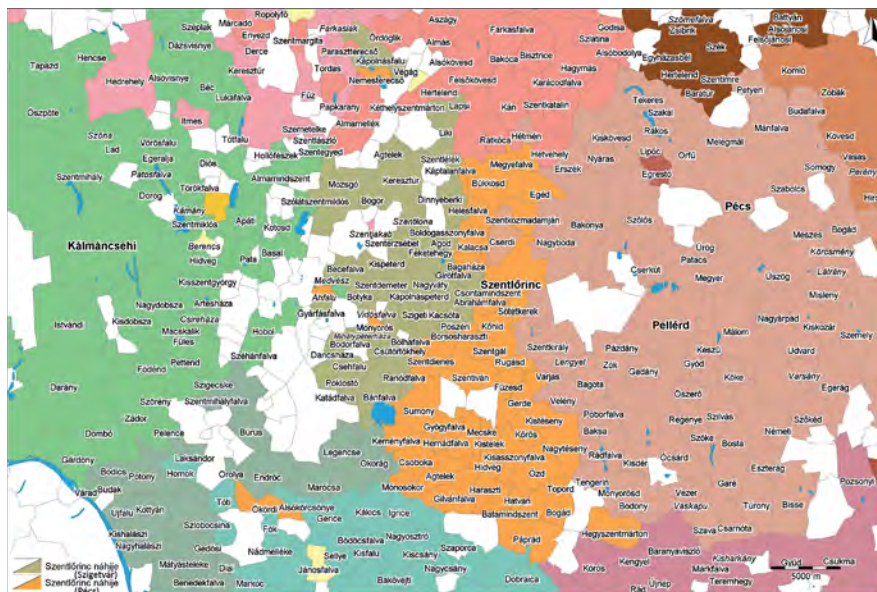
14 FODOR PÁL: *Turbék. Szulejmán szultán szigetvári Türbevárosa a 16–17. századi oszmán-török forrásokban*. Bp., 2020. 103–119. (= FODOR, 2020)

■ Becefa, Kis-peterd, Turbék és Zsibót 1837. évi határának térképe, 1845¹⁵

lati birtok alacsonyabb jövedelmű helyei közül néhány (Vidősfalva, Káptalanfa, Feketehegy) hosszú távon kiesett a szpáhiknak adományo-

zott birtokok sorából, helyzetüknél és birtokosuk személyénél fogva joggal feltételezhető, hogy 1580 után ezek is a türbe ellátását szolgálták.¹⁶

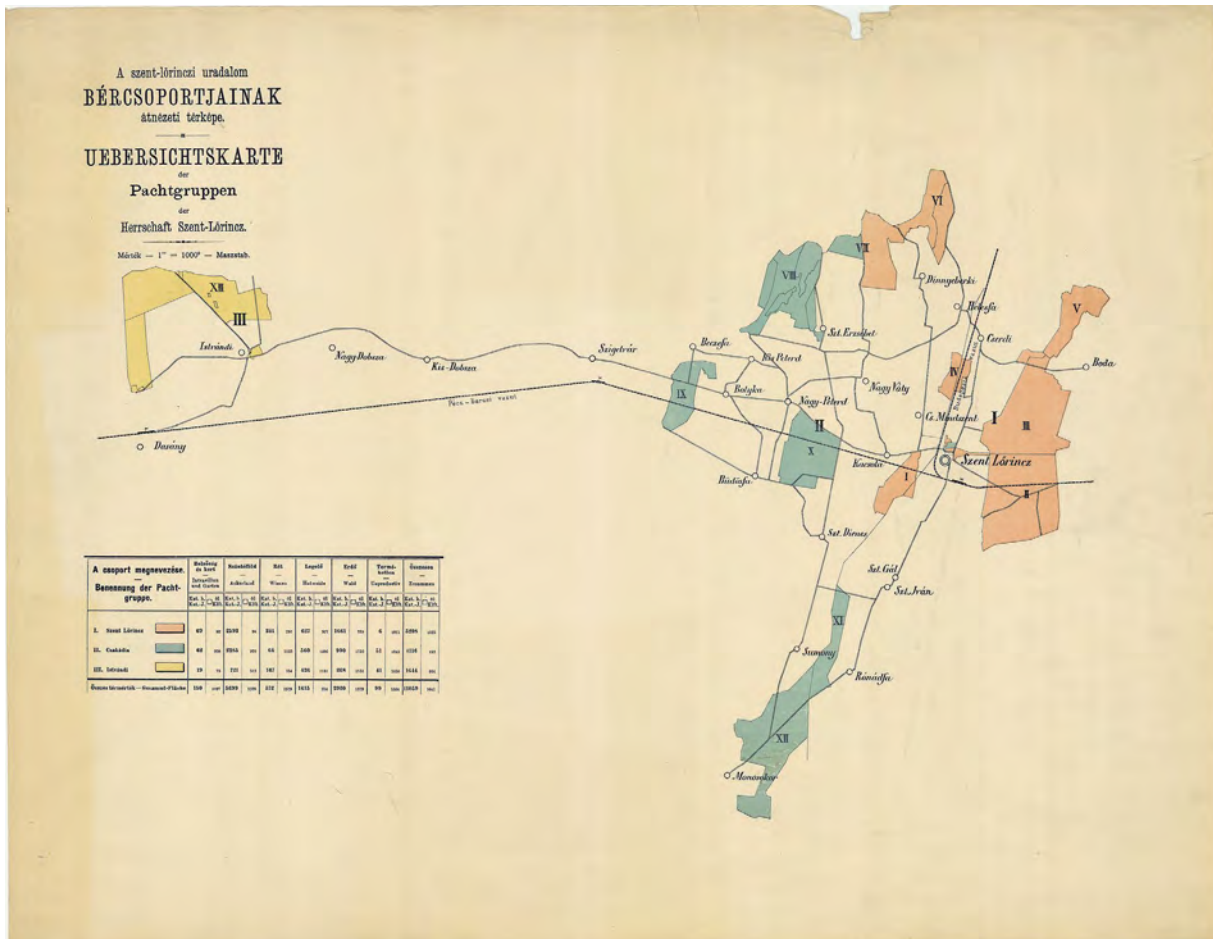

■ A szigetvári és a pécsi szandzsák szentlőrinci náhijének kiterjedése 1700-ban¹⁷

15 MNL OL, S 16 Családi fondokból kiemelt térképek, Esterházy család hercegi ága (= S 16), No. 1147.

16 FODOR, 2020. 80.

17 A térképvázlatot készítette: Sz. Simon Éva, Demeter Gábor, Kollányi László, Kollányi Péter. <https://mnl.gov.hu/download/file/fid/573019>

■ A szentlőrinci uradalom a 19. században (MNL OL, S 16. - No. 520.)

Az egész régió súlyának növekedését mutatja, hogy a szigetvári és a pécsi szandzsák már az 1570-es években egyaránt az alsóbb közigazgatási egységének (náhijének) központjává tette a határukon fekvő Szentlőrincet.

A város és a régió különleges helyzete a későbbi birtoklástörténetre is befolyással lehetett. Részben a 16. században kialakított csontamindszenti javadalombirtok törzsterületéből, részben a türbéhez tartozó alapítványi birtokokból jött létre a 18. századra egy új uradalom, melynek központja Szentlőrinc lett. A hozzá tartozó települések és az úthálózat viszonyát jól szemlélteti az uradalom 19. századi mezőgazdasági térképvázlata is.¹⁸

E különleges fejlődéstörténet láttán felmerülhet a kérdés, hogy kik lehettek a birtoko-

sai a Szulejmán türbekomplexumát körülölelő településeknek, azaz a későbbi szentlőrinci uradalom helységeinek. Az eddig feldolgozott török források alapján 1570 és 1592 között nyolc különböző birtokosát ismerjük a birtoknak. Ők szinte kivétel nélkül magas beosztású helyi vagy portai tisztségviselők voltak. Elsőként a szigetvári szandzsák szpáhijainak katonai vezetője, Mehmed alajbég birtokolta, aki már 1570 előtt is a területen szolgált. Csurgó környéki falvait váltotta fel Szentlőrinc környékiekre, amikor a drávai flottaparancsnoki (kapudáni) posztját az alajbégre cserélte.¹⁹ Őt rövid ideig két szpáhi követte a birtoklásban, majd 1574-től a Boszniában fekvő zvorniki szandzsákból érkezett Musztafa alajbég kapta meg a birtokot nem egészen egy évre.²⁰

18 MNL OL, S 16. No. 520. A szent-lőrinczi uradalom bércsportjainak átnézeti térképe ... (elérhető a Hungaricana Magyar Kögyűjteményi Portálon).

19 BOA, TT.d. 503.

20 Österreichische Nationalbibliothek, Wien (= ÖNB) Handschriftensammlung Mxt. 571. fol. 173.

A területet csak rövid ideig használók után egy olyan személy következett, aki az oszmán gyakorlatban különlegesnek számít. Behrám kethüda nagyon hosszú ideig, 14 éven át, 1575-től egészen 1589. évi haláláig volt a falvak adóztatója.²¹ Hosszú tartózkodása alatt bőségesen volt része kalandban. 1575 előtt is a szigetvári határvidéken szolgált, Somogy és Zala megyében voltak birtokai.²² Még a csontamindszenti birtok megszerzése előtt részt vett Szigetvár, Babócsa és Berzence várának átépítésében, és védelmezte az építkezésre kirendelt parasztokat a keresztény támadásokkal szemben. 1574-ben ott volt Kanizsa várának feldúlásakor, és többször küzdött a várból kitörő keresztények elleni portyákban is. Helytállásáért a szultáni kegy 8000 akcse jövedelememelésben részesítette, amellyel jövedelme 28 000 akcsét tett volna ki. Ő azonban ahelyett, hogy magasabb jövedelmű birtokra várt volna, elfogadta az erre az időre éppen felépült türbe melletti, 21 100 akcsét érő csontamindszenti birtokot, és annak törzsterületéről a birtokok következő újraosztásakor sem mondott le. 1580-ban megtartva a türbe környéki jelentősebb helyeket, gyenge hozamú falvaitól meg kellett válnia, amelyeket újra a határszéli portyázások színhelyére cserélt. Határvidéki tapasztalataira gondolva talán nem lehetett ellenére az, hogy ott, a zavarosban halászva szedje be majdnem 6000 akcsényi hiányát. De továbbra is részt vett a nagyobb közös katonai akciókban. 1587-ben Sehszüvár bég oldalán harcolt a kacorlaki csatában, ahonnan nem tért vissza. Birtokát 1588 februárjában kiutalták Ali szpáhinak, de mikor kiderült, hogy Behrám nem halt meg, csak fogságba került és visszatért, akkor visszaadták neki.²³ Halála után a falvakat egy bégfi, Hüszejn kapta meg, de

jogot formált rájuk újra a Behrám visszatérése miatt a birtokból kiesett Ali is. Végül a Portán Ali mellett döntöttek, akit utóbb Abdülkerim Húbjár, a Boszniából érkezett defter kethüda (a defterdár helyettese), majd portai müteferrika (ügyvivő) váltott fel.²⁴

Abdülkerim Húbjással az ekkor már botykaira keresztelt birtok egy nagy birtokkomplexum részévé vált. Az új birtokosnak ugyanis magas beosztásához illően magas jövedelem járt, amelyet nem tudtak vagy nem akartak számára egyetlen szandzsákban biztosítani. Teljes, 86 400 akcsét kitevő jövedelmének csak egy töredékét (ekkor már 23 090 akcséjét) adta a botykai javadalom. Voltak birtokai a boszniai és a hercegovinai szandzsákban is, így a Somogy és Baranya megye határán fekvő települések ekkor rendkívüli módon ezekkel a balkáni helyekkel alkottak egy birtoktestet. Nem maradt azonban sokáig Abdülkerim Húbjár kezén a terület. 1593-ban már egy másik portai müteferrika, a falvakra már korábban is igényt formáló Hüszejn bégfi adóztatja a botykai szolgálati birtokot.²⁵

A 15 éves háború időszakának oszmán forrásai sajnos itt egy időre megszakadnak, a birtokon ülő portai müteferrikák sora azonban, úgy tűnik, tovább folytatódott. 1618-ból származik a következő adat. Ekkor már Gazanfer Abdullah portai müteferrika kezén volt a botykai birtok, amelynek 1592-ben felállított határai ettől kezdve egészen a visszafoglaló háborúk idejéig már nem változtak.²⁶ A birtokosok cserélődése sem volt már olyan intenzív, mint a 16. században. A 17. század közepétől annyi magyarországi javadalombirtokhoz hasonlóan ez a birtok is családi kapcsolatokon keresztül kezdett öröklődni. Gazanfer Abdullah, az utolsó portai müteferrika utódai a

21 A kethüda kifejezés helyettést jelent. Behrám magas jövedelme alapján feltételezhető, hogy a csausok kethüdája, azaz a tartományi csausok vezetője volt. A határvidéken szolgáló dizdárók (várkatonaság parancsnokai) ismert helyetteseinek jövedelme általában csak évi 3500 akcse volt.

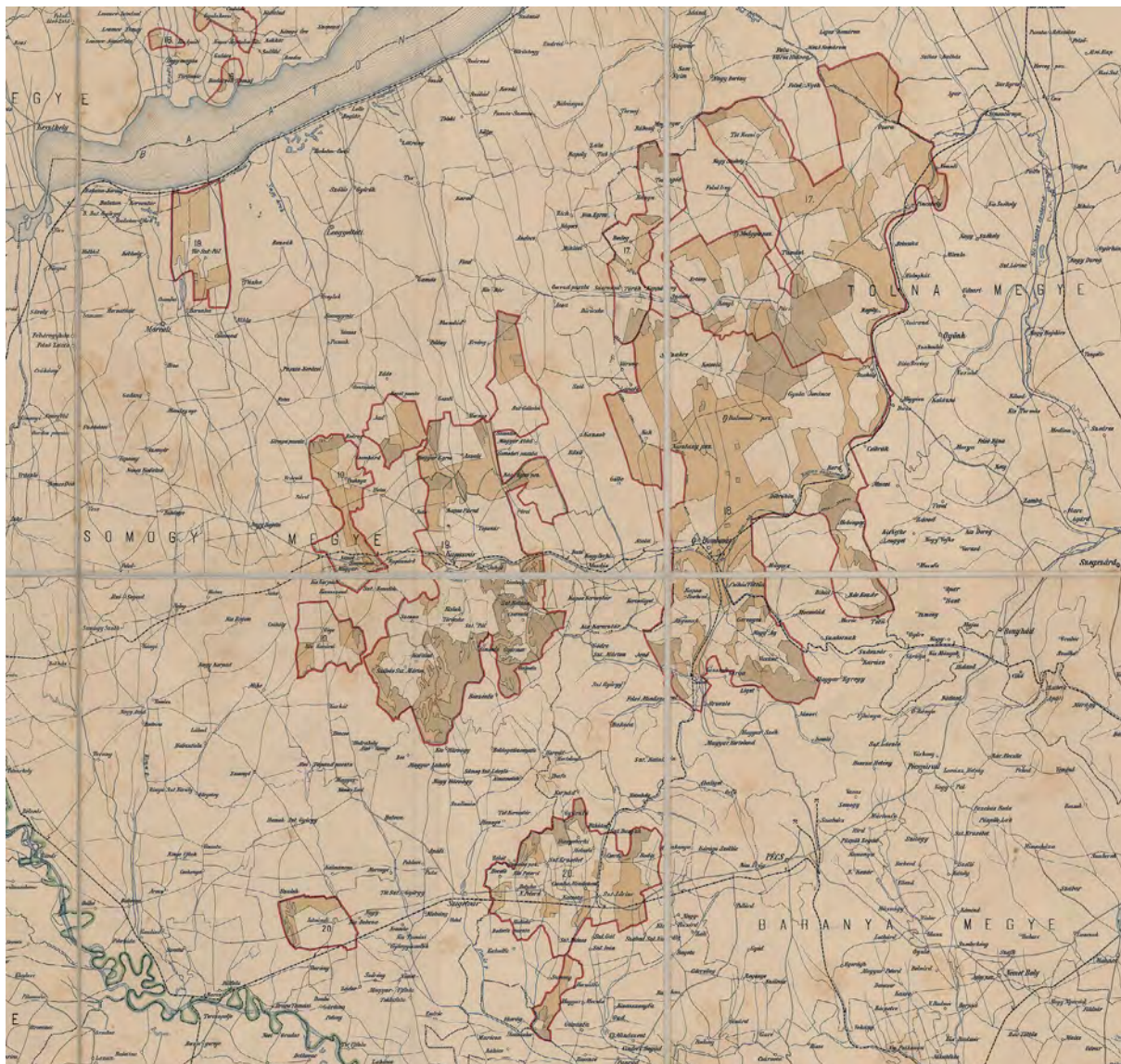
22 BOA, Mühimme Defterleri (= MD) 4 No. 2074.; ÖNB Mxt 571. fol. 251.

23 Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий” (St. Cyril and Methodius National Library), Szófia D 661. fol. 251.; BOA, Timar-Zeamet Ruznamçe Defterleri (= DFE RZ d.) 107 fol. 403.

24 BOA, TT d. 638. fol. 3.

25 ÖNB, Mxt. 54. fol. 59v.; BOA, DFE RZ. d. 168. p. 156.

26 BOA, DFE RZ d. 389. p. 383.

■ A Főméltóságú Esterházy Herczegi Család hitbizományához tartozó összes fekvőbirtokok átnézeti térképe, A herceg Esterházy család hitbizományához tartozó összes birtok térképe (MNL OL, S 16. - No. 584.)

fennmaradt források szerint már mind helyben szolgáló ziámet-birtokos szpáhik voltak. Jövedelmük nem csökkent, mindvégig megőrizték a botykai birtok teljes bevételét. A források megfogyatkozása miatt 1641 és 1690 között azonban mindössze csak három személyt ismerünk közülük.²⁷

Hogy hány kézen járt addig a terület, amíg a visszafoglaló háborúk után, 1711-ben I. József szentlőrinci néven egy új uradalom részé-

vé tette, azt nem tudjuk. A szentlőrinci uradalomnak nevezett új birtoktest első keresztény birtokosa Christoph Siegfried Breuner kamarai elnök (1676–1685) lett, ő később a hadi költségvetést koordináló Főhadbiztosság vezetője (1694–1698).²⁸ A régió kálváriája azonban ezzel még nem ért véget. Csupán a 18. század közepétől került állandó birtokoshoz, akkor, amikor végül az Esterházy család kezére jutott a környék.

27 BOA, DFE RZ d. 586. p. 160.; BOA, DFE RZ d. 720. p. 213.

28 Az adományozás fennmaradt a MNL OL, A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii 28. kötet, 538. p.

TÖRÖK ENIKŐ

*Kataszteri mérnökök a Dörre családban**

A *Catastrum* már több olyan mérnököt bemutatott, akik egyenes- vagy oldalági rokonságban álltak egymással, vagyis egy család több tagja is a kataszteri felmérés szolgálatában dolgozott. A Zahajkievicz/Zsadányi, Traupmann, Obenau, Biscontini, Mersich, Tiller, Kraus, Lego, Schéda/Gyarmathi, Keresztszeghy, Skála/Csigó mérnökök sorát most a Dörre család követi, amelyben az apa, Antal és két fia, Henrik és Tivadar is kataszteri tisztviselő volt.¹

Dörre Antal

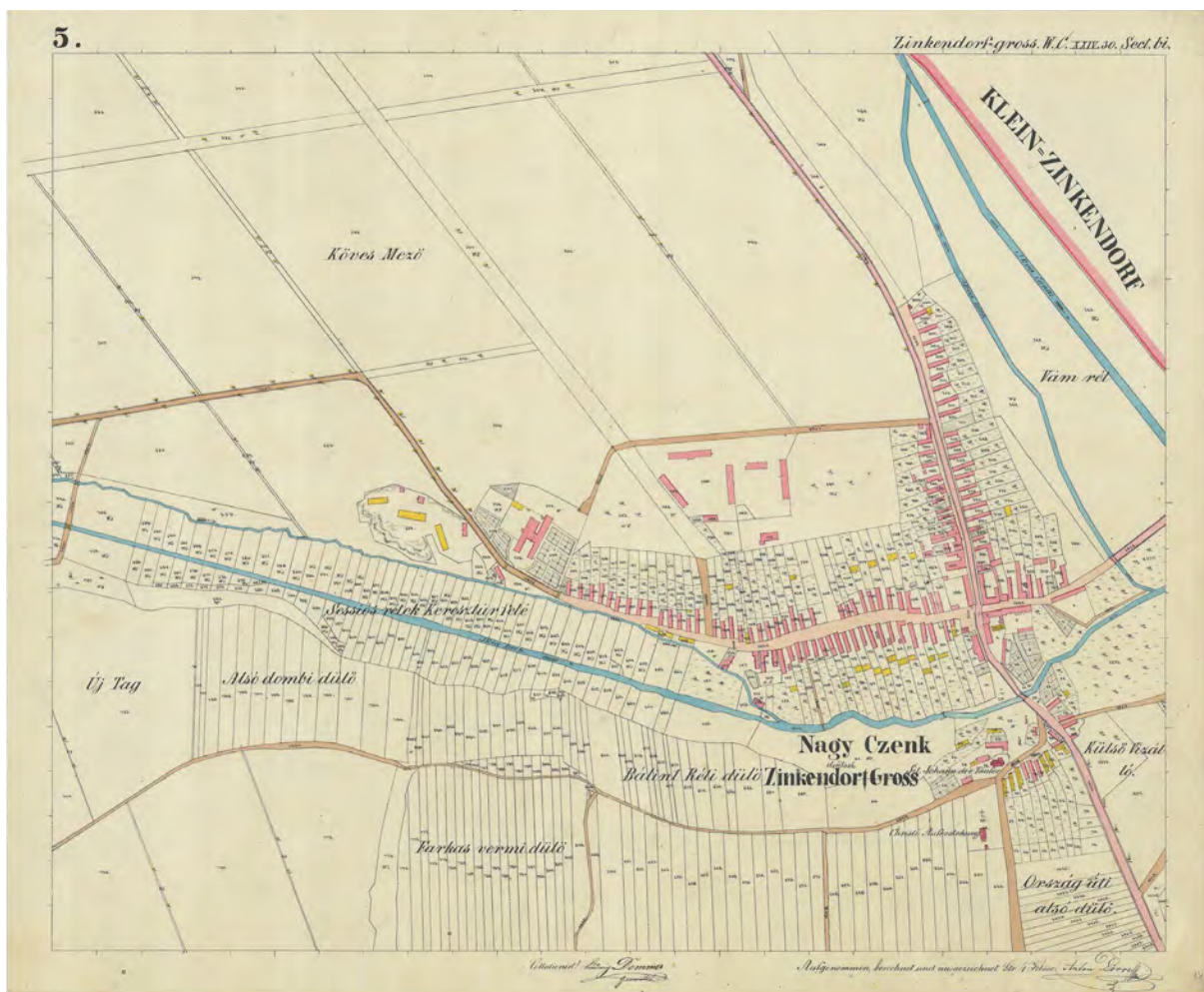
Dörre Antal Ferenc (Jiřetín pod Jedlovou, Csehország, 1828. 02. 12. – Ried im Innkreis, Ausztria, 1892. 02. 20.) Christoph Dörre kiskereskedőnek, a helyi magisztrátus írnokának és Theresia Schäffernek a gyermeke volt, a prágai politechnikumban tanult. 1850. május 1-jétől dolgozott a kataszternél, először Galíciában 3., majd 2., 1852. november 1-jétől 1. osztályú felmérési segédként Matthias Wonesch

felügyelő mellett (1853-ig). Már 1851-ben kérvényezte, hogy a kataszteri főigazgatóság háromszögelési irodájához (Triangulierungs- und Kalkülbüro) osszák be, de erre csak 1853 júniusában került sor (Kalkulatorsadjunkt 2. Klasse), ekkor áthelyezték Bécsbe. 1855-ben újból Galíciában találjuk, területszámítással foglalkozott a pénzügyminisztériumban (Kalkulatorsadjunkt).²

1856. május 1-jével léptették elő 4. osztályú mérnöké, május 20-án került a soproni adókerület 4. felmérési felügyelőségébe a Triangulierungs- und Kalkülbürotól, november 23-án pedig áthelyezték az 1. felügyelőségbe. 1858-ban újból a 4. felügyelőségben, majd 1859-ben a 7-ikben dolgozott, 1860-ban visszakerült az 1. felügyelőségbe. Az 1859. évi minősítési táblázata szerint felettesei nem voltak teljesen elégedettek a munkájával, nem dolgozott elég tisztán („*arbeitet unrein*”), és könnyelműen adósságokba verte magát. 1861 és 1862 folyamán Horvátországban végzett felméréseket.³

* A bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj (2015, 2017) és a bécsi Collegium Hungaricum kutatói ösztöndíj (2019) támogatásával végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét. A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

- 1 A *Catastrum*ban megjelent tanulmányok: ZÁVOCZKI ADRIENN: A Zahajkievicz/Zsadányi mérnökcsalád pályafutása. 1. (2014) 4:36–40. Uő: Óbuda belterületének határleírása (1874). 1. (2014) 2:33. GÜNTER LEGO – JÁN TIBOR OBENAU: „Wir haben Mitteleuropa vermessen“. Die Familien der Geometer: Obenau, Biscontini, Mersich, Tiller, Kraus und Lego. 5. (2018) 3:27–28. TÖRÖK ENIKŐ: Fülhegyi, Gyarmathi, Hadfy és Kőszeghy. 7. (2020) 3:17., 24. KISS MÁRTON: Skála Vencel (1826–1917) emlékezete. 7. (2020) 3:33. Uő: Csigó Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja. 7. (2020) 4:33–40. A Dörre családról l. még TÖRÖK ENIKŐ: Családkutatói lehetőségek a kataszteri felmérés dokumentumaiban. *Kis füzetben nagy segítség a családkutatóshoz*, (2020) 4. sz. Megjelenés előtt.
- 2 Születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9GXX-P6J?i=194>, halotti anyakönyvi bejegyzése: <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/oberoesterreich/ried-im-innkreis/306%252F1892/?pg=7>. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium (= ÖStA, FHKA NHK) Katasterabt. Akten 328. 1147/1853., 330. 1831/1853., 345. 2295/1854., 454. 34105/1859. Halálozások. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 1. (1892) 1:9. *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien*, 1851:198., 1852:185., 1853:199., 1855:75.
- 3 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 381. 2850/1856., 390. 6840/1856., 403. 19515/1857., 420. 9911/1858., 437. 59016/1858., 454. 34105/1859., 499. 62161/1862. *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich*, (1856) 4:226., (1858) 4:224., (1859) 4:168. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), K 269 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok - 21. tétel (= K 269) Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1860–1865.

■ Dörre Antal: Nagyzenk belterülete, 1856 (MNL OL, S 78 - 202. téka - Nagyzenk - 17.)

1863-tól ismét Magyarország területén tevékenykedett, először a Felvidéken, majd a Bánságban, végül Bács-Bodrog megyében, 1868-tól 3. osztályú, 1872-től 2. osztályú mérnökként. Ismert állomáshelyei:

– 1863: 4. felmérési felügyelőségben (= ff.) Kassa központtal,

– 1864–1865: a 11. ff. Kassa, majd Munkács központtal,

– 1868–1870: 6. ff. Lőcse központtal,

– 1871: 9. ff. Ipolyság központtal,

– 1872–1874: 9. ff. Alibunár, Ómoldova, majd Fehértemplom központtal,

– 1875: Bács-Bodrog megye.⁴

1875-ben nyugdíjazták, de nyugdíja nem

volt elég kiskorú gyermekei eltartására, folyamatosan újabb és újabb munkalehetőségeket keresett, mert csak ideiglenes megoldásokat talált. 1876-ban Bácsordasból Neuberg an der Mürzbe költözött, mivel a fölművelésügyi minisztériumtól ott kapott mérnöki állást, a kincstári birtokok határát mérte fel, közben Aschbachban, Gußwerkben és Mariazellben is megfordult, a telet Ottakringben töltötte. A következő év nyarán ismét terepmunkát végzett Laab am Walde és Pressbaum környékén, majd télre visszatért Ottakringbe. Ezt követően nem kapott munkát, így a család szűkölködött és eladósodott. 1878 decemberétől a földadó-rendezési bizottságnál alkalmazták, Währingbe

4 MNL OL, K 269 Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1860–1865, Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1868–1874. *Magyarország tiszti cím- és névtára* (= MTCN), 1873:131.; 1875:108.

(Annagasse, 16. 2. emelet 11. ajtó) költözött családjával. 1879-ben a bécsi központi kataszteri térképtárban (Zentralmappenarchiv) kis mellékjövedelemhez is jutott: a teljesítmény arányában díjazott úgynevezett akkordmunkában a munkarészek összevetését (kollationieren), osztályozási összesítések (Klassenzusammenstellungen) és egyéni birtokívek szerkesztését kapta feladatul, amiben a felesége és lányai is gyakran segítettek neki otthon. Év végén a földadó-rendezési műszaki munkák befejeződtek, így újból munka nélkül maradt, csak a térképtári szakmáymunkákból volt bevétele a mérnöknek. 1880 nyarán Ried im Innkreisba költözött, a kerületi bíróságnál alkalmazták, az új telekkönyvek felvételénél, vagyis a telekkönyvezésnél. Közben magánmérnöki működésének engedélyezését intézte Linzben, 1881-ben már újsághirdetést is feladott, hogy szolgáltatásait reklámozva ügyfeleket szerezzen. 1884-ben viszont arra panaszkodott, hogy kevés megbízást kap, amit azzal magyarázott, hogy ő mérőlánccal és szintezőpálcával dolgozik, míg riválisa acél mérőszalaggal és szögprizmával. Fiának, Tivadarnak küldött leveleiből kiderül, hogy évekig anyagi gondokkal küszködött, gyakran kért kölcsönt, anyagi támogatást Tivadartól, és több levelében kitért arra, hogy melyik gyereknek mit vett a kapott pénzből. 1886 elején azonban összevesztek, miután édesanyja látogatást tett fiánál Budapesten, és különféle apróbb sérelmek érték – pl. nem várták a pályaudvaron –, ezért az apja szemrehányást tett Tivadarnak. Közben a lányai felnőttek, ők maguk is elkezd-

tek dolgozni, Ferdinanda fehérhímmzéssel foglalkozott, Franciska kalapkészítéssel.⁵

Dörre Antal munkájából adódóan állandóan költözködött a birodalmon, illetve az országon belül feleségével, Ernestina Hartmansgruberrel és családjával együtt, így gyermekei különböző településeken születtek: Henrik Antal (Nagycenk, 1856. 06. 28./*29. – Kecskemét, 1912. 09. 28.), Gusztáv Edvárd (Vasvár, 1857. 07. 11./*13. - Arad, 1906. 03. 03.), Tivadar Edvárd (Nemespécsely, 1858. 08. 23. – Budapest, 1932. 04. 25.), Gyula Ernő (Kisdorog, 1860. 06. 25./*29. – ?), Ferenc Károly (Varasd/Varaždin, 1861. 12. 01./*03. - Debrecen, 1907. 04. 22.), Franciska Erneszta Terézia (Teplicska/Liptovská Teplička, 1866. 08. 12. – ?), Hortenzia Auguszta (Kassa/Košice, 1868. 02. 24./*03. 01. – ?; Jedinger Károlyné), Ferdinanda Alojzia Antónia (Lőcse/Levoča, 1870. 02. 27. – ?, Eizenberger Károlyné), Ilona (Győr, 1871. 11. 23./*12. 03. – ?; Tóth Gyuláné) és Antal (Szikesfalu/Sichevița vagy Szörénybúzás/Gárnice, 1873 k. – Bácsordas/Karavukovo, 1876. 03. 14.).⁶

Fiai közül ketten lettek kataszteri mérnökök: Henrik és Tivadar, Gusztáv pedig folyamatosan mérnöki műszaki hivatalnokként helyezkedett el és Aradon telepedett le. Ferenc cukrásznak tanult Bécsben 1877 és 1880 között, majd Debrecenben cukrászdát nyitott. Antal unokái közül ketten szintén a mérnöki pályát választották: Tivadar fia, Endre építész, míg Gusztáv fia, Jenő (Arad, 1884. 06. 16. – Budapest, 1946. 11. 12.) MÁV-mérnök, majd igazgató lett.⁷ Az utóbbi Lux Ernővel (Kassa, 1877. 10. 05. – Bu-

5 Budapest Főváros Levéltára, XIV. 279. Dörre Tivadar grafikus levelezése és iratai - 1. sorozat - 1. tétel Dörre Antal Dörre Tivadarhoz írott levelei.

6 Gusztáv születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSB7-Q8Q>, gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407154#>. Gyula születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSY6-LTY>. Ferenc születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-8996-Y35S>, házassági anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVC-SS4R-4?i=430&cat=157468>, gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407152#>. Franciska születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KSTW-WGL>. Hortenzia születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RQY-79M>. Ferdinanda születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR7W-W1H>. Ilona születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NSF9-R>. Az ifjabb Antal halotti anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS54-Y9RW-5>.

7 Jenő házassági anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QGTJ-ZS9Y>, gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407157#>. SZENDREI JÁNOS – SZENTIVÁNYI GYULA: *Magyar képzőművészek lexikona*. 1. köt. Bp., 1915. (= SZENDREI-SZENTIVÁNYI, 1915) 396.

■ A Maros térképe Apátfalva, Magyar- és Nagycsanád környékén. Rajzolta Dörre Gusztáv műszaki díjnok, 1897 (MNL OL, S 118 - No. 555.)

dapest, 1950. 02. 04.) térképet is szerkesztett. A *Magyarország néprajzi térképe* című, 1:900 000 méretarányú térkép 1920 körül Klósz György és Fia, valamint a Társadalmi Egyesületek Szövetsége kiadásában is megjelent.⁸

Dörre Henrik

Dörre Henrik Antal az 1870–1871. tanévben a pozsonyi állami főreáliskola 4. osztályos tanulója volt. 1872 és 1876 között díjnokként helyezkedett el a 9. felmérési felügyelőségben, ahol apja is dolgozott akkoriban, majd az 5. felmérési felügyelőségbe került. 1879-ben fel-

mérési növendékké nevezték ki, majd néhány hónapra rá mérnöksegéddé. 1885-ben léptették elő 3. osztályú mérnökké, majd 1897-ben főmérnökké. Közben állomáshelye is folyamatosan változott, a Bánságból Budapestre került, majd Esztergomba, Nagyváradra, Szegedre, végül Aradra. A terepmunka mellett írással is foglalkozott, négy cikke is megjelent a *Kataszteri Közlönyben* az 1890-es években. 1899-ben, 43 éves korában nyugdíjazták, 23 év 1 hónap és 14 nap szolgálati idővel és évi 1452 korona nyugdíjjal. 1902-ben 200 koronával emelték nyugdíját, tekintettel arra, hogy vagyontalan volt és több mint négy évig díjnoki

8 FILEP ANTAL: Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300 000 méretarányú nemzetiségi térképe. *Geodézia és Kartográfia*, 62. (2010) 4:7. Lux Ernőről. LUX ERNŐ: Magyarország közlekedési problémái. *Aero História*, (1993) 11:8. Jenő házassági anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6S23-1NC>, gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407157#>.

munkát végzett, valamint mert a szabadban végzett munka közben meghűlve vált szolgálatra képtelenné.⁹

1880-ban Kecskeméten feleségül vette Dékány Imre útbiztos és Magay Alojzia (†Kecskemét, 1891. 08. 06.) lányát, ifj. Dékány Imre (*Kecskemét, 1858. 11. 29.) kataszteri mérnök nővérét, Dékány Rozáliát (Kecskemét, 1861. 01. 02 – Kecskemét, 1915. 10. 03.), és Kecskeméten telepedett le. 1882-ben a *Kecskeméti La-*

9 Születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-XV1L-G>, halotti anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9P6C-9Q79>. Pozsony szab. kir. városa vallásfelekezet nélküli főreáltanodájának tizenegyedik értesítője az 1870/1. évről. Pozsony, 1871. 37. MNL OL, K 269 Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1868–1874. Állami Zársumadás, (1902) 48., 417. MTCN, 1879, 1884–1898. III. kimutatás Deák Ferencz emléksobrának emelésére befolyt adományokról. *Budapesti Közlöny* (= BK), 10. (1876) 286:8730. Hivatalos rész. BK, 19. (1885) 92:1. Személyi hírek. *Pénzügyi Közlöny* (= PK), (1885) 15:206 Különfélék. A *Hon*, 17. (1879) 211. sz. Hivatalos rész. BK, 13. (1879) 202:6997. Személyi hírek. PK, (1879) 42:580. Előléptetések. PK, (1897) 13:274. Személyi hírek. PK, (1897) 19:447. DÖRRE HENRIK: A fizetés-emelésről. KK, 1. (1892) 1:5–6. Uő: Magasságmérő műszereink. KK, 1. (1892) 3:22–24. Uő: A határszelmásolatokról. KK, 3. (1894) 1:8. Uő: A „Koczó Sándor”-féle szabadalmazott aczélmérőszalag. KK, 5. (1896) 9:234–235. REISZ T. CSABA: A felmérési tisztviselők kérvénye magasabb rangosztályba sorolásukról (1892). *Catastrum*, 3. (2016) 2:37. (= REISZ, 2016)

■ Dörre Henrik: Soroksár birtokvázlatának részlete, 1882 (MNL OL, S 78 - Pest m. - Soroksár 1882 - 1.)

pok arról számolt be, hogy Dörre a kecskeméti főreáltanoda számára „tiszteletből” kidolgozta Kecskemét térképét.¹⁰

1900-tól, nyugdíjazása után magánmérnöki tevékenységbe kezdett Kecskeméten (II. tized Nyíl utca 115.), „földmérések, ... új te-lekkönyvi betéteknél előforduló osztályozásnál szükséges vázrajzok és egyéb mérnöki teendők elvégzésére” vállalkozott.¹¹

Dörre Tivadar

Dörre Tivadar Edvárdot, a kataszteri mérnököt, festőt és rajztanárt Vászolyban keresztelték meg a születése napján.¹²

Az 1–2. reáliskolai és a 3–4. polgári iskolai osztály elvégzése után az 5. és 6. polgári iskolai osztályt magánúton teljesítette, 1891-ben kapott bizonyítványt. Ezt követően kétéves képzésen vett részt az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezdében, amelyet 1893. június 18-án bizonyítvánnyal zárt. 1892. június 27-én rajztanítói oklevelet szerzett.¹³

Tanulmányaival párhuzamosan korán elkezdett dolgozni, több könyvmdában – pl. a verseciben – megfordult kőmetsző-gyakor-nokként.¹⁴

1876. április 1-jétől ideiglenes felmérési díj-nokként került a kataszteri felméréshez, a Pénz-ügyminisztérium kataszteri ügyosztályára. 1877. február 21-től végleges felmérési növen-dékként alkalmazták, ekkor tett esküt. 1881.

■ Dörre Tivadar arcképe a vasúti igazolványából (Joanovits és Hinko, Petrozsény, 1892 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti fényképtár, TF 1929-3-44.)

április 1-jétől kinevezték mérnöksegéddé, 1887. május 1-jétől mérnökké. Szolgálati ideje alatt térképrajzolósi és irodai munkákat kapott.¹⁵

Az általa rajzolt térképek közül egy Magyar-ország-térképet ismerünk a közgyűjtemények katalógusai alapján. Egy közigazgatási térkép-ről van szó, amelyet a Magyar Királyi Állam-

10 Házassági anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS54-5794-K?i=122&cat=442599>, Dékány Rozália születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSJC-FLY>, gyászjelen-tése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407156#>. Újdonságok. *Kecskeméti Lapok* (= *KL*), (1880) 75. Újdonságok. *Kecskemét*, (1880) 48. sz. Különfélék. *KL*, 24. (1891) 32:3. Újdonságok. *KL*, (1882) 18:8. Ifj. Dékány Imréről l. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSJC-FCJ>, MNL OL, S 92 Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai (= S 92) - No. 25/2. Régi szolgálati és minősítési táblázatok, C, D, E, F nevék (= No. 25/2.) 154–160. REISZ, 2016. 41. TÖRÖK ENIKŐ: Szentes részletes felmérése. *Catastrum*, 3. (2016) 4:40. Ifj. Dékány Imre Bolyai Malvin férje volt, családjával Kolozsvárott, majd Temesváron élt, erről l. OLÁH-GÁL RÓBERT: Réthy Mór és Farkas Gyula ügyködése egy Bolyai-utód megsegítéséért. *Historia Scientiarum*, (2012) 10:21–22.

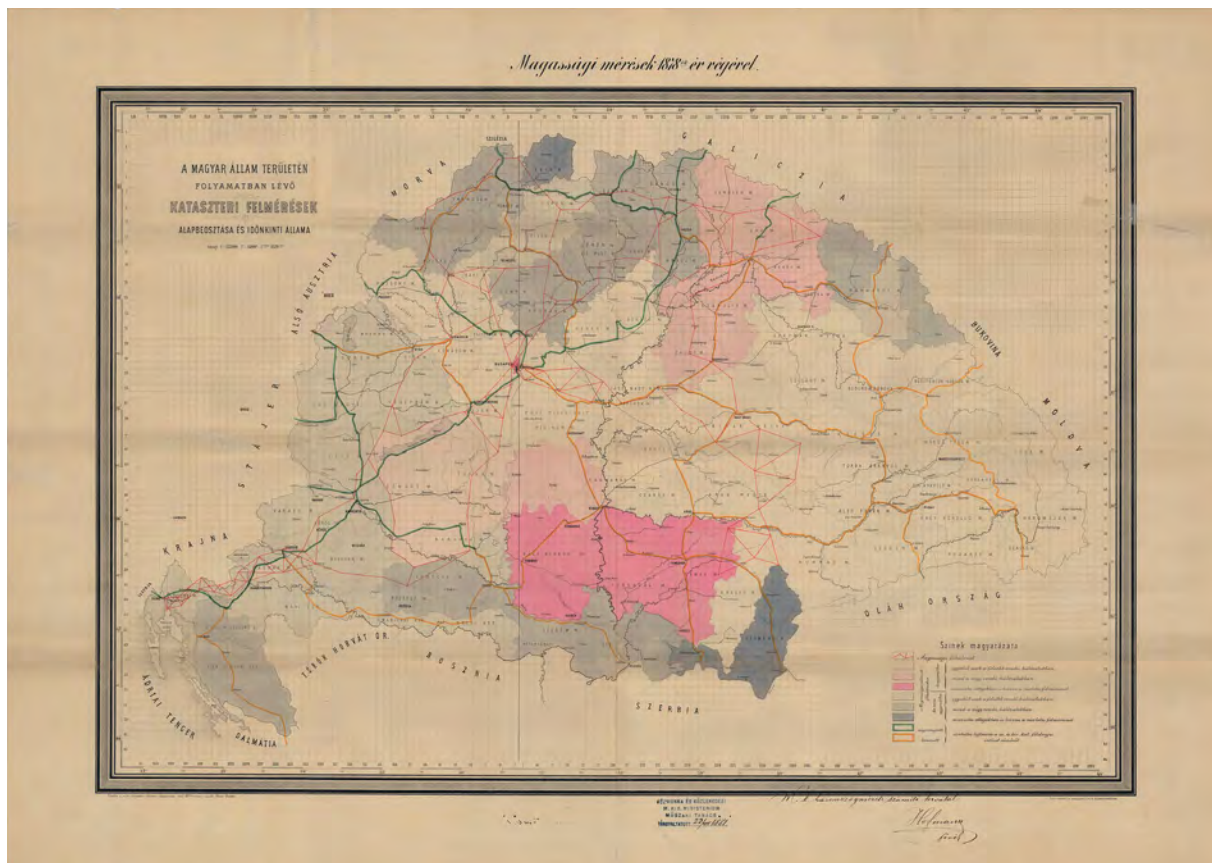
11 Hírek. *Kecskeméti Friss Újság*, (1900) 2.

12 Dörre Tivadar születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939X-SBPW-R>, halotti anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DRD9-22M>. MNL OL, S 92 - No. 25/2. 276–278. Életéről rövid összefoglalók: [https://hu.wikipedia.org/wiki/D%C3%B6rre_Tivadar_\(fest%C5%91,_1858%E2%80%931932\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/D%C3%B6rre_Tivadar_(fest%C5%91,_1858%E2%80%931932)), <https://www.visegrad.hu/id-dorre-tivadar>

13 MNL OL, S 92 - No. 25/2. 276–278. Az 1. osztályt Esztergomban végezte: *Sz. kir. Esztergomvárosi nyilvános alreáltanoda értesítője az 1870/1-iki tanév végén*. Esztergom, 1871. 6., 25.

14 MNL OL, S 92 - No. 25/2. 276–278. *Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk.: KENYERES ÁGNES. 1. köt. Bp., 1967. (= MÉL) 397. *Magyar Országos Tudósító*, 14. (1932) 92:76. https://library.hungaricana.hu/en/view/MOT_1932_04_3/?pg=75

15 MNL OL, S 92 - No. 25/2. 276–278.

■ Dörre Tivadar: *A Magyar Állam területén folyamatban lévő kataszteri felmérések alapbeosztása és időnkénti állama; Magassági mérések 1878-ik év végével, 1878* (MNL OL, S 116 – No. 425.)

nyomdában nyomtattak 1877-ben, és amely a megyéket ábrázolja néhány jelentősebb település feltüntetésével. A térkép tematikus térképek alapjául szolgált, amelyekre többszínnyomással vagy kézzel vitték fel a tematikus tartalmat. Három példány ismert *A magyar állam területén folyamatban lévő kataszteri felmérések alapbeosztása és időnkénti állama* címen (1:1 52 000), a cím arra utal, úgy tervezték, a térképet a felmérés előrehaladásának ábrázolására használják. A három közül a PML-ben őrzött példány tematikus tartalom nélküli közigazgatási térkép, az OSZK-ban őrzött példány befejezetlen, a Felvidéken látható színezés feloldását nem adták meg a jelmagyarázatban. Az MNL OL-ben őrzött példány felső térképszegélyén látható egy

második cím: *Magassági mérések 1878-ik év végével*. Ezt a térképet a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium (= KKM) iratai közül emelték ki. Az iratokból kiderül, hogy a térképet a Pénzügyminisztérium küldte a KKM-nek, miután a Magyar Mérnök- és Építészegylet 1876-ban egy vízrajzi országtérkép szerkesztését kezdeményezte a KKM-nél, és az utóbbi ehhez kért adatokat a pénzügyi szaktárcától. A Háromszögméreti Számító Hivatal főnöke, Hofmann Ferenc által szignált térképre kézzel vitték fel a tematikus tartalmat.¹⁶

Ezt az országtérképet az állami erdők ábrázolására is felhasználták a címet és a jelmagyarázatot átalakítva: *A magyar királyi államerdők átnézeti térképe; Tableau synoptique*

16 Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár (= OSZK) TM 6.030. (<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/50986#>). MNL OL, K 173 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Közmunka- és közlekedésügyi minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Útépítészeti, vízépítészeti és vasúti szakosztály - 1882 - 3. - 4281. (3698/1880., 11886/1876.); S 116 Térképtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek, Közmunka- és közlekedésügyi minisztériumi térképek - No. 425. MNL Pest Megyei Levéltár (= PML), XV. Gyűjtemények, 6. Térképek, metszetek levéltári gyűjteménye (PMT) 118.

*des forêts d'État de la Hongrie; Übersichts-Karte der königlich ungarischen Staatswälder.*¹⁷

Dörre Tivadarnak 1880-tól jelentek meg rajzai a *Vasárnapi Újságban* és más folyóiratokban, illetve külföldi kiadványokban. 1894-ben a budapesti VI. kerületi reáliskolához rajztanárrá nevezték ki, ezzel kataszteri pályafutása véget ért. A festő és grafikus műveit a Magyar Nemzeti Galériában őrzik.¹⁸

1882-ben vette feleségül Kimnach Klotild (Pest, Lipót-város, 1856. 07. 06. – Budapest, 1919. 03. 02.) tanítónőt, Kimnach Károly főjegyző és Kühn Karolina lányát, Kimnach László (1857–1906) festő- és grafikusművész nővérét. Kilenc gyermekük született: Tivadar Nándor (Budapest, 1883. 04. 21. – Celldömölk, 1948. 03. 21.) festőművész és rajztanár, Ida Ludmilla Mária (Budapest, 1884. 09. 25. – Budapest, 1915. 06. 15.) tanítónő és iparművész, Béla Antal Károly (Budapest, 1886. 05. 15. – Budapest, 1889. 02. 15.), Endre László (Budapest, 1889. 11. 28. – Budapest, 1958. 10. 12.) építész és fővárosi mérnök, Klotild Hortensia Mária (*Budapest, 1892. 03. 08.) tanárnő, Sándor (*Budapest, 1894. 02. 25.)

■ Dörre Tivadar: A sárospataki vár (Szilágyi Sándor: *Felső-vadászi Rákóczy Zsigmond 1622–1652. Bp., 1886*)²⁰

műszaki tiszt a fővárosban, Dezső Gusztáv Zoltán (*Budapest, 1895. 09. 04./*28.) és Mária, a kilencedik gyermek nem ismert.¹⁹

A Dörre család mérnökeinek életrajzából kitűnik, hogy míg az apa, Antal a prágai politechnikumban felsőfokú műszaki ismereteket szerzett, addig fiai közül Henrik a gyakorlatban sajátította el a földmérői ismereteket, Tivadar pedig rajzkészségének köszönhetően alkalmazását, számára a kataszteri szolgálat átmeneti megélhetési lehetőséget jelentett, míg rajztanári végzettséget nem szerzett, azt követően rajztanárként, festő- és grafikusművészként kereste kenyerét.

17 OSZK, TM 6.700. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/51071#>

18 Hivatalos rész. *BK*, 28. (1894) 191:1. SZENDREI–SZENTIVÁNYI, 1915. 396–397., MÉL, 1:397.

19 Tivadar házassági anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSRX-992F-1>. Ifj. Tivadar születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y337-1YT>, gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407159#>. Ida születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8Y-MP1>. Béla születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8Y-M6K>, gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407148#>. Endre házassági anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6XKS-WKY>, gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/407149#>, halotti anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-6XKS-WKY>, róla l. még *Források Budapest múltjából*. III. 1919–1945. Bp., 1972. 555., 615. Klotild születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8Y-MP1>. Sándor születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8Y-MRX>, róla l. még HORVÁTH GÁBOR: *Dörre Sándor I. világháborús levelezése*. 1–10. rész. 1914–1918. (<http://hagibal.blogspot.com/2017/03/dorre-sandor-i-vilaghaborus-levelezese.html>); Dezső születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8Y-9MB>. Napi hírek. *Budapesti Hírlap* (= *BH*), 39. (1919) 54:5. Napi hírek. *BH*, 35. (1915) 167:11. Hírek. *Somogyvármegye*, 11. (1915) 138:4. Visegrádhoz kötődtek. Id. Dörre Tivadar (1858–1932) <https://www.visegrad.hu/id-dorre-tivadar> (Letöltés: 2020. 10. 31.)

20 <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarTortenetiEletrajzok-magyar-torteneti-eletrajzok-BE5D/rakoczy-zsigmond-16221652-687D/i-6885/>

FILEP ANTAL

*A kataszteri térképek feltárják a rejtőzködő műemlékeket
Sárospatak erődítésének nyomai a kataszteri térképeken*

Történelmi utazásra hívjuk meg a kataszteri felmérések iránt érdeklődőket. A felmérők ugyan a 19. századi felmérés adott időpillanatának ingatlanviszonyait rögzítették, mondhatni, az adott időpont állapotát „merekítették ki a rajztábláikon”, de akaratlanul is olykor akár a középkorban, akár a kora újkorban kialakult telekhatárokat, birtokviszonyokat, településszerkezetet örökítettek meg. A szabolcsi, a borsodi vagy az abaúji Árpád-kori földvárak és települési környezetük szelvényei nyomán magunk elé idézhetjük, amint a földsáncok mögött és közvetlen környezetükben hajdan fontos köztörténeti események zajlottak le, és bár a tatárjárás után elvesztették a jelentőségüket, a 19. századi kataszteri térképek a történeti és a régészeti kutatás forrásaiul szolgálhatnak. (A felsorolásunkba illeszkedhet Zemplén földvára is a szomszédos szlovák államterületen.

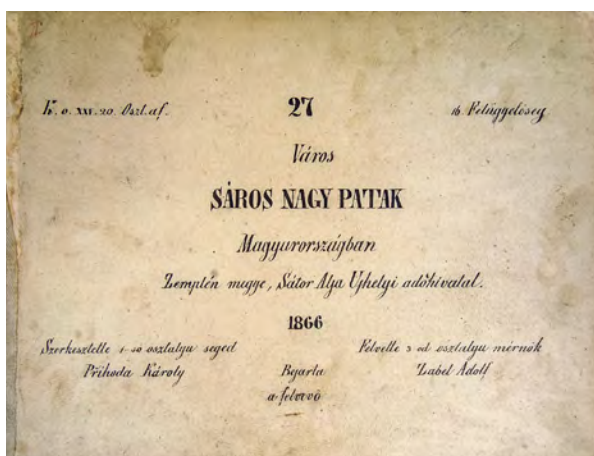
Az idézett települések földvárainak a jelentőségét az is bizonyíthatja, hogy mindegyik nevet adott a megyéjének.)

Mindez áll Sárospatak városára, a sárospataki várra, a középkori város déli részét magába foglaló külső várra, erődítésre is. A tisztes múltú város kataszteri felmérését 1866-ban végezték el. Ennek birtokvázslatait lelhattuk meg a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletárában, amelyek az 1950-ig működött Sátoraljaújhelyi Pénzügyigazgatóság irataiban maradtak fenn.¹

Sárospatak vára

Sárospatak hajdani erőssége a 16. századi kiépítése óta szabadságküzdelmeink jelképévé vált. Ám, ha rá gondolunk, önkéntelenül csak a belső vár épületegyüttese, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumát befogadó Várkastély, a Vöröstorony és a keletről, délről kapcsolódó Olaszbástya jut eszünkbe. Legfeljebb a Várkert olykor több emeletnyire magasodó falmaradványait idézzük az emlékezetünkbe.

A helyi lakosok közül is kevesen tartják számon, hogy a 19. és a 20. századi mezővárosi polgárházak zárt utcasora mögött a Várkertől észak felé haladva a postahivatal sarkáig és attól a híd felé, keleti irányba vezető utca házai mögött szinte a gótikus plébániatemplomig nyomon követhető a középkori városmag déli részét körbezáró erődítés fala. Sőt, jelentős műemléki értékű részletekre lehetne lelni,

■ Sárospatak 1866-ban készített birtokvázslata 27. szelvényének hátoldali felirata (MNL BAZML SFL, VI.102.c. Sárospatak, 1866. 27.)

1 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletára (= BAZML SFL), VI. 102/c. A Sátoraljaújhelyi Pénzügyigazgatóság iratai, 1850–1950. Kataszteri birtokvázlatok, 1852–1945. 47. doboz. Sárospatak. 1866. „Szerkesztette I-ső osztályú segéd Prichoda Károly. Felvette 3-od osztályú mérnök Zabel Adolf.” A kataszteri felmérést 1896-ban megismételték. A szelvények a Lechner Tudásközpont kataszteri térképgyűjteményében (= LTK), illetve másolatban az MNL Országos Levéltárában érhetők el. A térkép 26. és 33. szelvénye ábrázolja a belterületet. E két szelvényt „Felvette, kiszámította és kirajzolta Dolesch Gyula főmérnök. Egybehasonlította Holley Ferencz főmérnök.”

ha nem zárt udvar rejtené a hadtörténetileg is tanulságos lőréses bástyafalat. Nem igazán tudatosult, hogy a plébániatemplom maga is az erődítés északi falának a része volt. A templom északi falát is ágyúlőréses tagolják. Ez magyarázhatja azt, hogy amikor a Zrínyi–Wesselényi-összeesküvés felszámolásakor I. Rákóczi Ferenc sárospataki várát, erősségét is megszállták a Habsburg császári csapatok, a középkori, gótikus templomot is katonai célokra vették igénybe. Sajátos módon a templomhájo nyugati végében az utolsó előtti pillérállás kereszt tengelyében, a kórus előtt új várkaput nyitottak. A katonai raktárként használt templom át szekereztek. Ennek építészeti emléke a templom belsejében, az északi falban is látszik, a templom déli homlokzatában a kapu teljes egésze fennmaradt. A kapukeret zárókövének 1671-es évszáma ma is emlékeztet arra, miként tartotta tiszteletben a császári sereg a gótikus egyházi létesítményt.

Az 1970-es évekig a sárospataki erődítés falrendszere csak a Várkertben volt jól látható. Másutt általában a 18. századtól folyamatosan a védőfalakat, a bástyákat körülépítették, olykor láthatatlanná is tették az évszázados erődítést. Mind a hercegi uradalom intézményei, mind a helyi polgárok szívesen építettek a várfalakhoz. Gondtalanul alakították ki telkeket a hajdani várárok területén. A 19. század első felében kialakított Várkert nyugati bejárata északi szomszédságában a várárok mélyét zsellérház helynek osztották ki. A házak tetőzetére rá is lehet látni a várárok előtti útról. A helyi népnyelv ezt nevezte Kucikgödörnek.

Olykor a kora újkor nevezetes erődítésfalait betemették a várárokkal együtt. Erre jellegzetes példa lehet, hogy az erődítés északnyugati sarokbástyáját az erődítés belső talajszintjéig visszabontották, a várárok

nyugati szakaszát az északnyugati sarokbástya mellett feltöltötték, és a bástya kazamatái fölött utcát nyitottak. A Szent Erzsébet utca forgalmát ma is ezekre a kazamata boltozatra terhelve bonyolítják. A hajdani védelmi építményre csak a postahivatal épületével szembeni zárt udvarra néző északi bástyahomlokzat lőréses falmaradványa utalhatna, ha látogatható volna... A kataszteri felmérők e bástya körül sok apró, kissé rendezetlenül beépített telkecskét találtak. A telekhatárok talán mégis az útépítményig sejtethetik az egykori bástya körvonalait.

1970 után a belső vár híres Sub Rosa sarokerkélyétől az erődítés keleti, Bodrog felőli falát megszabadították a hercegi uradalomnak a 18. századtól melléje épített gazdasági rendeltetésű épületeitől, lakóházaitól.² Lebontották az 1866. évi kataszteri felmérés idején Rózsa utcának nevezett településrész minden (elégge elavult állapotú) lakóházát. (Az 1896. évi felmérés még sűrűbb beépítést mutat, ám az utca nevét – nem egészen indokolható módon – Czigány sor néven jelölte a felmérő mérnök. Elég csak arra utalnunk, hogy az erődítés Bodrog felé nyíló kapujának az előterében volt az ortodox izraelita imaház is.) Felszámolták a hídfő déli oldalának méltatlan állapotúvá vált, elavult építményeit is. Lényegében feltárult a középkori belső városmag déli részét is magában foglaló erődítés Bodrogra néző, teljes falszakasza az erődítés déli végén kiépült, a Vöröstornyot magában foglaló olaszbástyától az északkeleti sarokbástyáig, az erődítés északkeleti végpontjáig. Mindez azért is örvendetes, mert az erődítés keleti fala és a Bodrog közötti terület teljes egészében a mind nagyobb és a mind igényesebb idegenforgalom rendelkezésére állhat. Végre megszabadították az erődítés keleti falát az 1950-es években az egyetlen, mindig szabadon maradt falszakasz elé indokolhatatlanul

2 A másodlagosan az erődítés falához és előterében épített házak szanálására néhai Márkus Dóra építészmérnök, a Várostervező Vállalat munkatársa tett javaslatot az 1960-as évek derekán készített városrendezési terv kidolgozása során. Felkérésére a megfelelő adatfelmérést a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma dolgozói végezték el dr. Kostenszky László gondnok vezetésével. A múzeumi segítségnyújtás viszonzásaként vállalta a Várostervező Vállalat az irodalomban szereplő, Román János egyházi levéltáros által készített forráskiadvány megjelentetésének költségeit. Ugyanekkor vetette fel Koppány Tibor, az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársa, építészmérnök, hogy az erődítésfal előtti védőárkot legalább a templom északi környezetében állítsák vissza.

önkényesen, engedély nélkül felépített tisztasági fürdő épületétől is. Az azonban különösen sajátos, hogy a hajdani erődítés északkeleti sarokbástyáját a keleti oldalán ugyan kiszabadították, ám északi és nyugati irányból még semmi nyomát nem lelhetjük. A 18. századtól hozzá- és ráépített jellegtelen és eléggé leromlott épületek eltakarják. Ez azért is sajnálatos, mert nyilván két-három emelet magas falai és bennük a kazamaták kiemelkedő építészeti és hadtörténeti értéket képviselhetnének, idegenforgalmi látványossággá válhatnának! A hajdani erődítés egyik legfontosabb pontja volt az északkeleti sarokbástya. Innen ellenőrizhették, védhették a Bodrog hídját, hídfőjét, amint a Vöröstorony a korábbi átkelőhelyet, a Bodrog gázlóját ellenőrizte.

A keleti várfal tágabb környezetének szanálása lehetővé tette, hogy a vár és a belső városmag hajdani teherforgalmát lebonyolító személyi és szekeres közlekedés egyetlen kapuja, az úgynevezett Vizikapu környékét méltó módon rendezzék. A régészeti ásatással tisztázták, milyen volt a kaput védő, a 18. században lebontott bástya. Sőt, újabban a Vizikapunak az utóbbi 60-70 év alatt elporladt feliratát is visszaállították, rekonstruálták. Mindezeket azért bocsátottuk előre, hogy jelezzük, a legalább másfél százados hazai műemlékvédelemnek továbbra is kincsésbányája lehetne Sárospatak. Alig van hazánkban olyan hajdani vár és erődített város, amelynek, ha ma még nem is látható minden objektuma, lényegében a teljes erődítési rendszere fennáll, legfeljebb az európai jelentőségű további részleteit ki kellene szabadítani. Hangsúlyval mondjuk, ehhez a vezérfonalat, útmutatót az 1866-ban elkészített birtokvázlat, illetve a később elkészített 1896. évi kataszteri térkép kínálja.

Szerencsénkre Sárospatak elkerülte azt a totális rombolást, amit oly sok várral együtt a Rákócziak másik nagy és éppen Sárospatak tágabb környékén fekvő erőssége, Regéc vára elszenvedett. A pataki vár és a középkori belváros erődített része (a mai megnevezés szerint a Szent Erzsébet utca) átesett a vár és az erőd eléggé erőteljes demilitarizálásán, de az építészeti alapszerkezete megmaradt. Vissza-

bontottságában is monumentális, európai értékű műemlékegyüttesként lenne bemutatható. Mindennél jobban a kataszteri felmérés szolgál ehhez bizonyítékul. Ugyan sok sérülés érte a belső várat és a közvetlenül csatlakozó erődítést is. Olykor a 19. századi változó elképzelések szerinti átépítések is károsították a 16. és 17. századi építményeket. Többek között azonban a Várkastély 1958-tól folyó építészettörténeti kutatása, falainak 1960 körül elvégzett külső helyreállítása is bizonyította, hogy a klasszicista, romantikus átalakítások sem szüntették meg a 16. és 17. századi alapszerkezetet.

A vár közvetlen környékét a 19. század elején az erődítés déli szakaszával együtt angolparkká alakították. Ennek során a külső vár erődítésfalait kísérő földsánc igen nagy részét elplanírozták, és a külső erődítés várának kisebb-nagyobb szakaszait több helyen feltöltötték. Így került sor a kastély nyugati homlokzata előtt a nyugati védőárok betöltésére is, hogy hintón vagy gyalog könnyen elérjék a várak külső oldalán kialakított sáncon vezető fontos országutat. Ez az út a Pesti révtől a Kárpátok hágói felé tartott. (Nem véletlen, hogy ennek az útnak a Habsburg birodalmi stratégiában is kulcsszerep jutott. Ezért a 18. századtól az utat keresztező vízfolyásokra mívelves kőhidakat építettek.) A belső várhoz csatlakozó erődítés kőfalait kísérő földsáncok szinte maradéktalan elbontása azzal is járt, hogy a középkori, kora újkori talajszintre mintegy méteres feltöltést terítettek. Az 1960-as években a közművezetékek újjáépítése során és az elektromos földkábel fektetése alkalmával ezt ismételten megfigyelhettük. A földsáncnak szerényebb nyoma ma is feltalálható a Szent Erzsébet utca nyugati házsorának kertvégein. A birtokvázlat 8., 9/a, 9/b és 12. házszámú (5., 73-78. hrsz.) szomszédos kertjeiről az 1960-as években készített polgári légi fényképeken jól érzékelhető az erődítés falát kísérő földtöltés. (Mivel kapás műveléssel hasznosították a sánc talaját, erősen erodálódott ez az emlék.) Ezek a telkek és a rajtuk épült házak nem tartoztak a hercegi birtokhoz, a város lakóinak ingatlanát képezték.

A Várkastély körüli, 19. századi parképítés

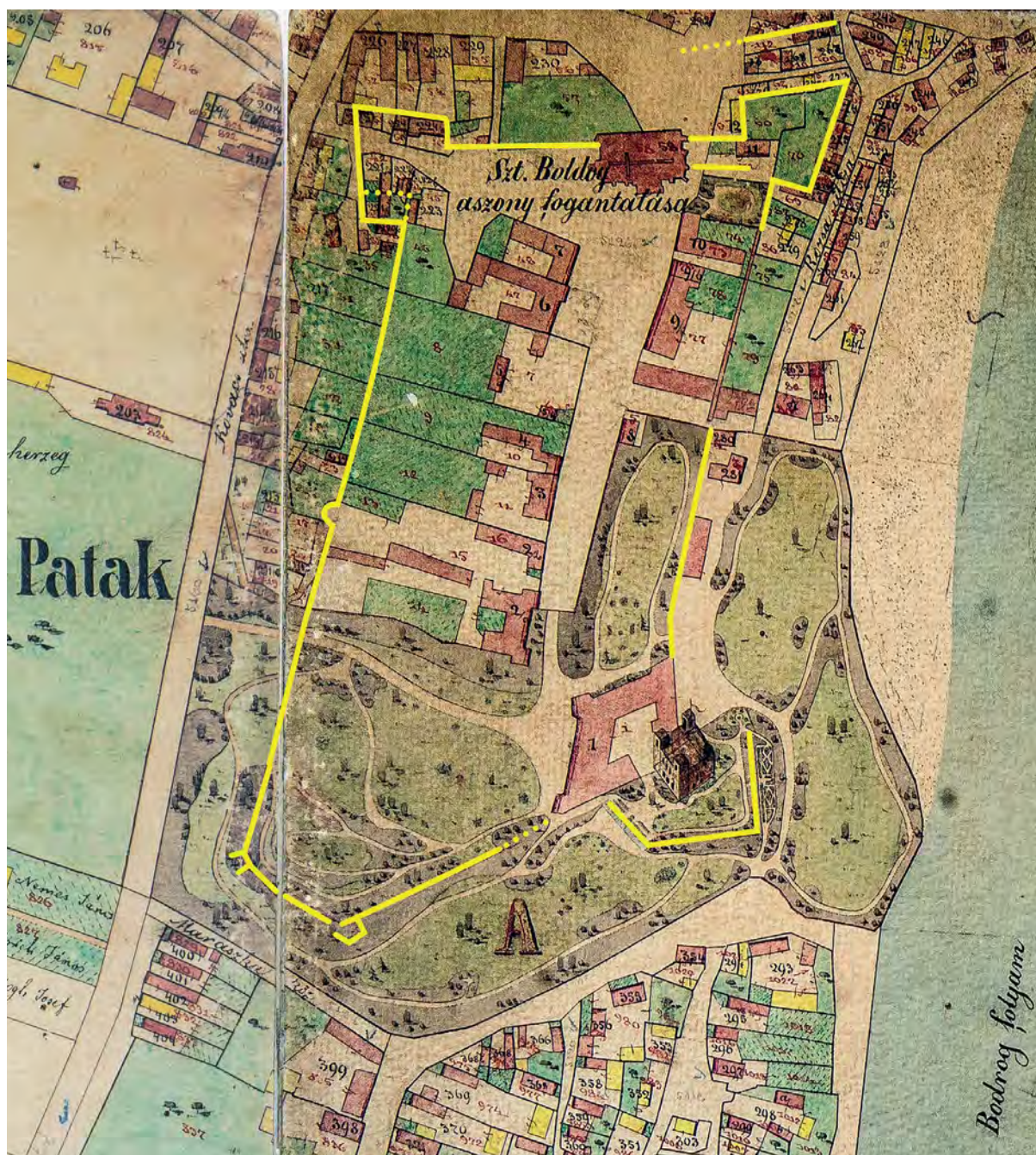

■ Sárospatak belterületének részlete, a Várkastély és tágabb környezete az 1866. évi kataszteri birtokvázlaton (MNL BAZML SFL)

során a belső várat, a Várkastélyt északról és nyugatról körülölelő védőárkot is betemették, amelyet a legutóbbi évtizedekben tárt fel Jósvainé, Dankó Katalin régész, ny. múzeumigazgató.

A Várkastély északi szárnyának előterében, a Bodrog felőli oldalon, a középkori városmag hajdani területéből jelentős részt parképítésre vettek igénybe. A hercegi kert itt eredetileg egészen a Vizikapuig terjedt. Itt bizonyosan

középkori házakat bontottak le a parképítés során. Amikor múzeumi, tűzvédelmi víztároló medencét építették a hatvanas évek közepén, egy jelentősebb elbontott, gótikus kőház maradványaira leltek, és rendkívül szép gótikus ajtókeret szemöldökkövet menthették meg. Ezzel is szeretnénk hangsúlyozni, hogy az erődítés falai közé került városrész igen fejlett polgári kultúrát rejtett. Erre utal az a tény is, hogy a Szent Erzsébet utca nyugati oldalá-

■ A sárospataki vár falainak és bástyáinak nyomvonala az 1866. évi kataszteri birtokvázlaton. A pontozott vonal feltételezett nyomvonalat jelöl (Filep Antal vázлата és útmutatása alapján készítette Székési Lilla)

nak házsorában, a birtokvázlat 4. házszámmal jelzett épülete (10. hrsz., ma Szent Erzsébet u. 20.) utca felé eső szakaszán, a kapubejáró északi falsíkjában (a legutóbbi években) szintén igényes kiképzésű, gótikus ajtókeretet tartak fel. Mindezzel csak az építészeti környezet műemléki, művelődés- és építészettörténeti értékeire hívnánk fel a figyelmet. Egyben talán arra is utal mindez, hogy minden valószínű-

ség szerint további értékekkel gazdagíthatnak bennünket a jövő kutatásai. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a 9a és 9b házsámú épület, amelyben a római katolikus plébánia működik. Az elég jelentős méretű emeletes ház (amely korábban a Zrínyi-Wesselényi-összeesküvés felszámolása után a Patakon megtelepedő jezsuiták háza is volt) a 20. század elejétől rendkívül jellegtelen vakolatot kapott. Az

utóbbi években derült fény arra, hogy a vas-tag habarcsrétég különös figyelmet érdemlő, 16. századi kőfaragványokat rejt. Ez is sejteti, hogy a hajdani város kiemelkedően rangos épületekkel dicsekedhetett.

A kataszteri felmérést végző személy a vár és az erődítés falait csak akkor jelölte, ha a fal az erődített terület belső talajszintjét meghaladta. Ugyan a kastélyparkhoz tartozó várárok felszín fölé emelkedő falmaradványait és a délnyugati erődíj két romba dőlt bástyájának falcsontjait is berajzolta.

A birtokvázlat 1. házszámmal és 1. helyrajzi számmal jelölt objektuma a belső vár, a Várkastély, a csatlakozó Olaszbástya akkor felszínen maradt falrészleteivel. Ha a birtokvázlat e részét alaposan elemezzük, rá kell döbbernünk, hogy a jelenleg forgalomban lévő ötszáz forintosunk rajzán látható épületegyüttes alaprajzi vetületét ismerhetjük fel a birtokvázlaton.³ Előttünk a Várkastély vörös színnel jelzett alaprajza. Délről az Olaszbástya körvonalai ismerhetők fel. Az Olaszbástya nyugati falához üvegházat építettek, ezt kékszínű téglalap jelzi. A bástya belsejében a birtokvázlat készítője a Vöröstorony elnagyolt látképét örököltette reánk. Az üvegház mögötti határvonalhoz (a felszín, feltöltés alá került nyugati bástyafalhoz) a déli és a keleti oldalon a feltöltésen készített kert szintje fölé emelkedő kőfalat rögzített a mérnök. A bástyabelső és a külső előtér, a hajdani várárok délkeleti végének szintje között emeletnyi szintkülönbség van. A falak mögött ma is kazamaták szolgálnak a múzeumi intézményt. Sajátos, hogy az Olaszbástya északi szakaszán hiányzik a falak jelölése. A hercegi család a bástyának ezt a szakaszát visszabontatta, feltöltötte. Az Olaszbástya északi szárnyának falai, kazamatája helyén a Várkastély udvarából induló út számára hintóval járható lejáratot alakítottak ki, amely a Várkastély keleti szárnyának a legalsó szintjén kialakított istállóhoz vezetett. Az istálló bejáratát a Várkastély északi végén (a Sub Rosa erkély helyisége) alatt nyitották. A hintók színjét, a szerszámok raktárát, a szerszámzat kezelő helyiségét a

■ Sárospatak légi felvétele 1965-ből. A Várkastély, a középkori város erődített déli része és a csak sánccal védett északi, a Szemere utca és a Görbe utca külső telekvégeiig terjedő, északi negyede jelenik meg előttünk. A város úti település jellegét meggyőzően tükrözi. Az 1866. évi birtokvázlathoz nagyon hasonló települési viszonyokat látunk. Az északkeleti sarokbástya körvonala a tökéletes körülépítés ellenére is jól látszik. A Szent Erzsébet utca nyugati oldalán épült házak kertjeiben a várfalat kiegészítő földsánc maradványait megörököltette a légi felvétel (www.fentrol.hu, Lechner Nonprofit Kft.)

Várkastély északi végétől kissé távolabb, már a külső erődítés fala elé építették. Nagyobb, számomatlan, vörös színű téglalap jelzi. A hercegi birtok határán belül még két kisebb épületet rögzített a felmérés 280. és 281. házszám alatt. Ezek a hercegi udvartartáshoz tartozó személyek lakásául szolgáltak. A 280-as házszámú épület északi falsíkjánál ábrázolta felmérőnk a kora újkori, erődített városmag védőfalának egyetlen, szekerezésre alkalmas kapuját, amely a gyalogkapujával együtt szerencsénkre ma is áll. A helyi köznyelven Vizikapu, régeb-

3 Ehhez az ábrázoláshoz eléggé hasonló Dörre Tivadar grafikája Török Enikő e lapszámban közölt tanulmányának 18. oldalán.

- Sárospatak belterületének déli része az 1896. évi új kataszteri térképen, jól látszik a folyóba nyúló telekhatár-jelölés (LTK)

ben a romló felirata utolsó jól olvasható szava alapján Ápriliskapunak mondták. A kapu feliratának dátuma, 1541 az erődítés egészének építési idejét meghatározhatja. 2017-ben felújították a kapu feliratát: „FELIX CIVITAS, IN QUA VERBUM DEI PRAEDICATUR, ET OBSERVATUR ILLUD, MDXXXI. APRILIS XVI.”⁴

A felmérő ugyan a várfalat nem jelezte eddig a Várkastély épületétől, mert a falat ezen a szakaszon a kastélypark kialakításakor a felső kert talajszintjéig visszabontották. Ám a birtokvázlaton a Várkastély és a Vizikapu közötti hosszú, fekete vonal emeletnyi szintkülönbséget követ. A magasságkülönbséget jelezheti, hogy a hintók színjének épületét fedő tetőzet alsó szegélye az erődítés visszabontott falkoronájára támaszkodott. A Vizikapu máig megőrizte a hajdani várfal eredeti magasságát. Sajátos, hogy a Vizikaputól északi irányban a birtokvázlat eléggé hosszú szakaszon ábrázolta a várfalat. Így 9/a és 9/b házszámmal jelölt plébániaépület telkén (77-78. hrsz.), a 10-es házszámú ház telke (74. hrsz.) keleti végén jellegzetes és hangsúlyos módon ábrázolta a birtokvázlat a várfalat.⁵

A 10. számú ház telkének északi szomszédságában az utcára, a templomtérré nyitott kert (feltehetően 72. hrsz.) keleti szegélye egyszerű, fekete vonallal záródik. Ez szintén az erődített belső rész talajszintjére visszabontott falra utal. A fal külső, keleti oldalán a talajszint minimálisan 6 méterrel alacsonyabban van. A várfalat az alsó szinten a 278-as és a 277-es házszámú házak nyugati telekhatárai (87. és 69. hrsz.) jelzik. A 277-es épület északi falsíkja már az északkeleti sarokbástya keleti oldalának délre néző szárnyát jelöli. A bástyáknak a vár és erődítés falsík elé kiugró részébe épített lőréséből ostrom esetén a várfalakat rohamozókra nyithattak tüzet. A védők a falsíkot úgy tarthatták hatásos ellenőrzés alatt, hogy ők

maguk viszonylag védett helyen tartózkodhattak. A sarokbástya keleti falát a 274. és a 276. házszám közötti épületek telkeinek (65-68. hrsz.) belső határvonalán ismerhetjük fel. Az északkeleti sarokbástya északi falát a 273-as, 272-es, 271-es és 270-es házszámú, 64., 63, 62, és 61. hrsz. telkek belső oldala és a 12-es házszámú objektum belső északi vonala jelzi. Az 59. hrsz. telek belsejében látható, sárga színnel jelzett faépület észak-déli irányú határvonala a sarokbástya nyugati részének vonalát jelezheti. Fel kell figyelni arra, hogy a birtokvázlat már jelezte a bástyát elrejtő, később megépülő és ma is álló külső ház körvonalait is.

Az északkeleti sarokbástya északi előterében ma is a Bodrog felé gyorsan mélyülő lejtős területet találunk. Ez a térség viszonylag sűrűn, apróbb telkeken épült házakkal szepel a birtokvázlaton. A 112. hrsz.-ú és 269. házszámú ingatlanok északi határvonaláról már a hatvanas években műemléki szakemberek feltételezték, hogy az erődített városrész védőárkának külső, fallal biztosított szakasza lett volna. Az 1896-ban készített kataszteri térkép még erősebb körülépítést dokumentál. Az északkeleti bástya közepén is épületet ábrázolt a felmérő. Az 1960-as években a szomszéd lakóktól arról lehetett hallani, hogy egyes lakók a máig ismeretlen kazamaták boltozatát átütötték. Az életvitel során keletkező, nem kívánatos szennyező anyagokat azon keresztül sikkasztották el.

A templomépület keleti előterében jelentőséget kell tulajdonítanunk a 11-es házszámú lakóház telke (71. hrsz.) északi határvonalának. Ez a templom északi falsíkjához csatlakozik. Az 1964 és 1965 folyamán végzett ásatás alkalmával Molnár Vera, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma régésze ebben a síkban találta meg az erődített városrész északi gyalogkapujának maradványait az itt vezető utca szintje alatt. A kapu védett kapuközbe

4 A szövegért dr. Tamás Edit történész kutatónak, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma igazgatójának tartozom köszönettel. Magyar fordítása: Boldog az a város, amelyben az Isten ígését hirdetik, és megtartják azt. 1541. április 16.

5 Az 1896-ban készült kataszteri térképen új helyrajzi számokkal találkozunk, a plébánia épülete 616. helyrajzi szám alatt látható. Tőle északra a 617., a 615., a 614. és a 612. hrsz. objektumok kísérik a fal jelzését az erődítésen belül. Jellemző, hogy ezen a térképen a fal maga is számot kapott (620. hrsz.).

■ Sárospatak belterületének északi része az 1896. évi új kataszteri térképen (LTK)

nyílt. A kapuköz déli oldalán az ötvenes évek végén helyreállított lőréses védőfolyosót tártak fel, állítottak helyre. A kapuköz nyugati oldalát a templom végfala zárta. A templom falában is kőkeretes lőréseket alakítottak ki, ahonnan a kapuközt szintén védőtűz alá vehették. (A kapuköz keleti oldalát még nem tárták fel.)

A birtokvázlat az erődítés északi védőfalára nem igazán nyújt könnyen értelmezhető támpontokat. A templom északi előterét, a hajdani védőárkot alaposan feltöltötték. Ám a fal tengelyvonalát a templom északi fala jelöli, amiről már fentebb is említést tettünk. A 15. század vége előtt emelt hatalmas gótikus egyházat beépítették az erődítés északi védővonalába. A templom északi falát rendkívül erős várfallá építették át, benne ágyúk számára is használható lőréseket alakítottak ki. A falkorona magassága azonos lehet a barokk kori orgonakarzattal.

A hajdani védőárok nyomára lelhetünk, ha a templomtól nyugatra jelölt közbe betérünk, ez ma az Urbán György festőművészről elne-

vezett utcaszakasz, amely erősebben lejt a déli bejáratánál, északi oldalán enyhébb a lejtésszöge. A közből ma nyugati irányban jól látható a kerítések ellenére is, hogy a 226–229. házszerű, 52-55. hrsz. telkek egységesen elég erősen lejtjenek déli irányban. A 226-os házszerű, ma is zárt, utcai homlokzatú ház udvarának déli végét az északnyugati bástya lőréses kőfala zárja. (Az 1896. évi felmérés kataszteri térképe szerint a 460. és a 451. helyrajzi számú ingatlanok határáról beszélünk.) Igen nagy annak a jelentősége, hogy a 224-es házszerű lakóházból lejárati nyílás a felszín alá temetett bástya kazamatájába. A kazamata boltozatának a közepébe négyzetes kőkeretet építettek be az egykori kőművesek. Ezen az ingatlanon legújabbban többszintes, reprezentatív idegenforgalmi irodát építettek. Az épület architektúrája igyekszik a hajdani bástyára emlékeztetni. Így bizonyosak lehetünk az egykori északnyugati bástya északi határvonalában. (Az 1896. évi kataszteri térkép 452. és 453. helyrajzi számok alatt jelöli ezt az objektumot.) Ennek a

bástyának a keletre, a templom és az északkeleti sarokbástya felé néző részét a 224-es házszámú ingatlanból nyíló kazamata északkeleti végében kereshetjük. A bástya nyugati oldalát jelentős mértékben eltüntette az utépítés érdekében végzett nagyarányú feltöltés. Ám a Szent Erzsébet utcára (az 1896. évi térképező szerint a Plébánia térre) feltöltésen át vezető út indulópontjának közelében a nyugati várárok mélyére vezető ferde útra kell felfigyelnünk. A lejáró út keleti oldalán a 211/b házszámú és 42. hrsz. telek sajátosan igazodik a ferde úttal úgy, hogy a telekhatár északi irányú meghosszabbítása a fentebb említett 226. házszámú, 52. hrsz. ingatlan déli határán található lőréses bástyafal nyugati szélét érinti. Mintha kirajzolná az eltemetett, visszabontott bástyát. Megjegyezhetem, hogy a 221/a házszámú objektum telek csatlakozást biztosíthatott az erődítés nyugati várfalához (ám lehetséges, hogy a 221/b házszám is a bástya területéhez tartozott). Így kirajzolható a feltételezett hajdani bástya a délre néző szárnyával együtt. Innét déli irányban az erődítés nyugati fala igen hosszú szakaszon ma is áll. Ugyan eddig műemléki gondozására nem került még sor.⁶

Az erődítés nyugati oldalán ma is jól tanulmányozható várfalat sem jelölte a felmérő. Minden bizonnyal a felmérés idejére visszabontották a várfalat. Arra pedig már korábban utaltunk, hogy a nyugati oldal bizonyos szakaszán megmaradt a földsánc, amely a falkoronát be is fedte. A sánc maradványát kerti művelés alatt álló területként értékelték a mérnökök. Itt az erődítés belső talajszintje és a várfal előterében lévő várárok alja között igen jelentős a különbség. Természetesen birtokhatárrá vált az erődítés fala. Az erődítésen belüli ingatlanok, tartozékok 223-as házszámmal (45. hrsz.) kezdődnek északon, majd a 46-os, a 8-as, a 9-es, a 12-es, a 13-as és a 15-ös

helyrajzi számú parcellák nyugati határvonala esik egybe az erődítés falával.⁷ A kataszteri felmérő a 15. parcellában, a 13. kertként ábrázolt parcella délnyugati sarkánál egy kisebb félkör vagy sokszög alaprajzú bástyát ábrázolt. (Ez az 1960-as évekre eléggé lepusztult, egyesek tudatosan lépcsővé alakították, hogy a Szent Erzsébet utcából nyíló földműves-szövetkezeti irodába könnyebben eljuthassanak.) Megjegyzendő, hogy a 13-as, a 14-es és a 15-ös helyrajzi számú parcellatömb az egykori Trinitárius kolostor épületét, telkét foglalta magában, de a telek északi oldalán az utcától hosszú lakóépületet emeltek. A telek és minden egyéb épülete a hercegi uradalom gazdasági céljait szolgálta, illetve az uradalmi alkalmazottak számára biztosítottak lakást. Ezért a Várkerttől elkülönítve kezelték. A kataszteri birtokvázlat és a térkép nem jelölhette a Várkert alá erről a telekről kiépített vulkáni tufába – helyi szóval – kőporba vájt, hatalmas, többágú pincét. Természetesen a pince bejárata feletti épület a hajdani kolostor 2. házszámú, U alakú tömbje mögött jól látható. (Az 1896. évi kataszteri térképen az erődítés nyugati falát a 229-es, a 224-es, a 223-as, a 222-es, 216-os, a 215-ös, a 211-es és a 209-es helyrajzi számú parcellák jelölik, ez utóbbin áll a hajdani Trinitárius kolostor).

Az 1866. évi birtokvázlat 15-ös helyrajzi számú parcellatömbjének déli határvonala közelében a Várkert országúti kijáratának a biztosítására a már említett feltöltést készítették, így nem „láthatta” a mérnök az erődítésfal közvetlen folytatását, hiszen itt birtokhatárt sem találhatott a geodéta. Ennek a várárok teljes szélességében kialakított feltöltésnek a déli oldalán enyhe lejtőt képeztek ki, hogy kényelmesen lesétálhassanak a parkosított délnyugati, déli várárokba, amelynek természetes kijáratja volt az Olaszbástyánál a Bodrog-partra lejtő, szintén parkosított, gondozott területre.

6 Rekonstrukciós ábrázolásunk erősen hipotetikus. Csak az említett lőréses falszakasz és az út alá került kazamata nyújthat egyelőre biztos támpontot. A kazamata geodéziai felméréséről nincsen tudomásunk. A Franz Römisch által 1785-ben készített *Mappa Regii Cameralis Oppidi Sáros Nagy et Kis Patak...* (MNL OL, S 11. No. 493.) térképműve nem ad eligazítást, mivel az északnyugati bástya területén már új épületek állnak, a falak pedig haditechnikailag értelmezhetetlen állapotot mutatnak.

7 Römisch 1785-ben készült térképe még a teljes sáncrendszert ábrázolta. Grafikai kiállítására utalhat, hogy a sánc földanyaga másodlagosan borította el az erődítés falkoronáit. A Szent Erzsébet utca nyugati házsora telekvégein megmaradt sánckszakszt az 1965. évi légi felvételen jól megfigyelhetjük. (Römisch térképét l. a hátsó borítón.)

■ Sárospatak belterületének északi része, a Nagy utca és a Héce utca az 1866. évi birtokvázlaton (MNL BAZML SFL)

Sajátos, hogy az 1896. évi térkép a hercegi tulajdon határát még a Bodrog sodorvonaláig is határozottan kijelölte (203. hrsz.).

A Várkert délnyugati, déli szakaszán az olykor háromemeletnyi magasságot elérő várfalakat jelölte mind az 1866. évi birtokvázlat, mind a 1896. évi kataszteri térkép. Az 1866. évi és az 1896. évi ábrázolásokon egyaránt mérés-technikai és rajzolási hibát észleltünk az erődítéshatár itteni szakaszánál. Az erődítés déli szakasza a Várkastély délnyugati épületsarkától a Várkastély déli falával egyező falsíkban halad nyugati irányba a romokban heverő déli sárokbástyáig, ahonnan a hajdan háromszintes, még ma is két szintjén ép lőréses védőfolyosóban folytatódik az erődítés. Ma mindenki meggyőződhet arról, hogy az erődítés falsíkja a Várkastély falának egyenes folytatása. Ám mind a birtokvázlat, mind a kataszteri térkép

az erődítés falát jól érzékelhetően két-három méterrel a Várkastély falsíkjától kijebbrajzolta. A téves mérés, ábrázolás okát talán meg is magyarázhatjuk. A Várkastély délnyugati sárokbástyájánál a várárokba lejáratot létesítettek, ezzel mintegy eltemették a várfalat éppen azon a szakaszon, ahol a kastély déli (ma is alapvetően a 17. századi struktúráját őrző) szárnyához csatlakozik. Itt jelentős földtöltést is készítettek, hogy az eléggé mély várárokba kényelmesen és biztonságosan lejárhassanak. (A szintkülönbséget jelezheti, hogy a Várkastély délnyugati sárokbástyája közelében, a várfalba a legutóbbi években liftet építettek be, hogy könnyebben lehessen a várárokból feljutni.) Zavart okozhatott az is, hogy a Várkastély déli fala mellett szorosan járatot építettek az Olaszbástyáig. Ez a két másodlagos beavatkozás eléggé megtéveszthette a felmérőket.

■ Sárospatak, a Várkastélynak és a középkori városnak az 1540-es években befejezett erődítés falai közé foglalt részéről keleti irányból készített korai légi fénykép. Különösen jól látszik, hogy a Vizikapu körül megőrizték az erődítés falának eredeti magasságát. Jól kivehető az északkeleti sarokbástya rejtett tömbje (HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Térképtár, G I h 3198. 410.)

A Várkastély délnyugati sarkától az Olaszbástyára másodlagosan épített átjáró szélességével azonos az ábrázolás mérettévesztése. Ennek a járatnak az utolsó rövid szakasza a Lorántffy-erkély alatt még az 1960-as évekig állt. Egy ajtót védett, amely a hajdani üvegházba vezetett a Várkastélyból.

Sárospatak településszerkezetéről

A birtokvázlat és a kataszteri térkép elemzésével Sárospatak településszerkezetének a történetére vonatkozólag is levonhatunk tanulságokat. A felmérésben rögzített utcahálózat arra vall, hogy Sárospatak a középkorban úgynevezett úti település volt. A Bodroghöz süllyedékterülete peremén kialakult kisebb, vulkáni eredetű hátságot hosszan ülték meg az egykori városalapítók. A főtengety a település északi részétől, a Héce széles utcájától (a térképeken Héceze utcza, ma Dobó Ferenc utca) indul. Ezt a városrészt egy széles és a déli oldalán elég meredek oldalú patak választja el a középkori főutcától, a birtokvázlat Nagy utcájától, a mai Kossuth Lajos úttól. A Héce főtengetyét adó utca és a Nagy utca azonos irányúak.

A Nagy utca északi végén, a Héce felé eső szélen volt a ferencesek középkori kolostora. Szintén a Nagy utca északi végéhez közel állt az a középkori épület és intézmény, amely 1531-től a reformáció tanait hirdető iskolának adott helyet. Ennek telkén épült ki a Református Kollégium mai épületegyüttese.

Fel kell figyelni arra, hogy a Nagy utca és a 16. században erődítésbe foglalt Szent Erzsébet utca a terepviszonyokhoz alkalmazkodva egymás folytatásaként alakultak ki. A város erődített szakaszától délre fekvő Hustác (<hostát, hostya) városrészének fő tengelyét, a görögkatolikus templomnak és a parókiának helyet adó utca (1896-ban Felső Hustác utcza, ma Szent József utca) is a Szent Erzsébet utca folytatásaként nyilván még a középkorban alakult ki. Csak az erődítés kőfalai és a széles védőárok választották le külön településrészé. Ám a vár felépítése és a templomtól a várig terjedő városrésznél várfalak közé foglalása ezt a szerves együttest máig hatóan megosztotta, megbontotta. Azt is látnunk kell, hogy az erődítés kiépítéséig a távolsági forgalom is ezen a településen belüli, hosszú és tágas utcán zajlott. A 16. századi védmű- és várépítés a távolsági

közlekedést bonyolító országúti forgalmat a település nyugati oldalára kényszerítette, hiszen a Bodrog felől nem volt járható út. A távolsági közlekedést (de az elválasztott településrészek közötti összeköttetést is) csak az eredeti településtengelyben futó úttal párhuzamos, nyugati út kialakításával biztosíthatták. Az erődített városrész mellett az új út csak a várfalakat védő árok külső oldalán létesített sánc tetején kaphatott helyet, mert a nyugatabbra fekvő földterület jelentős része vizenyős volt egykor. Elég a nyugati határnak a Nagymocsáros, a Halastóra járó vagy a Sospatakra járó földrajzi neveire utalni. (Azzal is számolnunk kell, hogy veszély esetén többek között a Halastóra járó határésznek nevet adó, mesterségesen felduzzasztott tó vizével eláraszthatták a város nyugati-déli előterét. Ezzel a támadók mozgását lehetetlenné vagy igen nehézvé teheték.) A hajdani szintviszonyok emlékét őrzi, hogy napjainkban is az észak-déli irányú fő közlekedési főtengeleként használt úthoz csatlakozó nyugati mellékutcák némelyike lejtővel indul. Ez az erődítés miatt kialakult, egykori külső út, a Kovács utca (ma a Rákóczi utca) vezetett északon a Kazinczy Ferenc utca kialakulásához. Mára a Rákóczi utca vált a város főútvárá.

Az erődített városrészben és a középkori város északi, sánccal védett részében nem volt hely a csépeletlen gabona, az évi szénamennyiség tárolására. Az állattartásnak sem igazán kedveztek a mind aprózódóbb és mind sűrűbben beépített telkek. Az erődített déli városrész és a középkori, mára elpusztult ferences kolostor (a mai Szemere utca, Görbe utca környéke ez) és a gótikus templom közötti, északi városrész találkozásánál gazdasági tartozéktelkeket alakítottak ki. Ezt a tartozéktelkekből álló településrészt a Rákóczi út nyugati szomszédságában a mai szálloda mögött a hajdan volt gőzmalom és a Tanítóképző felé helyezték el. Az itteni telekrészeket építhették fel a csűrjeiket, istállóikat, azaz a helyi szóhasználatnál majorokat létesítettek. Ugyan korán lakóhá-

zakat is emeltek a gazdasági telkek között. A postahivatal és a szálloda mellett nyugatra nyíló keresztutca nem véletlenül kapta a korai időkben a Majorok köze nevet (1866: Major köz utca [így!]; 1896: Majorok köz, ma Erdélyi János út). Mindez azt bizonyítja, hogy Sárospatak városa a sajátos, osztott beltelkű települések közé tartozott.

Mind a Kossuth Lajos út bizonyos rövidebb, délre néző szakasza, mind a Szent Erzsébet utcán a Várkert és a Vizikapu közötti szakasz nyugati házsora telekcsoportjában az utcavonal enyhe ívű szélesedést mutat északi irányban. Ebben a déli szakaszban van az említett gótikus ajtókeretű emeletes ház is. Valószínűleg ezekben a középkori orsós településszerveződés nyomait láthatjuk. Az orsósan kiszélesedő tér közepén állt a gótikus plébániatemplom. Az orsós szerkezetet fel kellett áldozni, amikor a templomot az erődítési rendszer fontos elemévé tették. Ám a hajdani, a templomot körülvevő szélesebb térre utalnak az erődített részben a templom déli előterének távolabb álló nyugati utcáiban sorolódó épületei. A templomtól északra az egykori városháza körüli épületcsoport másodlagos térbeépítést sejtethet. Az abaúji, zempléni tájban nem ritka az orsós településtípus. Párhuzamot kínál a Hegyalja első nyugati városa, Abaújszántó (szintén gótikus templommal az orsós tér közepén), és az első keleti városa, Sátoraljaújhely.

Érdemes a kataszteri térképek alapján is mérlegelnünk, hogy a jelenkori állapotunk milyen mélyen gyökerezik a történelmi múltban. Településtörténeti, építészeti emlékeink szellemi vagyunk részét képezik, de az idegenforgalom révén folyamatosan kamatozó tőkév válhatnak. Érdemes lenne az egyre avultabb 19. századi házak szanalásával kiszabadítani az európai értékű 16. és 17. századi erődítés várfalait, bástyáit. Közkinccsé kell tennünk a sárospataki erődrendszer elfelejtett értékeit, hadtörténeti, építészeti együttesét. Ehhez Sá-

rospatakon a legbiztosabb útmutatót a kataszteri felmérések adhatják.⁸

Irodalom

DÉTSZY MIHÁLY: A sárospataki vár helyreállítási munkái 1955–1962-ben. *Magyar műemlékvédelem*, 1961–1962. Bp., 1966. 67–88., 1 t.

DÉTSZY MIHÁLY: A sárospataki vár helyreállítási munkái 1963–1972-ben. *Magyar műemlékvédelem*, 1971–1972. Bp., 1974. 257–279.

DÉTSZY MIHÁLY: *Sárospatak*. [Fotó: DOBOS LAJOS]. 2. átdolg., bőv. kiadás. Bp., 1974. 57 p., 20 t.

DÉTSZY MIHÁLY: *Sárospatak vára*. [Fotó: VÁRADI LÁSZLÓ]. Sárospatak, 2002, 2008². 359 p., [48] t.

DÉTSZY MIHÁLY: *Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig*. Sárospatak, 1989. 96 p., [14] t.

DÉTSZY MIHÁLY: *Sárospatak vára a Rákócziak alatt, 1616–1710*. [Fotó: VÁRADI LÁSZLÓ, rajzok: DÉTSZY MIHÁLY – H. VLADÁR ÁGNES]. Sárospatak 1996., 140, [20] p.

JÓSVAINÉ DANKÓ KATALIN: Régészeti adatok a középkori város történetéhez. *A 800 éves város, Patak*. Szerk.: TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2004. 31–45.

JÓSVAINÉ DANKÓ KATALIN: Vár és város a XVII–XVIII. században. *Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére*. Szerk.: TAMÁS EDIT. Sárospatak, 1999. 51–61.

A 800 éves város, Patak. Szerk.: TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2004. 298 p.

ROMÁN JÁNOS: *Források és regeszták Sárospatak település- és építészettörténetéhez a XVI–XVIII. századi mezővárosi protokollumokban*. Sárospatak, 1965.

8 Köszönöm dr. Tamás Edit történésznek, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma igazgatójának, hogy volt szíves a sárospataki és a sátoraljaújhelyi kutatások technikai feltételeit biztosítani, így gondoskodott a reprodukciók elkészítéséről. Köszönet illeti a MNM. Rákóczi Múzeuma munkatársát, Nádaskai Gabriellát, aki a kutatásunk számítástechnikai munkálataiban tevékenyen részt vett. – Köszönetemet kell kifejeznem Váradi László fotóművésznak, a Rákóczi Múzeum ny. munkatársának a munkájáért. Köszönettel tartozom Oláh Tamás főlevéltáros, osztályvezető úrnak a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fiókleveletára vezetőjének, hogy a kutatásaimat alkotó módon támogatta.

KISS MÁRTON

*Csigó Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja**

Családi háttere és születése

Csigó Lajos (Ludovicus Carolus Michael) 1886. október 15-én született Pécsen, apja Csigó János alapítványi ügyvéd és híres szőlősgazda, anyja pedig Skála Szeréna (Serephina) volt.¹ Felmenői között találhatjuk azt a Skála Vencelt (1826–1917), aki 1879 és 1893 között állt a pécsi helyszínelési felügyelőség élén.² Testvérei közül érdemes megemlíteni Károlyt, aki később jelentős katonai karriert futott be a háborúban és a két világháború közötti hadseregben is.³

Középiskolai tanulmányairól a ciszterci rend pécsi római katolikus főgimnáziumának értesítője tudósít, amelyben végigkövethetjük az ifjú útját.⁴ Ezt az iskoláját 1896-ban kezdte meg, eredményeit tekintve átlagos diák volt. Két évvel később jegyei megváltoztak, az eredményei folyamatosan romlottak. Hatodik osztályban már nem tudott kiváló eredményt elérni egyetlen tárgyból sem, több tantárgyból közepes osztályzatot kapott, majd a hetedik osztály megismétlésére kötelezték 1903-ban. A küzdelmes idők után sikeres érettségi vizsgát tett 1905. június 9-én, ami biztosította a felsőfokú oktatásban való részvételét. Az iskolai értesítő szerint Csigó Lajos vasúti tanfolyamot jelölt meg „választott tudományszakjának”, vagyis továbbtanulási céljának. Életének ala-

kulása rámutat arra, hogy az egyéni ambíció és belátás sokszor eltért a család vélt vagy valós társadalmi pozíciójától és elvárásától.⁵

E helyen érdemes lehet kitérni a családi fészekre is, ahonnan Csigó Lajos elindult. Az anyakönyvek tanúsága szerint a család Pécsen, a Kispiac 2. (ma Jókai tér 5.) alatt élt. Erre bizonyíték, hogy Skála Szeréna ezt az ingatlant birtokolta apja közreműködésével.⁶ A mai viszonyokat figyelembe véve elmondható, hogy a rokonság a korabeli Pécs egyik legfontosabb utcája mentén élte életét, viszonylagos közelségben egymáshoz. Az 1870-es években emelt épület a mai napig műemléki védelmet élvez, így megcsodálható a belvárosban.⁷

■ Csigó Lajos szülőháza napjainkban (a szerző felvétele)

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg. Ezúton szeretném megköszönni a segítséget Reisz T. Csabának (MNL OL), Török Enikőnek (MNL OL), Bósz Attilának (MNL BaML), Nagy Imre Gábornak (MNL BaML) és Papp Rolandnak (Biokom Nonprofit Kft.), amivel hozzájárultak tanulmányom megírásához.

1 Csigó Lajos születési bejegyzése. Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Baranya Megyei Levéltára (= BaML), IV. 1419. Pécs város felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. R.k. székesegyházi plébánia, 1827–1895, 1886. év.

2 KISS MÁRTON: Skála Vencel (1826–1917) emlékezete. Egy „bohém” mérnök útja a földméréstől a városi polgársáig. *Catastrum*, 7. (2020) 3:29–38.

3 *A volt magy. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred és alakulatainak [...] története*. Szerk.: LÉGRÁDY ELEK. Pécs, 1938. 478.

4 *A Zircz-ciszterci rend pécsi róm. kat. főgimnáziumának értesítője az 1896–1897-ik iskolai évről*. Pécs, 1897. Az 1897–1898. tanévtől: *A ciszterci rend pécsi római katolikus főgimnáziumának értesítője az ...-ik iskolai évről*. Pécs, 1898–1905. 1900-tól szerk.: VASS BERTALAN.

5 *A ciszterci rend pécsi római katolikus főgimnáziumának értesítője az 1904–1905-ik iskolai évről*. Szerk. VASS BERTALAN. Pécs, 1905. 93.

6 PESTI JÁNOS: *Pécs utcanevei 1554–2004*. Pécs, 2013. 259., MADAS JÓZSEF: *Pécs-belváros telkei és házai*. Pécs, 1978. 218.

7 <http://www.muemlekem.hu/muemlek/show/1710> (utolsó hozzáférés: 2020. október 20.).

Egyetemi élet és szolgálatvállalás

Csigó Lajos az egyetemi tanulmányait a pécsi püspöki jogi líceumban kezdte meg az 1905–1906. tanévben. Jogi stúdiumai mellett több hallgatói szervezetben is megtalálhatjuk a nevét. Ellenőrként tagja volt a Pécsi Jogász-Segélyezőegyletnek, amely a város több prominens személyétől kapott adományokat a rászoruló jogászok anyagi támogatására.⁸ 1909-ben a Pécsen tartott „Országos diákkongresszus” szervezői között szerepelt mint a vigalmi bizottság tagja.⁹ A szolgálati táblázata tanúsága szerint összesen hét félévet tanult a líceumban, ennek során egy alapvizsgát tett le. Az iskola félbehagyása után Csigó az apja közreműködésével a pécsi alapítványi ügyészségnél helyezkedett el ügyvédi írnokként.

Joghallgató korában egy kisebb incidenst is feljegyeztek vele kapcsolatban. 1911 májusában összetűzésbe keveredett Dementity Pállal, a pécsi 19. honvédgyalozezred zászlóaljdobosával, aki italosán rátámadt Csigó Lajosra és a közbelépő rendőrré.¹⁰

Jogi tanulmányai és ilyen jellegű munkavégzése után 1912 végén a 11. pécsi földmérési felügyelőségnél találhatjuk meg a nevét.¹¹ Hivatali életének rekonstrukciójához a legjobb forrást, a „Szolgálati és minősítési táblázatát” hívhatjuk segítségül.¹² A december 2-án letett esküje után Csigó Lajos ideiglenes felmérési gyakornokként helyezkedett el a földmérési szolgálatban.¹³ Először irodai munkákat bízta rá, 1914-ben aztán a részletes felméréshez osztották be segédnek. Beszédesebbnek tűnik Ruttkai Vilmos felmérési felügyelő közlése, miszerint a munkatárs „Kissé nehéz felfogású a helyszíni

munkálatoknál, de ezt a fogatkozását szorgalmával igyekszik pótolni”.¹⁴ Értékelésénél mindvégig ezt az álláspontot tartották fenn róla, de ez nem véletlen: egy jogi képzettséggel bíró személy nem rendelkezhetett azzal a műszaki tapasztalattal, mint amivel egy végzett mérnök. A hivatalba való beleszokás fázisát

■ Csigó Lajos esküokmánya 1912-ből (MNL OL, S 92. - No. 25/2. fol. 74.)

8 A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1906/7-iki tanévről. Pécs, 1907. 108.

9 Az 1909. november 25–28-ig Pécsen tartandó országos diákkongresszus naplója. *Egyetemi Lapok*, 22. (1909) 13:4. (nov. 25.).

10 Ha a káplár úr részeg. *Pécsi Közlöny*, 18. (1911) 86:5. (máj. 6.); Támadás a siklósi-utcában. *Dunántúl*, 1. (1911) 33:4. (máj. 6.).

11 Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 46. (1912) 275:1. (dec. 3.); Kinevezések a pécsi felmérési felügyelőségnél. *Pécsi Napló* (= PN), 21. (1912) 276:2. (dec. 4.); Kinevezések. *Pénzügyi Közlöny*, 39. (1912) 33:1666. (dec. 10.) szerint a rendelet november 24-én kelt, tehát december 1-jétől nevezték ki.

12 REISZ T. CSABA: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Törzskönyvi lap, szolgálati és minősítési táblázat. *Catastrum*, 4. (2017) 2:29–48.

13 Életére I. az Országos Földméréstani Intézet iratai között fennmaradt minősítési lapokat: MNL Országos Levéltára (= OL), S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92), Régi szolgálati és minősítési táblázatok, C, D, E, F nevéek, No. 25/2. (=No. 25/2.), Az állami földmérés törzskönyvi lapjai, 1925–1936. (= No. 26.).

14 MNL OL, S 92. - No. 25/2. fol. 72.

azonban önhibáján kívül nem tudta folytatni: 1915-ben sok más honfitársához hasonlóan megkapta behívóját a hadsereg kötelékébe.

Küzdelem a Nagy Háborúban

A világháború elhúzódásával a társadalom egyre szélesebb rétegei kerültek kapcsolatba a katonai eseményekkel. Ez alól az állami hivatalnokok sem voltak kivételek, akik közül többen saját maguk vagy családtagjuk révén érintetté váltak.¹⁵ A földmérési felügyelőség először 1915-ben nyilatkozott meg a kérdésben a *Kataszteri Közlöny* hasábjain. Itt egy részletekbe menő felsorolást közöltek a hadseregbe bevonuló munkatársokról, akiknek száma meghaladta a 400-at. A szerzők jelzik azonban, hogy ez nem a teljes létszám, mivel

az alacsonyabb beosztású dolgozókat nem vették bele a számításba.¹⁶

Az év végén a *Kataszteri Közlöny* szerkesztői igyekeztek egy albumot létrehozni a háborúban elesett vagy eltűnt kataszteri munkatársokról, amihez anyagokat vártak a felügyelőségektől.¹⁷

Csigó Lajos egyike volt azon 13 személynek, akik a 11. felügyelőségből (Pécsről) a hadsereghez kerültek. Ő népfelkelő közlegényként a pécsi 19. népfelkelő ezredhez vonult be 1915 februárjában.¹⁸ A szolgálati táblázat szerint itt 40 hónapot szolgált, egészen 1918. december 11-éig, amikor visszakerült a felügyelőség állományába.¹⁹ Ezredének harcairól a helyi közönséget tájékoztató *Pécsi Napló* is beszámolt, mégpedig Csigó egyik levelének felhasználásával. Ebben tudatta családjával, hogy a háború

■ Pécs az 1920-as években (MNL BaML, XV. 41. Pécs város képeslapgyűjteménye)

15 Hasonló élettörténetre kitűnő példa: ZÁVOCZKI ADRIENN: *Kataszteri mérnökök az I. világháborúban*: Kollányi Boldizsár. *Catastrum*, 2. (2015) 2:31–37.

16 A hadbavonult felmérési tisztviselők. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 24. (1915) 7-8:144–151.

17 A harcban elesett vagy eltűnt m. kir. felmérési tisztviselők albuma. KK, 24. (1915) 11-12:217–218.

18 MNL OL, S 92. - No. 26/1. 109.

19 MNL OL, S 92. - No. 26/1. 109.

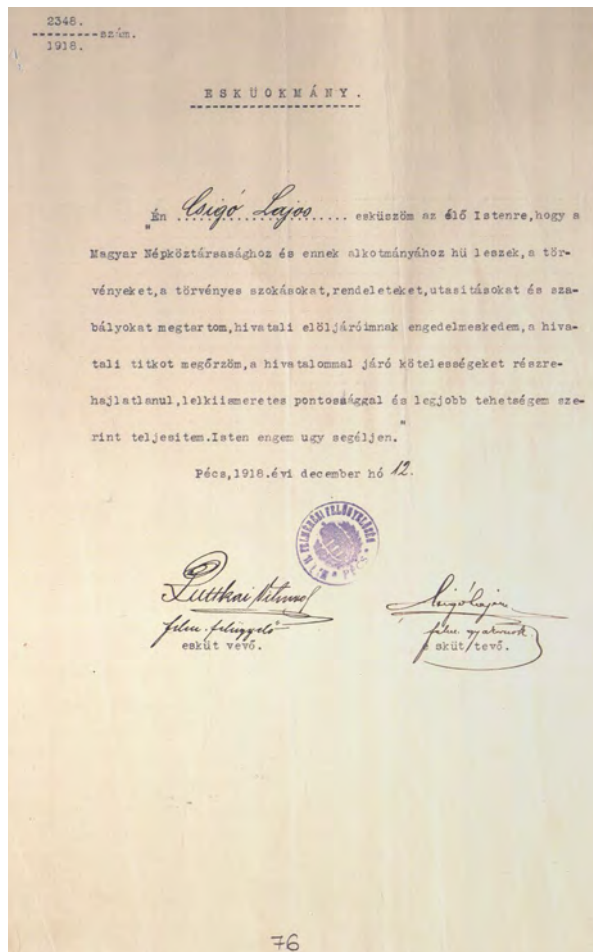
a Bug és Dnyeszter közé sodorta őket, ahol többször is meg kellett ütközniük a számbeli fölényben lévő orosz katonasággal. Csigót pedig az itt tanúsított hősiességéért azonnal zászlóssá nevezték ki.²⁰

Csigó Lajos a háborús küzdelmek során több kitüntetést is elnyert. 1917-ben az 1. osztályú ezüst vitézségi érmet ítelték oda számára a hadszíntéren tanúsított helytállásáért.²¹ Egy évvel később megkapta a 3. osztályú katonai érdemkeresztet az „*ellenség előtt tanúsított vitéz magatartása elismeréséül*”.²² A harcok során egyre magasabb rendfokozatba lépett ezredében, közlegényből egészen a főhadnagyságig jutott 1918-ra.²³

A viharos időszak (1918–1921)

A háború után Csigó Lajos felmérési gyakoronkként visszakerült a pécsi kataszteri felügyelőséghez. A visszatérésről hivatali esküje tanúskodik, amelyben a Magyar Népköztársasághoz és alkotmányához fogadott hűséget.²⁴ A pécsi földmérési felügyelőség adminisztrációja gyorsan visszafogadta a régi munkatársat, így már az 1919 elején arcképes igazolványt kérvényeztek a helyi MÁV Üzletvezetőségtől.²⁵

A szolgálati táblázat szerint 1919 második felében újra katonai szolgálatba lépett a Dunántúlon. A Horthy Miklós vezetése alatt álló „Nemzeti Hadsereg” kötelékébe viszonylag korán, már augusztus 13-án bebocsátást nyert. Katonai szolgálata miatt a hivatal egy hónappal később kérvényezte az őt megillető régi illetmények beszüntetését és redukálását.²⁶ Itt több mint két évig szolgált egészen 1921. augusztus 31-ig, másnap véglegesen visszatért a földmérés állományához.²⁷

■ Csigó Lajos esküje 1918 végén (MNL OL, S 92. - No. 25/2. fol. 76.)

Távozását indokolhatta, hogy szülővárosa a háború után szerb csapatokat szállásolt el, amelyek hamarosan a hatalmat is átvették. A hivatal a helyzet ellenére tovább is üzemelt, de érthetőnek tűnik, hogy Csigó Lajos – a háborús veterán – inkább távol akart lenni a várostól. A szerb csapatok kivonulása után ő is visszatért Pécsre, hogy tovább folytassa munkáját a hivatalban. 1920-ban megtalálhatjuk a nevét az *Új-Somogy* folyóirat hasábjain, ahol

20 Előléptetés a hadszíntéren. *PN*, 24. (1915), 227:4. (okt. 6.), *KK*, 24. (1915) 7–8:216.

21 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára - Személyes Ügyek* (= *RK*), 44. (1917) 46:804. (ápr. 7.).

22 *RK*, 45. (1918) 89:2557. (júl. 6.).

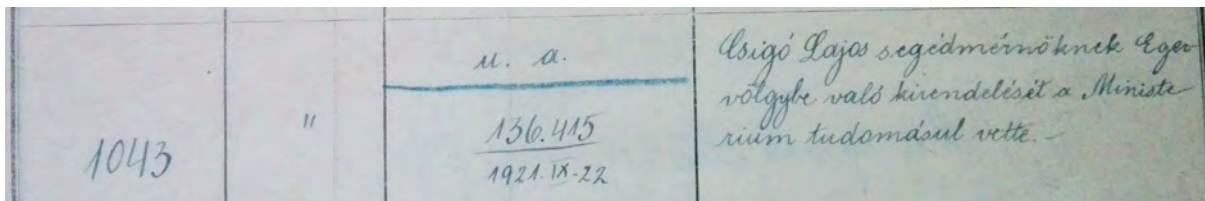
23 Hadnagyi kinevezéséről: *RK*, 43. (1916), 166:3174. (dec. 28.), főhadnagyi kinevezéséről: *RK*, 45. (1918) 165:4748. (nov. 9.), sajtóhíre: *PN*, 27. (1918) 265:4. (nov. 27.).

24 MNL OL, S 92. - No. 25/2. 77.

25 MNL BaML, VI. 181. Pécsi Állami Földmérési Felügyelőség (1851–1867: Pécsi Felmérési Felügyelőség; 1945-től: Állami Földmérés 11. számú Felügyelősége) iratai (= VI. 181), b. Szervezeti iratok. Iktatókönyv (= Iktatókönyv) 1919, 29. bejegyzés (jan. 6.).

26 MNL BaML, VI. 181, b. Iktatókönyv 1919, 792. bejegyzés (szept. 19.).

27 MNL OL, S 92. - No. 25/2. 68–69.

■ Csigó Lajos bejegyzése a kataszteri felügyelőség iktatókönyvében (MNL BaML, VI. 181 b.)

lejelentkezésre keresték őt a Tiszti Igazoló Bizottságtól. Ez személyével kapcsolatban tovább növelte a zavart, amely véglegesen csak a kataszteri szervezethez való visszatérések oldódott föl.²⁸

Az első évében ismét az irodai munkálataknál alkalmazták, azonban Ruttkai Vilmos műszaki főtanácsos nem volt megelégedve munkájával és gyenge tisztviselőnek nevezte.²⁹ Nem meglepő, hogy a következő évben Csigó Lajos örömmel fogadta el a 19. (pápai) felügyelőség felkérését, hogy segítsen a Vas vármegyei Egervölgy felmérési munkálatainál.³⁰ E „rendkívüli tevékenységért” 3500 koronával jutalmazták, majd visszahelyezték eredeti állomáshelyére.³¹

A pécsi felügyelőség mérnökeként (1922–1930)

Hivatali pozíciójának birtokában Csigó Lajos is a családalapítás gondolata foglalkoztatta. Nem sokkal visszakerülése után, 1922 novemberében házasságot kötött Szakács Olgával a Tolna megyei Mórágyon. A házasságból egy gyermek született egy évvel később (1923. október 13-án), Kornélia Magdolna Adrienne.³²

Minősítési táblázatából izgalmas képet kaphatunk Csigó Lajos munkájáról, valamint a különböző tisztségviselőkhöz fűződő viszonyáról. A már említett Ruttkai Vilmostal a többéves közös munka ellenére sem sikerült jó viszonyba kerülnie, aki állandóan alkalmatlannak nyilvánította Csigót. Ez a helyzet 1923-ig állt fenn, amikor új vezetője lett a pécsi

felügyelőségnek Schöner Hugó személyében. Értékelése szerint Csigót „igen szorgalmas és pontos tisztviselőnek” ismerte meg, bár itt nem részletezi annak mérnöki munkásságát.³³

Ezután főként Makay Gyula műszaki főtanácsos értékelte Csigó munkáját. 1924. évi értékelésében kifogásolható munkateljesít-

1.		C.	
2. A felmérési tisztviselő			
3. Vezeték- és keresztnév	(M. F. L.) Csigó Lajos		
4. Születési	hely:	Pécs	Sárosvármegye
	éve és napja	1886	október 16
5. Vallás: római katol.			
6. Tanulmányai	végzet iskolái	Pécsi főgymnázium, Pécsi mérnöki	
	leért keltető tárgyak	Matematika, Fizika, Kémia, 1908-1910.	
	egyéb ismeretek		
7. Nyelvismeret: magyar, német			
8. Viszonya: a sz. és kir. által helyrehozott állományi rendszertől, 1922. évi. 1922. évi. 1922. évi. 1922. évi.			
9. Állapota: nős, az esküvő éve, napja: 1922. október 13. 1922. október 13. 1922. október 13.			
10. Hitvesének: Szakács Olga, születési éve és napja: 1890. február 12. halálának éve és napja: 1922. október 13.			
11. Gyermekeinek	születési ideje	1923. október 13.	1923. október 13.
	neve	Kornélia Magdolna Adrienne	1923. október 13.
12. Foglalkozás az állami szolgálatban való részvétel előtt: a kataszteri felügyelőség segédmérnöke			

■ Csigó Lajos szolgálati lapjának első lapja (MNL OL, S 92. - 26/1. fol. 107.)

28 Uj-Somogy (= US), 2. (1920) 21:3. (márc. 21.).

29 MNL OL, S 92. - No. 25/2. 72.

30 MNL OL, S 92. - No. 25/2. 72., No. 26/1. 112.

31 MNL BaML, VI. 181. b. Iktatókönyv 1919.

32 MNL OL, S 92. - No. 26/1. 107.

33 MNL OL, S 92. - No. 25/2. 77.

■ Pécs az 1930-as években (MNL BaML, XV. 41. Pécs város képeslapgyűjteménye)

ményű, de szorgalmas és kinevezésre méltó emberként jellemezte beosztottját. 1926-ban külön kiemeli a minősítés, hogy éves munkája sok tekintetben hibás volt, ezért magatartásának eddigi példás minősítését az osztályvezető írásbeli beadványának hatására II. osztályúra (kifogástalanra) változtatta. Ennek okára a minősítési táblázat későbbi bejegyzése utal, ahová a személyzet megrovásait írták. Eszerint 1926-ban a Tolna vármegyei Diósberény felmérésénél olyan felületes, gyarló és elnagyolt munkát végzett, hogy megbüntetését indítványozták. A következő időkben főként irodai munkára tartották alkalmasnak, természetesen munkatársi közreműködéssel.³⁴

A sokáig tartó, több esetben hadi szolgálattal megszakított hivatali útját 1928-ban tudta folytatni, amikor az állami földmérés tisztviselői számára rendszeresített szakvizsgát sikeresen letette. A szakigazgatási szervnél töltött életéről készített táblázatból jól végigkövethető

Csigó Lajos pozícióbeli és anyagi helyzetének változása. Mérnöki fizetését először 1927. október 27-én határozták meg, amihez különböző segélyeket és kiegészítéseket csatoltak. Makay következő értékeléseiben ki is mondta, hogy Csigó Lajos nem megfelelő önálló mérnöki munkára, ellenben nyilvántartási (irodai) munkakörben alkalmazhatónak tartja. Minősítésében így a részletes felmérésre és mérnöki nyilvántartásra az átlagoshoz képest jobbnak ítélte.³⁵

Évekkel később kifizetődött Csigó Lajos politikai döntése és korábbi katonai szolgálata: Horthy Miklós 1927. június 26-án a margitszigeti ünnepségen avatta tiszti vitézzé, ami országosan is jelentős esemény volt.³⁶ Az itteni avatással a vitézek száma csaknem 8500-ra emelkedett, Csigó pedig a kiváltságosabbnak tartható csoportba került, mivel földet is kapott a cím mellé.³⁷

34 MNL OL, S 92. - No. 26/2. 109–110.

35 MNL OL, S 92. - No. 25/2. 69.

36 Az új pécsi és baranyai vitézek. *Dunántúl*, 17. (1927) 146:3. (júl. 1.).

37 ANGELOVICS HELGA: Vitéz avatások a két világháború között 1921–1938. *Első Század*, 13. (2014) 1:18.

Halála

Katonai és polgári szolgálata egyre nagyobb presztízst biztosított számára Pécsen. A haza szolgálatáért idejét és vérét is áldozó mérnök, ha lassan is, de biztosan építhette karrierjét. Vitézi kinevezése pedig biztosíték volt arra, hogy a fennálló magyar kormányzat elismeri a vállalt szolgálatot, különösen az 1919–1921 közötti szerepvállalást. Sajnos az élet nem tartogatott olyan szerencsét Csigó számára, hogy kibontakoztathassa életét a megnyugodott viszonyok között. 1930-ban érkezett a hír, hogy a mérnök rövid, de súlyos betegség (hasi hagymáz, azaz hastífusz) után november elsején elhunyt.³⁸ Az eseményről külön is megemlékezett a *Mohácsi Hírlap*, ahol a településen az utóbbi időben dolgozó Csigó Lajos úrról közöltek rövid írást. Ebben megemlékeztek a mérnök életútjáról és működéséről, valamint a temetésének időpontjáról. Fivére, Csigó Valér a mohácsi kórházban volt tiszt-

ségviselő, így a települést „személyesen” is érintette a gyász.³⁹

Pécs városában a személyéhez kapcsolódó részvétnyilvánításnak két szála is akadt. Egyrészt a településen élő vitézeket felkérték, hogy vegyenek részt minél nagyobb számban társuk temetésén. A vitézek nevében Pállay Rezső, a Baranya vármegyei vitézi szék kapitánya szólalt fel a háborúban a hazát szolgáló hős emlékére.⁴⁰ Másrészt az itt élt és dolgozó polgárról emlékeztek meg, aki a híres szőlősgazda Csigó János fia volt. Fontosnak tartották kiemelni a mérnök helyi kötődését, akit ugyanott temettek el, ahová nagyapját, Skála Vencelt is örök nyugalomra helyezték. Ma is meglévő síremlékük ugyanabban a parcellában található a pécsi köztemetőben.⁴¹ Csigó emléketét alma matere is fenn kívánta tartani, így több esetben is fejet hajtott régi diáktársuk sírja előtt. A megfakuló emléketnek tulajdonítható, hogy Csigó Lajost a megemlékezők már főmérnöknek tartották, pedig valójában sose töltötte be ezt a pozíciót.⁴²

■ A pécsi Jókai tér (MNL BaML, XV. 41. Pécs város képeslapgyűjteménye)

38 Csigó Lajos halotti bejegyzése, 1930. november 4. MNL BaML, XXXIII.1. a) Baranya Megye és Pécs Város anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Pécsi halotti anyakönyvei.

39 Halálozás. *Mohácsi Hírlap*, 20. (1930) 45:3. (nov. 9.).

40 Vitéz Csigó Lajos temetése. *Dunántúl*, 20. (1930) 251:5. (nov. 5.).

41 Vitéz Csigó Lajos temetése, Halálozások. *PN*, 39. (1930) 250:4. (nov. 4.).

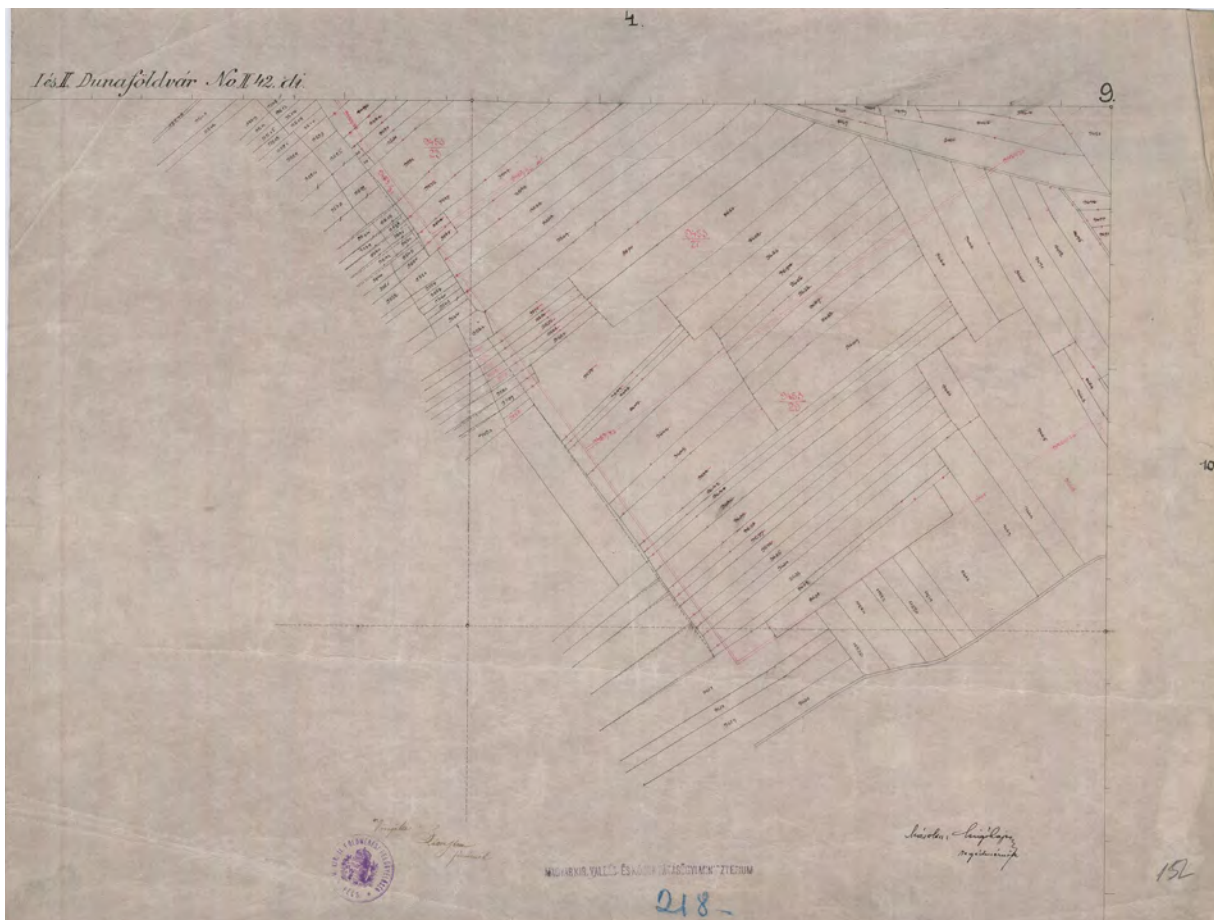
42 Ciszterci öreg diákok harmincéves találkozója. *PN*, 44. (1935) 254:3. (nov. 8.).

■ Csígy Lajos gyászjelentése (MNL OL, S 92. - No. 26/1. fol. 113.)

■ Csígy Lajos és családjának sírboltja (Pécsi köztemető, a szerző felvétele)

■ Dunaföldvár kataszteri térképének Csígy Lajos segédmérnök által másolt szelvénye, 1920 (MNL OL, S 78 - 233. téka - Dunaföldvár - 152.)

CSIMA PÉTER

Őrhegyek a kataszteri térképeken

Előzmények

Tájkutatási munkáim során viszonylag nagy számban talákoztam Őrhegy, Leshegy, Látóhegy, Strázsahegy helynevekkel. A nyelvkutatók megállapításai szerint ezek a nevek az adott hely egykori védelmi funkciójára utalnak.¹ A tájtörténet kutatója számára a helynevek és a táji adottságok együttes vizsgálata a régebbi korok tájhasználatának és a táj alakításának feltárásához is segítséget adhat.

A három észak-magyarországi megyében található korábbi kutatási és tervezési területeimen a felsoroltak közül Őrhegy nevű magaslatokra akadtam a leggyakrabban. Kezdetől érdekelt, szerettem volna tudni, hogy vajon mi lehetett azok védelmi szerepe, van-e valamilyen rendszer az elhelyezkedésükben, és egyáltalán, mikor kaphatták az elnevezésüket? Mindezek meghatározásának érdekében első lépésként áttekintettem az Őrhegyeket említő, a szakirodalomban közölt néhány középkori oklevelet, a témára vonatkozó nyelvészeti és történeti földrajzi irodalmat, valamint a történeti térképeket. Utóbbiak között a katonai felméréseket, a települések úrbéri/tagosítási és kataszteri térképeit néztem át. A mai helyzetet az 1:10 000-es méretarányú topográfiai térképeken, valamint az aktuális turistatérképeken és a helynévtárakban vizsgáltam. A kutatás fontos módszerének tekintettem az Őrhegyek terepi azonosítását is, annak során meghatá-

roztam azok tájszerkezeti helyzetét az egyéb domborzati elemekhez, a felszíni vizekhez, valamint a legközelebbi településekhez viszonyítva. Eddigi részeredményeimet, következtéseimet 2016-ban tájtörténeti szakmai konferencián ismerttettem.²

Most kizárólag azt kívánom bemutatni, hogy a kataszteri térképek – azok közül első sorban a birtokvázlatok – milyen segítséget adtak a három megye teljes területére kiterjesztett vizsgálataimhoz.³

Eredmény

A három megyében összesen 36 Őrhegy helynevet találtam 25 település kataszteri térképein.⁴ (További három érintett település kataszteri térképét nem sikerült megtalálnom, nyolc esetben pedig a kataszteri térképek nem jelölik az egyébként ott korábban és ma is Őrhegy néven ismert helyet.) Az látható, hogy amíg az összes többi történeti és mai térképi forrás domborzati elemeket, azaz magaslatokat nevez meg Őrhegy-ként, a kataszteri térképek nem azokat, hanem szántóföldi dűlőket, legelőt, szőlőt vagy erdőtömböt. A magaslatok Őrhegy megnevezése ugyanis az érintett települések többségénél átment azokról a hegyen, a hegy egy részén vagy a hegy lábánál fekvő, mezőgazdasági hasznosítású területre is, illetve néhol a hegyet borító erdőtömb megnevezése lett.

1 RESZEGI KATALIN: *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen, 2011. KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1988. *Korai magyar helynévszótár, 1000–1350*. Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005. KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – SZEKFŰ GYULA: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. *Hadtörténeti Közlemények*, 20. (1973) 4:639–660.

2 CSIMA PÉTER: Őrhegyek az észak-magyarországi tájban. *A táj változásai a Kárpát-medencében*. Szerk.: FÜLEKY GYÖRGY. Gödöllő, 2016. 80–86.

3 A vizsgált térség a kataszteri felmérések idején 1881-ig még hat vármegye – Abaúj, Borsod, Gömör, Heves, Torna és Zemplén – területére esett. 1881-ben Abaúj és Torna vármegye egyesült. Az elemzésbe bevont települések felmérése 1867–1892 között történt.

4 Habsburg Birodalom – kataszteri térképek. (<https://mapire.eu/hu/map/cadastral>, letöltés: 2020. augusztus 24.).

■ 1. Sajómercsse, 1891 (MNL OL, S 78 - 83. téka - Sajómercsse - 9.)

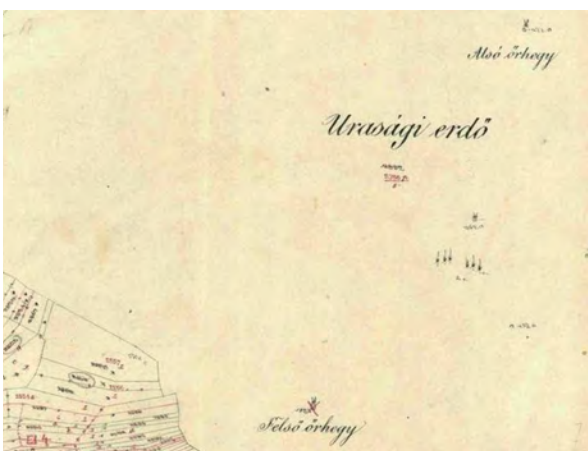
■ 2. Órhegy Sajómercsse mellett (a fényképfelvételeket a szerző készítette)

Öt esetben a térkép szerkesztője a dűlőnév mellett földmérési jellel megjelölte és megnevezte a magaslati pontot is. Így történt Sajómercsse (1–2. kép), Alsószuha és Felsőtárkány esetében, valamint az Északi-Bükk hegyei között fekvő két falu, Borsodbóta és Sáta közötti határ közös pontjánál, mindkét település térképén. Alsószuhán a dűlő „Órhegy alja” neve, Sátán pedig a magaslat „Órhegy tető” neve bizonyítja azt, hogy nem azonos helyet írtak fel kétszer a térképre.⁵

Nagylóc kataszteri térképén az Órhegy felirat közvetlenül a hegy legmagasabb pontját mutató földmérési jel mellé került, ezért eb-

ben az esetben sokkal inkább gondolhatjuk azt, hogy a név nem az egyébként magyarázó grafikával egyértelműen jelzett erdőtömböt, hanem a hegycsúcsot jelöli, az erdő pedig itt nem kapott nevet.⁶

Ritkán ugyan, de előfordul, hogy egy településen két szomszédos magaslatnak egyaránt Órhegy a neve. Így például Felsőnyárádon, ahol a kataszteri térkép összevonva „Kis és Nagy Órhegy” névvel jelöli a falu és a kettős magaslat közötti sík felszínén fekvő, szántóként művelt dűlőt. A vizsgált térségben hasonlóképpen kettős Órhegye van Bánfalvának is (ma Bánhorvátai része; 3–4. kép). A kataszteri

■ 3. Bánfalva, 1891 (LTK)

■ 4. Kettős Órhegy Bánfalván

5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 78 Kataszteri gyűjtemény, Térképek (= S 78) - 83. téka - Sajómercsse - 9., 84. téka - Sáta - 7., 73. téka - Bóta - 12. Alsószuha, Felsőtárkány térképeit a Lechner Tudásközpont archívuma (= LTK) őrzi.

6 A térképet az LTK őrzi.

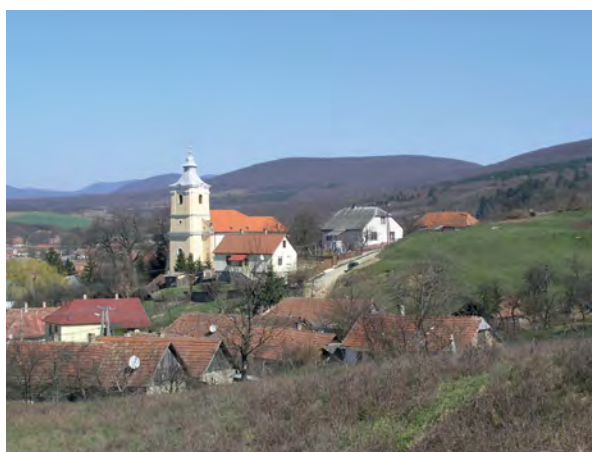
■ 5. Borsodbóta–Sáta, 1891 (MNL OL, S 78 - 84. téka - Sáta - 7., 73. téka - Bóta - 12.)

■ 6. Örhegy Borsodbóta–Sáta határán Sáta felől

■ 7. Gönc–Telkibánya, 1867 (LTK)

■ 8. Örhegy Gönc–Telkibánya határán Gönc felől

térkép az „Urasági erdő” megnevezésű erdő-tömbön belül a két magaslatot jelöli földmérési jellel és azok mellett „Alsó örhegy”, illetve „Felső örhegy” nevekkel.⁷

Néhány Örhegy – ezen most a domborzati elemet, a magaslatot értve – két település közötti határpont lett. Így például a már említett Borsodbóta és Sáta (5–6. kép), továbbá Lak és Szakácsi falvak közös Örhegye. Ezen a két helyen a határpontot mindkét település lakossága a magáénak érezte, ezért aztán a hegy lábánál mindkét oldalon olvasható az Örhegy dűlőnév. Ugyancsak közös határpontja az Örhegy Göncnek és Telkibányának (7–8. kép). A bányavárosi rangot kapott Telkibánya ha-

tárpontjait, közöttük az Örhegyet a Nagy Lajos király által kiküldött bizottság jelölte ki és írta le 1341-ben. A kataszteri térképen azonban csak a gönci oldalon olvasható Örhegy az erdő megnevezéseként, az erdőtömb telkibányai oldalának neve Faluerdő lett. Zabar és Szilaspongy, valamint Váraszó és Erdőkövesd Örhegy nevű határpontja mellett is csak az egyik oldalon, Zabaron, illetve Váraszón kapott a dűlő Örhegy nevet a térképen.⁸

A Hernád völgyének peremén fekvő Boldogkőváraljának és a hegyekkel körbevett kis-medencébe települt Arkának is közös Örhegye van (9–10. kép), a hosszan elnyúló alacsony dombon két magasponttal. A két csúcsból

7 A térképeket az LTK őrzi.

8 Lak, Szakácsi, Gönc, Telkibánya, Váraszó és Erdőkövesd térképeit a Lechner Tudásközpont archívuma őrzi. MNL OL, S 78 - 143. téka - Zabar - 9., 141. téka - Pogony - 4–17.

■ 9. Boldogkővára-Árka, 1867 (LTK)

■ 10. Órhegy Boldogkővára és Árka határán

■ 11. Cserépfalu, 1888 (LTK)

■ 12. Órhegy Cserépfalu mellett

egy-egy a két település területére esik, a határ vonala pedig a közöttük lévő mélyedésben húzódik. Boldogkőváraján erdős terület, Arkán kisparscellás szántóföldi dűlő kapta az Órhegy nevet.⁹

A vizsgált három megyében egyedüli esetenként a bükkaljai Cserépfalun – valószínűleg országosan is ritkaságként – két egymástól távol eső Órhegy nevű magaslat van. Az egyik a falu közvetlen közelében lévő alacsony domb, kisparscellás szántóként művelve, helyét a kataszteri térképen dűlőnév mutatja (11–12. kép). A másik a falutól messze, a Bükk hegység belsőjében erdőtömb nevéként került a térképre. További két helynév is utal erre az Órhegyre „Órhegy lápa” és „Órhegy kiskút” formában,

a magaslat csúcsát pedig földmérési jel mutatja.¹⁰

Monok ideiglenes felmérésének térképázata a belterület és a határ közötti, viszonylag nagy kiterjedésű területet nevezi meg Órhegyként. Csak a birtoktérképről derül ki, hogy ezen a földterületen kisparscellás szántó, fás legelő és zárt erdő egyaránt volt. Utóbbi ugyanis a fás területrészt és a szántót külön is megnevezte, mindkettőt „Alsó órhegy” névvel.¹¹

A három település, Felsőkelecsény–Dövény–Zubogy közös határpontján lévő „Órfatető” nevű, erdővel borított magaslat lábánál csak Felsőkelecsény kataszteri térképén olvasható dűlőnévként Órhegy. Egyedül ez a dűlőnév a bizonyíték arra, hogy a 19. században

9 A térképeket az LTK őrzi.

10 A térképet az LTK őrzi.

11 MNL OL, S 78 - 333. téka - Monok - 3. A kataszteri térképet az LTK őrzi.

■ 13. Mikófalva, 1888 (MNL OL, S 78 - 120. téka - Mikófalva - 5.)

■ 14. Őrhegy Mikófalva mellett

■ 15. Perkupa, 1868 (LTK)

■ 16. Őrhegy Perkupa mellett

még két vármegye (Borsod és Gömör) közös határpontját jelölő különleges, egyedi magaslatnév az Őrhegyekhez hasonló eredetű volt és hasonló funkciót jelzett.¹²

Négy településen azok beépített területének közvetlen szomszédságában található az Őrhegy nevű magaslatok, amelyek valójában dombok. Közülük csak a mikófalvi Őrhegy tengerszint feletti magassága haladja meg kissé a 300 métert (13–14. kép). A kataszteri térképeken mindegyiküknél dűlőnévként szerepel az Őrhegy felirat. Mind korabeli, mind mai hasznosításuk változatos képet mutat. Egerbakta korábban szántóföldként hasznosított Őrhegye mára teljesen beépült, egyedülként a vizsgált térségben. A maconkai Őrhegy teljes

felszíne szántóként művelt. A mikófalvi Őrhegy legelőgyepként hasznosított, csak a hegylábi terület rész erdősült. Perkupán az Őrhegy dűlőnév a magaslat északi lábánál fekvő, a falu és az erdő közötti, kisparcellás területet jelöli (15–16. kép).¹³

Bujákon nem a falu, hanem a Várhegy szomszédságában található az Őrhegy magaslat. Annak a déli és keleti oldalát elfoglaló szőlődűlő kapta a kataszteri térképen az Őrhegy nevet. Jelenleg az egész magaslatot erdő borítja. Monajon a kataszteri térkép az utolsó forrása a falutól messzebb fekvő dűlő Őrhegy neve sem az újabb térképeken, sem a megye földrajzi neveinek tárában már nem olvasható. Végül megemlítem az eddig felsorolt említett

¹² A térképet a Lechner Tudásközpont archívuma őrzi.

¹³ MNL OL, S 78 - 120. téka - Mikófalva - 5. Perkupa térképét az LTK őrzi.

településektől távol eső, a Bodrogzug keleti felén lévő Órhegy tanyát és a mellette fekvő Órhegy nevű dűlőt. A hely a kataszteri felmérés idején Láca külterületén volt, jelenleg Dámóc faluhoz tartozik.¹⁴

Összegzés

A 25 település kataszteri térképein talált 36 Órhegy helynév 24 domborzati magaslathoz köthető, azokról kapták nevüket a szántóföldi dűlők, legelő- vagy erdőterületek, egy esetben egy tanyacsoport. A katonai felmérések

térképei a hadászati szempontokat előtérbe helyezve Órhegyként minden esetben kizárólag magaslatokat jelöltek. A kataszteri térképek, fő céljuknak megfelelően, a birtokhatárokat és a tájhasználatot mutatták be, aminek az azonosításához, a tájékozódáshoz fontos támpontot nyújtottak a dűlőnevek, ezért többségükre azok megnevezéseként kerültek fel az Órhegyek. A cikkben három észak-magyarországi megye Órhegy helyneveinek számbavételét térkép-kivágatokkal és néhány Órhegy magaslattal bemutató saját fotóval illusztráltam.

■ Órhegytanya Láca kataszteri térképén, 1866 (elérhető a www.mapire.eu oldalon, az eredeti szelvényt az LTK őrzi)

14 A térképeket az LTK őrzi.

MIKESY GÁBOR

Egységesítés a földrajzi nevek használatában Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből

Bevezetés

A földrajzi nevek írásbeli alakjának szabályozott használatához civilizációs érdekek fűződnek, helyesebben fűződhetnek bizonyos jól meghatározott névhasználati szinteken, szintereken. Az élet különféle területein szükséges a helyek egyedi tulajdonnévvel való azonosítása, ilyen például az anyakönyvezés rendszere, a közlekedés szervezése, a lakcím- és ingatlan-nyilvántartás, az alapvető közszolgáltatások (posta, egészségügy), hogy csak a kiemelkedő jelentőségű, mindannyiunkat közvetlenül érintőkre utaljunk, de hosszan folytathatnánk a sort a tudományok, az oktatási anyagok és a sajtó világával. A nemzetközi tájékozódásban még a nyelvek és kultúrák, írásrendszerek és szokások erős különbözőségeivel is számolni kell. Egy fejlett írásbeliséggel bíró társadalomban a fejlődés egy szakaszán a nyelvi norma erős követelményként merül fel, ezzel a nagyközönség általában a speciális helyesírási szabályokon keresztül találkozik.

Természetes dolog, hogy a földrajzi nevek változatokban élnek. Másképp nevez(het)i a földfelszín és az emberi környezet részleteit egy helyi és egy szomszédos területről származó ember. Másképp osztják fel a tájakat a geográfusok, geológusok, néprajzkutatók, ismét másképp a különböző anyanyelvű emberek stb. A változatoknak létjogosultságuk van, azonban a kommunikáció biztosításához szükséges a kiemelt változat rögzítése. A névadás–névhasználat–névírás tipikusan interdiszciplináris terület, amelyben alapvetően a nyelv, a közigazgatás, a földrajz, a történelem és a kulturális szféra dominál. Ugyanis a földrajzi név nem egyszerűen a különböző oldalról történő megközelítések, nyilvántartások része, hanem sajátos kapcsolódási pont, kapcsolat a helyek és a társadalom között.

A földrajzi jellegtől, a mérettől, a társadalomban, illetve a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szereptől és sok más tényezőtől függően a földrajzi nevek egységesítése (standardizálása, szabványosítása) más és más szinten valósulhat meg. Az országok rövidebb és hosszabb hivatalos nevét és az ország közigazgatási egységeinek a nevét általában a legfelsőbb törvényhozói szint határozza meg speciális jogszabály-alkotói aktussal, alkotmányban, törvényekben, parlamenti határozatokban stb. A közterületek nevét illetően általában a helyhatóságok, önkormányzatok döntenek, helyi jelentőségű mikrotoponimák egyszerű, de szabályozott adatközlés keretében is bekerülhetnek különböző regiszterekbe, a földrajz-tanításban használt tájrendszer elemeit alapvetően a tudomány szférájában határozzák meg.

A nevek meghatározása és regisztrációja során számos szakigazgatási és tudományos megoldást igénylő kérdés merül fel, amelyek megoldására speciális tanácsadó és/vagy döntéshozó testületek működnek. A problémák jelentős része nyelvi természetű (helyesírás, nyelvjárásiasság, a kisebbségi és idegen nyelvű nevek használata stb.), de az ontológiai (a földrajzi név kategóriának való megfelelés; szükséges-e egyáltalán hivatalos nevet adni; milyen szinten szükséges teljesen egyedi – homonimitást, szinonimitást és összetéveszthetőséget kizáró – névalakokat biztosítani), jogi-hatásköri (ki lehet előterjesztő és ki a döntéshozó), közigazgatási szempontokon túl a számos kulturális, történelmi és örökségvédelmi szempont figyelembevétele is az elvárások természetes részét képezik. A helyneveknek minden kultúrában kialakul valamilyen rendszere, amely annak ellenére tekinthető mérvadónak és szolgál analógiaként újabb névadási aktusokban, hogy igazán definiálhatatlan, területi különbségek vannak, és megítélésében számos szubjektív tényező is szerepet játszik.

Hazai előzmények

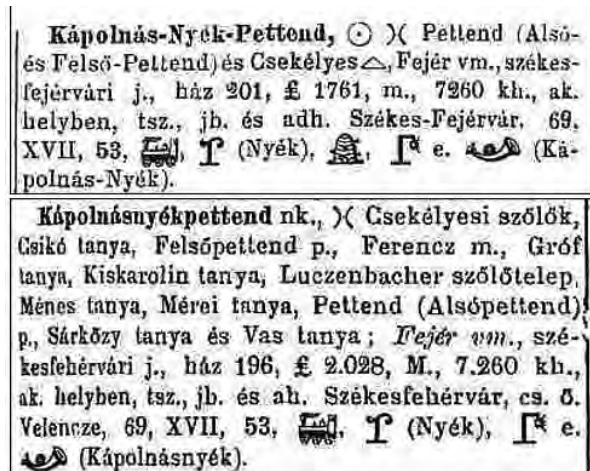
1. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság Magyarországon a község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. törvénycikk hozta létre az első, a teljes országra kiterjedő hatáskörrel bíró testületet, az Országos Községi Törzskönyvbizottságot (OKTB). A helységnevek országos nyilvántartása 1867. évi megalakulásától kezdve a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) feladatköre volt, amely az első teljes, sikerrel lebonyolított népszámlálást (1870) követően jelentette meg *A Magyar Korona Országainak helységnevtárát* 1873-ban. Ebben és a számos későbbi helységnevtár szerkesztése során nemcsak az azonos nevű helységek, illetve az ugyanarra a helységre vonatkozó több névalak sokasága jelentett problémát, de a spontán alakuló megkülönböztető előtagok változékonysága is. A vasúti menetrendekben még erőteljesebben jelentkezett az egyedítés igénye, és előszeretettel alkalmaztak önkényesen alkotott egyedi helyneveket, pl. Mosonszentjános Moson-előtagja vagy Rábapordány Rába-előtagja hamarabb jelent meg a vasút használatában, mint a helységnevtárakban.¹ A postaszolgáltatás különösen akadozott a sok azonos nevű helység között vándorló küldemények miatt, hiszen például csak Szent-Mártonból és Szent-Mihályból (korabeli kötőjeles

írással) több mint 20-20 volt. A rendezetlenségből fakadó problémák kiküszöbölésére a KSH regiszterét a törvény állandó országos törzskönyvvé emelte, és az ott rögzített névalakok használatát kötelező érvénnyel elrendelte állami, törvényhatósági, községi és egyéb hivatalos iratokban, bélyegzőkön, útjelző táblákon, közigazgatási szervek rendelkezése alatt álló intézmények, iskolák és cégek iratain és pecsétjein, iskolai tankönyveken és térképeken, törvényszéki végzéseken stb. A névalakok és írásmódok egységesítésének gyakorlati feladatait az OKTB látta el, az általuk előterjesztett megyei névlisták belügyminiszteri rendelettel és a helységnevtárban való megjelenéssel váltak hivatalos névvé. A törzskönyvezés folyamatának leírását, adatait és nyelvi elemzését kiváló munkákban dolgozta fel Mező András.²

Az OKTB tételesen áttekintette a történelmi Magyarország több mint 12 ezerre rúgó helységnevéllományát, és ennek mintegy 40 százalékaiban, megközelítően ötezer helységnevében hajtott végre névváltozásokat 1913-ig, amikor a történelmi Magyarország utolsó, mondhatjuk, kultikussá vált helységnevtára megjelent, tartalmazva négy vármegye kivételével – mert Árva, Liptó, Hunyad és Fogaras vármegyék anyagát a belügyminiszter odáig nem hirdette ki – az OKTB működésének eredményét. A 19. század végén felgyorsult spontán és egye-

■ A Nyék-Pettend / Kápolnás-Nyék-Pettend / Kápolnásnyékpettend változatok a törzskönyvezésben a Kápolnásnyék alakban rögzültek. Részletek a község kataszteri térképéről (Lechner Tudásközpont / = LTK/, Fejér megye 44.), illetve az 1900. és az 1902. évi helységnevtárból

1 PERGER IMRE: Minek nevezzetek? A magyar vasút névadási gyakorlata. *Indóház*, 13. (2017) 4:42–47., 44.

2 MEZŐ ANDRÁS: *A magyar hivatalos helységnevéadás*. Bp., 1982.; MEZŐ ANDRÁS: *Adatok a magyar hivatalos helységnevéadáshoz*. Nyíregyháza, 1999.

di határozatokkal történő névváltoztatásokkal együtt az ország felének a hivatalos neve változott meg szűk néhány évtized alatt, amelyhez fogható gyorsaságú és tömegű névváltozásra – ha a főhatalom és a hivatalos nyelvek változásait nem tekintjük – nem igen akad példa egy országban.

A fő célkitűzések megvalósultak, a homonimitás gyakorlatilag megszűnt, az összetevészethetőség és a téves lokalizálás lehetősége erősen visszaszorult (de azért maradt a törzskönyvezés után is Telki és Teleki, Vasmegyer Szabolcs megyében, Kuntapolca Gömör és Kishont megyében).

Az egyedítés egyik prototipikus módszere volt az előtagok alkalmazása. Így lett a számos Újfaluból Győrújfalú, Hontújfalú, Mosonújfalú, Temesújfalú, Tiszaújfalú, Torontálújfalú, a Szent-Györgyökből Baranyaszentgyörgy, Garamszentgyörgy, Lajtaszentgyörgy, Szepeszentgyörgy, Turócszentgyörgy, de éltek névelemcserével (Tót-Keszi > Magyarkeszi), rövidítéssel (a két Lőkősházából az egyik Lőkös lett) és egyéb eszközökkel is.

Az OKTB leginkább vitatott tevékenysége a nem magyar vagy nem magyar hangzású nevek tömeges magyarosítása olyan esetekben is, amikor a homonimák elkerülése ezt nem is indokolta. Több ezer kisebbségi és a helyi kultúrában erősen meggyökeresedett név vált ennek a törekvésnek áldozatául. A fordítások/részfordítások mellett (Lupest > Farkasháza, Bierbrunn~Vyborna > Sörkút, Sztrazsó > Örlak) mellett önkényes változások

■ Az előtaggal egyedítés, a névelemcsere és a helyesírási korrekció (általános egybeírás) esetei Váckisújfalu környékének helységneveiben (Váckisújfalu kataszteri térképe, LTK, Pest megye 174.)

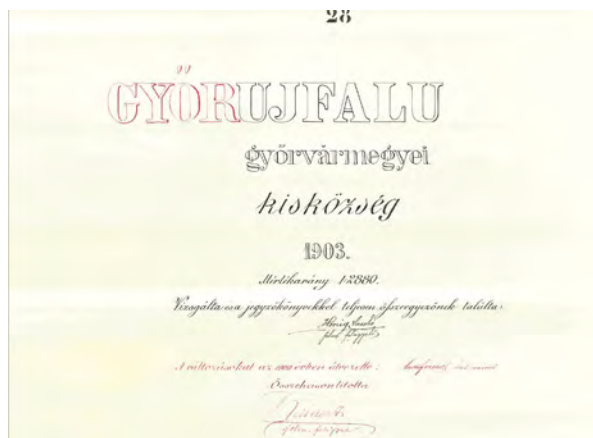
sok is történtek (Szolocsina > Királyfiszállás, Strelec > Örszentvid). A hangzásbeli változtatásoknál sokszor törekedtek arra, hogy közszói jelentése legyen az új névnek (Kosztelec > Kosfalu, Velusócz > Velős), sokszor pedig nem (Grid > Göröd, Hrabócz > Rabócz, Zábresz > Szeberézs).

■ Hradistya nevét az OKTB 1905-ben változtatta Várkútra (Forrás: <https://mapire.eu>, részlet a 3. katonai felmérésből és az 1940–44. évi katonai felmérésből, szinkronizált nézet)

Az OKTB korai működése során fogalmazódott meg a helységnevi egybeírás elve, mely mára már a vizuális kultúránk részévé is vált, hiszen útjelzőablakon, térképeken, menetrendekben és állomásokon csak ilyeneket látunk, ha pedig kötőjeles alak tűnik fel, azt már kapcsolts neveknek értelmezzük az íráskép alapján. Ezt az elvet képviselte a legkövetkezetesebben a törzskönyvbizottság.

Korántsem ilyen következetesen, mégis alapvetően közelített döntéseiben a bizottság a köznyelvi alakok felé a nyelvjárásiassággal (pl. Nádalla > Horvátnádálja), a régies (pl. Kis-Bittce > Kisbicce) és idegen írásmódokkal (pl. Puchó > Puhó) szemben. Sokkal követke-

■ Megkülönböztető előtag átvezetése Győrújfalú kataszteri térképén (LTK, Győr-Moson-Sopron megye 66.)

■ Jászfelsőszentgyörgy neve a törzskönyvezés előtti időkből. A négy külön tagba írt névből először elhagyták az első jelzőt és egybeírták az utolsó két tagot (Jászfelsőszentgyörgy kataszteri térképe, LTK, Jász-Nagykun-Szolnok megye 11.)

zetesebb lett a hangjelölés, pl. az 'új' megkülönböztető előtagok az 1902. évi helységnévtárban kivétel nélkül hosszú ú-val íródnak, hosszú í-vel egységesítették a Csík vármegyére való utalást, pl. Csík-Szent-Király (1900) > Csíkszentkirály (1902-től).³

A helységnévtárak tartalmazzák a község közigazgatási területén, de attól fizikailag elkülönülő lakott helyek (mai szakkifejezéssel külterületi településrészek) nevét is. A jelentősebbeket – már csak azért is, mert a helységek ügyeiben is egyrészt analógiát, másrészt figyelembe veendő (elkerülendő) alakokat jelentettek – szintén törzskönyvezte a bizottság, és ezek száma ugyancsak több ezres tételt tesz ki (pl. a Bihar megyei Remetelórév község törzskönyvezett lakott helyei Jádremete, Jádvolgy, Köröslóró, Köröspanor voltak, melyek közül három – Jádvolgy kivételével – önálló községgé vált ezen a néven).⁴

A törzskönyvbizottság a későbbiekben a községek összevonásakor és új községek alakulásakor használandó új nevek véleményezésében és formálásában játszott szerepet, és máig hatólag alakította az elveket (pl. a közös alaptag kiemelése: Alsószakony + Felsőszakony > Szakony, 1928; a jelentősebb tagok összeolvasztása: Gyöngyösapáti + Nagygens > Gencsapáti, 1943).

1954-ben törvényerejű rendelet szüntette meg az Országos Községi Törzskönyvbizottságot. Ezután a helységek hivatalos névadási folyamata a tanácsrendszer közigazgatási sémája szerint alakult: a kezdeményező községi tanács a járási tanácshoz fordult, majd a megyei levéltár véleményével kiegészítve jutott egy ügy a megyei tanács elé, amely támogatás esetén a Minisztertanács illetékes szervéhez terjesztette fel, és az Elnöki Tanács mondta ki a verdiktet. Országos feladattal megbízott tudományos, illetve többoldalú véleményező testület nem került a folyamatba. Még 1954-ben, de már az OKTB kihagyásával Csongrád megyében Kiskirályság község nevét Eperjesre változtatták, aminek jelzésértéke is van: az ideológiai szempont (feudális viszonyokra emlékeztető közszó kihagyása) többet nyom a latba, mint történelmi, földrajzi és kulturális szempontok (a Sáros vármegye székhelyének történelmi nevével való összekeverhetőség). Az előterjesztés vélhetően megakadt volna az OKTB előtt, viszont a pusztán hivatali rendszerben átment.

2. A Magyar Földrajzi Társaság helynévbizottsága

A múlt századelőn a földrajztudomány lendületesen fejlődött, a 20-as években a térképkiadás is konszolidálódott és nemzeti jellegűvé vált a Monarchia katonaföldrajzi intézetének 1919. évi kényszerű megszűnése után. A térképek iránti kereslet erősen megnövekedett, általánossá váltak az iskolai atlaszok, turisztikai egyesületek sokasága alakult, és egy jó atlasz birtoklása az alapműveltséghez tartozott. A magyar nyelvű földrajzinév-használatnak viszont nem alakultak ki a normái. A geográfusok és térképészek körében erős polémiát keltett a különböző kutatóhelyek és szakmai műhelyek jelentősen eltérő gyakorlata. A név vita a *Földrajzi Közlemények* hasábjain bontakozott ki egy 1927-es felvetés után 1928-ban.⁵ Megszó-

3 Az 1900. és 1902. évi helységnévtárak a KSH honlapján elektronikusan is elérhetők: http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/helysegnevtar/1900/index.html, illetve http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/helysegnevtar/1902/index.html

4 LELKES GYÖRGY: *Magyarország 1903–1912 között törzskönyvezett lakotthelyei a XX. század végén*. Bp., 2001. 34.

lalt benne a hazai geográfus közösség színe-java (Cholnoky Jenő, Fodor Ferenc, Kéz Andor, Strömpl Gábor, Takács József), illetve más tudományok képviselői (Banner Benedek, Bátky Zsigmond) érzékeltették, hogy mennyire általános problémáról van szó. Jóllehet a viták elsősorban az idegen (külföldi) nevek használatáról szóltak, mai szavakkal az exonimákról és az átírási rendszerekről, érintették a legtöbb releváns problémát: a névtípusok, azaz a földrajzi jelleg szerint eltérő írásmódokat, a „mester-szavak” (mai kifejezéssel a földrajzi köznevek) egységes alakban és jelentésben való alkalmazását, az összetett földrajzi nevek kérdéseit, a kurrens és a történeti névanyag elkülönítését, a határon túli magyar területek névanyagának speciális kezelését, a fordíthatóság kérdését, az akadémiai helyesíráshoz való viszonyt stb.

Különös erővel jelentkezett a leválás igénye a német nyelvű tudományosságról, az elhatárolódás a világ helyeinek német nyelvű forrásokon, illetve németből való átíráson alapuló megnevezésétől (pl. hogy a Turin és Florenc féle alakok helyett Torino és Firenze kapjanak polgárjogot a nyelvünkben), továbbá bátorítják a magyaros lágységjelölést a német eredetű írásmóddal szemben (pl. Onega > Onyega).

A viták következményeként a Magyar Földrajzi Társaságban (MFT) és a M. Kir. Állami Térképészeti Intézetben (ÁTI) helynévbizottságok álltak fel. Nem teljesen világos, hogy valóban két ilyen bizottság működött-e. Takács József egy 1942. évi tanulmányában „a M. Kir. Honvédelmi Térképészeti Intézet (HTI, az ÁTI utódja) és a Magyar Földrajzi Társaság közös helynévbizottságá”-ról beszél,⁶ egy forrás szerint már 1926-ban megalakult a Kartográfiai Névráji Bizottság, amely 1930 áprilisától az Állami Térképészet Névráji Bizottsága néven folytatta a munkát.⁷ Mindenesetre a mű-

ködésük eredményét legteljesebb formában közreadó, *A földrajzi nevek használatának új szabályai* címet viselő dokumentum a bevezetésben csak az MFT helynévbizottságát említi, a szövegtörzsben vannak azonban utalások az együttműködésre, és magát a végső megfogalmazást is a neves katonai térképész, Takács József jegyezte, sőt azt lényegében a saját 1928-ban készült, az ÁTI/HTI-ben már egy évtizede használt szabályzattal azonosítja.⁸ A bizottság további tagjai – legalábbis a szabályzat megjelenésekor – Bulla Béla, Kéz Andor, Irmédi-Molnár László, Strömpl Gábor és Szakáll Zsigmond voltak, valamennyien geográfusok és térképészek. Az MFT helynévbizottsága egyúttal kimondta működésének befejezését is. Hangsúlyozandó, hogy – az ÁTI/HTI részvétele ellenére – civil, tudományos és nem hivatalos mandátummal rendelkező szerveződésről volt szó, amely egy szakmai probléma megoldására a szakmai szervezeten belül önkéntes alapon állt fel. Az állam a földrajzi nevek tekintetében két irányban lépett fel szabályozási jogával, a fentebb említett OKTB a községek és egyéb lakott helyek vonatkozásában, továbbá a kataszteri térképekre írandó, a telekkönyvek egyik szervezési egységét jelentő kataszteri dűlők nevét illetően a pénzügyminisztériumi kataszteri utasítások tartalmaztak rendelkezéseket.⁹ A helynévbizottságban, illetve a megelőző vitában a helységnévtárak – mint hivatalos forrás – névanyagát teljes mértékben tiszteletben tartották, annak alkalmazásához kétség nem férhetett, az OKTB névírási elveit nem is kommentálták. Az akkori akadémiai helyesírás földrajzi nevekre vonatkozó részét illetően viszont elégedetlenségüket fejezték ki, s remélték, hogy „ezeket az alaposan átgondolt, bevált és teljesen az akadémiai helyesírás általános elvein felépült szabályokat a Magyar Tu-

5 BANNER BENEDEK: A földrajzi nevek egységes írásmódja – régi probléma. *Földrajzi Közlemények* (= FK), 55. (1927) 1–3. 42–43.; KÉZ ANDOR: Földrajzi nevek írásmódja. FK, 56. (1928) 1–4:35–37., CHOLNOKY JENŐ – FODOR FERENC – TAKÁCS JÓZSEF: Földrajzi nevek írásmódja. *Uo.* 7–8:155–166., STRÖMPL GÁBOR – BANNER BENEDEK – TAKÁCS JÓZSEF: Földrajzi nevek írásmódja. *Uo.* 9–10:230–235.

6 TAKÁCS JÓZSEF: Kárpátalja helynevei. FK, 70. (1942) 4:199–205. Hivatkozott hely: 204.

7 BUGA LÁSZLÓ – HEGEDŰS ÁBEL – JANKÓ ANNAMÁRIA: *A magyar katonai térképészet 100 éve, 1919–2019.* Bp., 2019. 106.

8 [TAKÁCS JÓZSEF:] A földrajzi nevek használatának új szabályai. FK, 68. (1940) 1:4–13. (= TAKÁCS, 1940).

9 MIKESY GÁBOR: Földrajzi nevek a kataszteri térképeken. *Catastrum*, 6. (2019) 3:3–16.

dományos Akadémia is hamarosan, az eddigi, ellentmondásokkal teli részletek helyébe iktathatja.”¹⁰

Érdekesség a szabályzatban, hogy a külföldi településnevek írásában – a határon túli magyar területek kivételével – a helyi hivatalos nyelvi alakok akkor is elsőbbséget élveztek, ha egyébként volt bejárattott magyar alak (Habana, és nem Havanna, Tehrán, és nem Teherán), és a szupremácia elve a megszállt területekre és gyarmatokra is vonatkozott (Brünn, és nem Brno – 1940!, Calcutta, és nem Kalkutta stb.) Nagyon szűken szabták meg a „magyar nyelvkincsnek ma is köztudatban élő helységneveit”, Bécs, Velence és Varsó befért, Athén, Bukarest, Damaszkusz stb. esetében inkább a hivatalos nyelvi alak átírását javasolja a szabályzat.

■ Vaticano, Roma, Napoli: az ÁTI gyakorlatában erősen viszszaszorultak a magyar névalakok (Részlet az ÁTI Kisatlasz /M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, év nélkül/ Olaszország című térképlapjáról)

A természetföldrajzi nevekre és mikrotoponimákra vonatkozóan kétféle iránymutatás van benne: helyesírási kérdéseket szabályoz, továbbá névhasználati normatívákat fogalmaz meg nyelvválasztás és nyelvjárásiasság tekintetében.

Ez az első szabályzat, amelyben – összhangban az akadémiai helyesírással – nyelvi elemzésen alapuló helyesírási sarokpontokat találunk a magyar térképészetben. Az MFT szabályzata (szemben az újabb szabályzatokkal) nem tekintette a magyar nyelvű földrajzi

nevek állományát elkülönülő módon szabályozandó egységnek, hanem az általános (köznyelvi) szabályok lehető legteljesebb érvényesítését írta elő. A helynevek nyelvi szerkezete határozta meg az írásbeli megformálást, nem a földrajzi jelleg (ebben a tekintetben csak a helységnevek jelentettek kivételt, de azt az OKTB egységesítette). A köznévi szóösszetételeket egybe, tulajdonnév és közszó összetételét kötőjellel kapcsolva, a melléknévi szerkezeteket külön írni rendeli, így például a közterületnevek esetében a Kálváriatér, Attila-körút és Berlini tér alakokat hozza például, más névtípusok közül a Csalánpaták, Bivalyhalom és Embervölgy egybe, Kígyós patak, Sági dűlő, Hegyes tető és Csendes óceán külön, Ferenc József-csúcs kötőjellel írandó. Tehát a háromféle nyelvtani szerkezethez háromféle írásmód járul, függetlenül a hely földrajzi jellegétől (összevetésül: ma egységesen külön írjuk valamennyi közterületi jellegre utaló földrajzi köznevet, azaz Kálvária tér, Attila körút és Berlini tér, alapesetben kötőjellel a természetföldrajziakat, tehát Bivaly-halom, Hegyes-tető, Csendes-óceán és Ferenc József-csúcs stb.).

Nyelvi norma tekintetében az idegen nevekre, nyelvjárási jelenségekre és a földrajzi köznevek használatára tér ki a szabályzat. Itt nem szigorúan érvényesítendő pontokról, hanem ajánlásokról van szó. Az idegen neveknek lehetőleg magyarokkal való helyettesítését írja elő a) eredeti, azaz „kinyomozható” magyar névvel (Brezini ~ Nyírjes), b) fordítással (Ptácsnik = Madaras), vagy c) hasonló alakú magyar névvel (Şurian = Surján). A szabályzat

■ Magura helyett magyar név az MFT helynévbizottságának instrukciója szerint. (Forrás: <https://mapire.eu>, részlet a 3. katonai felmérésből és az 1940–44. évi katonai felmérésből, Lóznávoľgytól keletre, szinkronizált nézet)

így előre szentesítette a HTI 1940–44 között készült nagyszabású, 1:50 000 méretarányú új katonai felmérésének gyakorlatát, amelyen a teljes névanyag magyarrá vált, a kizárólag kisebbségek által lakott területeken is.

A tájszók közül az alaki eltérést („tájkiejtést”) mutatókat köznyelvi formára kell hozni (Ómafás högy > Almafás hegy), de a valódi tájszók köznyelvi alakkal való helyettesítését kezelni kell (Szelencés mál, nem „Orgonás oldal”).

Nemzetközi előzmények

A földrajzi nevek nemzetközileg szabványosított írásának az ötlete igen korán felmerült. Albrecht Penck német geográfus 1891-ben, az 5. Nemzetközi Geográfiai Kongresszuson állt elő egy olyan nemzetközi használatú, 1:1 000 000 méretarányú világtérkép ötletével, amely a technikai részleteken túl egységesített földrajzinév-anyagot is tartalmazott volna.¹¹ A *Világtérkép* nem (a későbbiekben is csak részlegesen) valósult meg, de a megvalósítási szándék folyamatosan a nemzetközi disputák központi témája maradt. A kifejezetten a *Világtérkép* megvalósítására összehívott 1909. évi londoni és az 1913. évi párizsi értekezlet a legtöbb technikai kérdésben áttörést hozott, a földrajzi nevek kezelését illetően azonban nem, de az is nagy eredmény, hogy a latin ábécé használatát elfogadta a 41 partner ország.¹² A világháborúk hosszú időre megakasztották az együttműködés folytatását, így a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU), a Nemzetközi Tengerkutató Tanács (ICES), a Pánamerikai Földrajzi és Történelmi Intézet (PAIGH) és az UNESCO az ENSZ-hez fordult, hogy vegye kezébe a szervezést.¹³

Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsában (ECOSOC) a kezdetektől problémát jelentett a helyek bizonytalan azonosíthatósága, amelynek pedig egyrészt a statisztikának, másrészt minden megfelelő adatokon nyugvó gazdasági és humán tervezésnek alapjául kellene szolgálnia. 1948-ban az ECOSOC 6. ülése magáévá tette a fenti kezdeményezést, és az itt elfogadott 131. határozat¹⁴ nemzetközi kartográfiai együttműködés előmozdítására tett javaslatot az ENSZ égisze alatt, a kormányzati és egyéb, a kartográfiában működő szervezetek bevonásával, a modern kartográfiai eljárások megosztására, térképi tartalmak cseréjére és egységes nemzetközi szabványok fejlesztésére. Már ekkor térképészeti részleg alakul az ENSZ titkárságán. Az 1953. évi 476. határozat az ajánlásai közt külön is megfogalmazza, hogy az ENSZ titkársága „folytassa a konzultációkat a kormányzatokkal és az érintett kormányközi szervezetekkel a térképi névírás szabályozott gyakorlatának elfogadásáról”.¹⁵ Az ECOSOC ekkor még regionális szinten megoldhatónak vélte a problémát, és regionális kartográfiai konferenciák tartását javasolta. Ám rögtön az első, az ázsiai és a csendes-óceáni térség országai számára tartott konferencián (Dehra Dun, India, 1955) élesen mutatkozott meg, hogy a megfelelő átírási rendszerek kidolgozása csak szélesebb nemzetközi együttműködésben lehetséges.¹⁶ Viszont a transliteráció is csak akkor képzelhető el, ha egy-egy ország a maga területén egy meghatározott alakban sztandardizálta a neveket. 1956-tól már a nemzeti és a nemzetközi sztandardizáció egymást feltételező egységéről folyt a párbeszéd. Az ECOSOC 1959. évi 715A határozata mérföldkő a földrajzinév-egységesítés történe-

11 MAX C. DE HENSELER: *United Nations activities in the field of standardization of geographical names. Sixth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Name* (1992). https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/6th-uncsgn-docs/6th_uncsgn_Econf_85_crp3.pdf (= HENSELER, 1992)

12 RADÓ SÁNDOR: *Nemzetközi térképészet. Geodézia és Kartográfia (= GK)*. 8. (1956) 1–4:281–283. (= RADÓ, 1956a), hivatkozott hely: 281.

13 RADÓ, 1956a. 281.

14 *Inventory of United Nations Resolutions on Cartography Coordination, Geographic Information and SDI*. <http://ggim.un.org/meetings/2010->

15 *International co-operation on cartography*. United Nations, New York, 1953. (<https://digitallibrary.un.org/record/212732>)

16 HENSELER, 1992.

17 HENSELER, 1992 és UNGEGN Mandate. <https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/mandate.html>

tében.¹⁷ A határozat az ENSZ titkárságán keresztül felszólítja a tagállamokat, hogy „*azok az országok, amelyeknek nincs a földrajzi nevek egységesítésével, összehangolt kezelésével foglalkozó országos intézményük, alapítsanak ilyen szervezetet és rövid időn belül hozzanak létre nemzeti földrajzinév-tárat*”. Ez a határozat tekinthető a tagállamok szervezett együttműködése alapjának is, ugyanis egy olyan központi szervezet létrehozásáról van szó benne, amelyben a tagállamok megosztják a névtáraikat, és amelynek részére információkat szolgáltatnak a hazai névmegállapítási folyamat jogi keretéről, lebonyolítás módjáról, más országok földrajzi neveinek használatáról, átírási rendszereikről stb. Egyúttal szakértői csoportok felállítását indítványozza földrajzi és nyelvészeti alapon, amelyekben a rövidesen felálló UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names) szervezetének csíráját ismerhetjük fel, és nemzetközi konferencia összehívását javasolja a nemzetközi egységesítés általános kérdéseinek, a regionális problémák és a tagállamok által követendő nyelvi eljárások megtárgyalására.

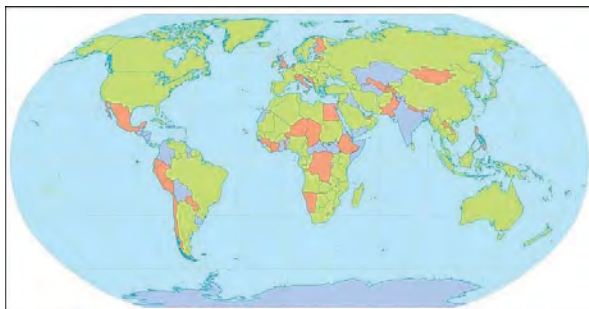
A szakértői csoport 1960-ban tartotta az első ülését New York-ban, majd összesen harmincat a 2017-től működő új szervezeti keretek létrejöttéig. 1967 és 2017 között 11 földrajzinév-egységesítési konferenciát (United Nations Conference on Standardization of Geographical Names) tartottak.¹⁸ Az első UNGEGN ülésen 26 tagállam földrajzinév-bizottsága képviseltette magát, a térségünk-ből csak a Szovjetunió és Lengyelország. Az ülésről szóló jelentés részletesen vázolja az egységesítés szükségességét és problematikáját, és már meglehetősen részletes ajánlásokat tud adni a földrajzi nevekben illetékes állami szervezetek működéséhez.¹⁹ Az ilyen szervezeteknek világos és határozott felhatalmazással kell rendelkezniük, biztosítani kell a folyama-

tos működésüket, az eljárások és a határozatok nyilvánosságát, és törekedniük a legteljesebb konszenzusra. Feltétlenül szükséges az érdekeltek bevonása az eljárásba; az egységesített névállományt publikálni és terjeszteni szükséges. Felhívják a figyelmet a terepmunka és az előzetes kutatások szükségességére. Az ajánlások figyelembe veszik az országok sokszínűségét a nyelvi szituációt illetően (kisebbségi nyelvek, erős nyelvjárási különbségek, írásbeliséggel nem rendelkező népek stb.). Számos névtani részletkérdés előkerül, különösen a névtestre vonatkozó határozottságot, azaz annak világos megállapítását és következetes alkalmazását illetően, hogy az egyes névalakok olyan részei, mint a névelők, nyelvtani toldalékok, de leginkább a földrajzi köznevek részei-e a neveknek. Erősen szorgalmazzák, hogy a bizottságok állítsák össze a földrajzi köznevek listáját az értelmezésükkel együtt.

Egyes országokban, főleg az angolszász területeken a földrajzinév-bizottságok a századforduló környékén megalakultak, a United States Board on Geographic Names (BGN) 1890-ben, a Geographical Names Board of Canada (GNBC) 1897-ben, a Permanent Committee on Geographical Names (PCGN) Nagy-Britanniában 1919-ben. Az ENSZ kezdeményezése nyomán világszerte lettek követőik az 1950-es és 1960-as években. Így például az NSZK-ban egy korábbi kartográfiai munkacsoport alapjaira épülő testület 1959-ben kapott kormányzati felhatalmazást, és a szervezetet 1965-ben véglegesítették Ständiger Ausschuss für geographische Namen (StAGN) néven. Ausztriában az Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde (AKO) 1969 óta lát el kormányzati tanácsadó feladatokat, a ciprusi bizottság 1967-ben alakult. A bizottságok felhatalmazása és helye egy ország kormányzati struktúrájában meglehetősen változatos.

¹⁸ <https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/conferences.html>

¹⁹ *International co-operation on cartography. Report of the Group of Experts on Geographical Names.* https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/past_reports/gegn-1_e.pdf

■ *Földrajzinév-bizottságok világszerte (2016). Zöld szín jelöli a kormányzati meghatalmazással működő testületeket, lila a bizonytalan státuszúakat és piros azokat az országokat, ahol nincs ilyen testület (Forrás: UNGEGN Information Bulletin 51. https://unstats.un.org/unsd/ungegn/pubs/Bulletin/UNGEKN%20bulletin%2051_FINAL.pdf)*

A Földrajzinév-bizottság megalakulása

Az ECOSOC diplomáciai csatornákon terjesztett felhívása Magyarországon az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalt (ÁFTH) mint állami térképészeti főhatóságot találta meg. Az elképzelések nem voltak ismeretlenek, a kiváló kapcsolatokkal rendelkező Radó Sándor már 1956-ban beszámolt az ENSZ központi szervezetében zajló előkészítő munkákról, és az UNESCO hasonló irányú tevékenységéről.²⁰ Radó ekkor még úgy gondolta, hogy a *Nagy Magyar Enciklopédia* szerkesztőségében akkoriban felállt „földrajzi helynévbizottság” lesz hivatva magyar részről a munkák névtani részét megoldani.²¹ 1958-tól már a saját szervezetét (ÁFTH) kívánta előtérbe helyezni.

A Geodéziai és Kartográfiai Egyesület nemzetközi konferenciájára 1959-ben két olyan előadót is meghívtak (a német Karl-Heinz Meine és az amerikai Arthur Burt személyében), akik az ENSZ szervezése mellett újjáéledő nemzetközi kartográfiai együttműködésről is beszámoltak.²² A földrajzi neveket illetően Radó partnerre talált az előzőekben már említett, amúgy örök vetélytárs Takács Józsefben,

■ *Radó Sándor „civilben”, 1970-es évek (Gercsák Gábor magángyűjteménye)*

aki a Kartográfiai Vállalat alkalmazásában állt ekkor. A szocialista országok különutas kezdeményezésében – 1:2 500 000 méretarányú világtérkép készítése – kulcsszerepet játszott a magyar kartográfia, a névirási fejezetet Takács József készítette.²³ Ugyanő fogalmazta meg egy földrajzi nevekben illetékes állami testület tervezetét (erről is beszélt a fenti konferencián), amelyet Radónak sikerült a tekintélyével egyes államigazgatáson belüli tiltakozásokat legyűrve a Minisztertanács napirendjére vetetni, és az 1961 elején kezdődő jogszabály-előkészítésben Takács Józseffel együtt képviselni.²⁴

Az ÁFTH elnöke a 111/1963. (T. 9.) számú

20 RADÓ, 1956b; RADÓ SÁNDOR: A földrajzi nevek térképen-írásának szabványosítása. *GK*, 8. (1956) 1–4:194–195. (= RADÓ, 1956b); RADÓ SÁNDOR: Földrajzi nevek írása a térképen. *GK*, 8. (1956) 1–4:177.

21 RADÓ, 1956b.

22 RADÓ, 1956a, *Kartográfiai Konferencia, 1959. október 7–10.* Geodéziai és Kartográfiai Egyesület. Bp., 1960.

23 PAPP-VÁRY ÁRPÁD: Az 1:2 500 000 méretarányú nemzetközi világtérkép. *FK*, 122. (1998) 3–4:145–166.

24 FÖLDI ERVIN: Az ENSZ földrajzinév-egységesítési törekvései, a magyar Földrajzinév-bizottság megalakulása és tevékenysége 1978-ig. *FK*, 122. (1998) 3–4:131–144., hivatkozott hely: 133–135.

■ Takács József (Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet gyűjteménye, Nemes Zoltán felvétele)

utasításával hozta létre a Földrajzinév-bizottságot (FNB), amely az első ülését 1963. június 18-án tartotta. A bizottságban a következő intézmények kaptak helyet: ÁFTH (Bereczky Ödön, Magyar Attila, Németh Lajos, Radó Sándor, Sántha István), Kartográfiai Vállalat (Földi Ervin, ifj. Hónyi Ede, Márkus Imre), Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium (Előd Károly), Központi Statisztikai Hivatal (Fórizs Margit), Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézet (Mélykúti Mihály, Papp Lajos), Magyar Távirati Iroda (Barabás Miklós), Magyar

Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottság (Fábián Pál) és Magyar Nyelvészeti Bizottság (Lőrincze Lajos), Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya (Lukács Róbert), Országos Levéltár (Maksay Ferenc), továbbá intézmény megjelölése nélkül Takács József. A bizottság elnöke Radó Sándor, titkára Földi Ervin lett.

A kezdeti FNB funkcióját az ÁFTH elnöke mellett működő tanácsadó és véleményező szervként határozta meg az utasítás. Az első ülés jegyzőkönyve szerint a bizottság alapvető célja a nemzetközi együttműködésben való részvétel, az ülés fő témája az ismert külföldi bizottságok működésének ismertetése volt.

Magyarországot az új nemzetközi szerveződés kibontakozása az 1950–60-as években olyan állapotban találta vizsgált témánk szempontjából, hogy – bár kifejezetten földrajzi nevekre specializálódott testület vagy minisztériális részleg éppen nem működött – az előzményekből következően azonnal meg tudott felelni azoknak az elvárásoknak, amelyek miatt az ENSZ vezette kooperáció kibontakozott, legalábbis az 1:1 000 000 méretaránynak megfelelő szinten. Valamennyi helységnek rögzített egyedi neve volt. A neveket egy hivatalos állami kiadványban, a KSH helységnévtárában közzé tették, és minden érdekelt számára hozzáférhető volt. Hasonlóképpen rögzült, jogszabályba foglalt és közzétett neve volt a közigazgatási egységeknek, és a fenti méretarányban a természetföldrajzi nevekben sem mutatkozott jelentős ingadozás. A Földrajzinév-bizottság által felvállalt tevékenységeket a *Catastrum* következő számaiban ismertetjük.

HORVÁTH GERGŐ

Kataszteri térképek az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában

A kataszteri térképek

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára jelenleg 41 településről csaknem háromezer, 1881 és 1970 között keletkezett kataszteri térképszelvényt őriz, melyek közül a legtöbb (24 település vonatkozásában) 1881. évi keltezésű. Bár a gyűjtemény a „kataszteri térképek” nevet kapta, e térképek jellegüket tekintve nagyrészt olyan birtokvázlatok, amelyek a kataszteri térképek alapján készültek, gyakorlatilag azok másolatai.¹ Az alábbiakban az általánosabb esetekben a térképekre „kataszteri térképeként” hivatkozunk, míg a speciális, egyedi esetekben jelezzük az adott térkép pontos típusát.

Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára a kataszteri térképgyűjteményének törzsanyagát képező irategyűjtést 1953-ban vette át a Szolnok Megyei Földhivattól. Az így létrejött gyűjtemény más iratadóktól származó beszállítások révén az idők folyamán lassan kibővült. Bár a térképgyűjtemény napjainkra a kezdeti állapotához képest jelentős mértékben megnőtt, sajnos még így sem tekinthető a megyét illetően teljesnek, a megmaradt térképek között pedig akad olyan, amelyen a szelvények hiányosak, esetleg még a levéltári beszállítás

előtt az erős igénybevétel miatt megkoptak. Az elhasználódás magyarázható azzal, hogy a térképet sűrűn forgatták, mielőtt levéltárba kerültek volna, az iratok teljes hiánya mögött már elsősorban történelmi okok állnak.

A 20. század első felében a megye lakossága és települései rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek el a két világháború, a román és szovjet megszállás és a tanácsköztársaság pusztításai miatt, amelyek a települési és megyei levéltáron is éreztették hatásukat. Bizonyos szervezeteknek és településeknek szinte egyáltalán nem maradt az 1945-öt megelőző időszakról iratanyaga, más esetekben csak szórványok,

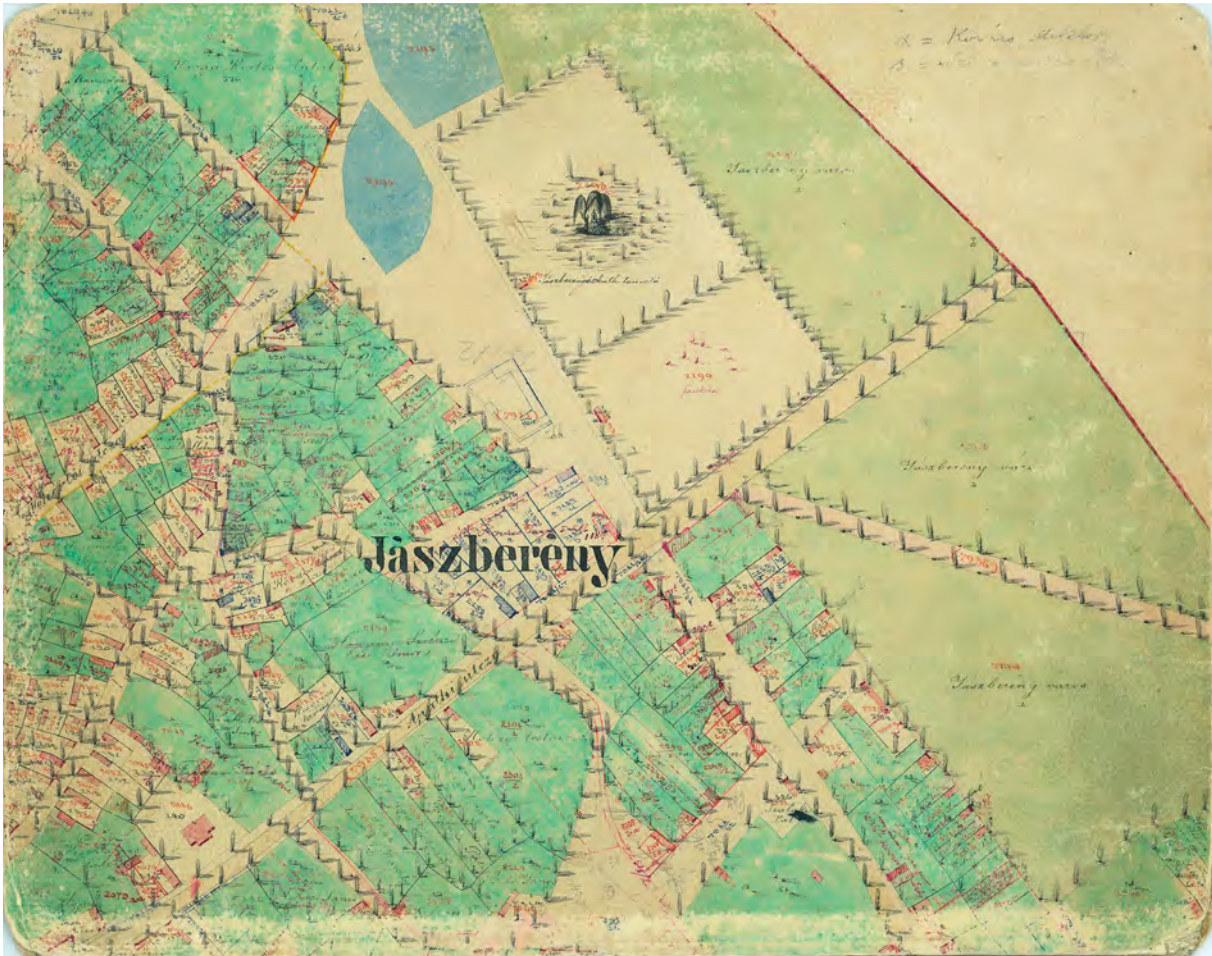

■ Részlet Szolnok kataszteri birtokvázlatáról, 1881 (Forrás: MAPIRE/MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára /= MNL JNSzML/ XV.1.c. K.45.)

■ Tiszaszalók és Tiszaabád még különálló településekként (MNL JNSzML, XV.1.c. K.1.)

1 TÖRÖK ENIKŐ: Felvételi előrajz, kataszteri térkép és birtokvázlat. *Catastrum*, 1. (2014) 2:15–16.

■ Részlet Jászberény 1883. évi kataszteri birtokvázlatának egy szelvényéről (MNL JNSzML, XV.1.c. K.9.)

néhány jegyzőkönyv vagy kevéssé használható töredékek tanúskodnak a helyi igazgatás vagy az adott szerv működéséről. Mindezt tetézték még az 1950-es évek elejének szakszerűtlen selejtezései, valamint a papírhiány miatt indított és erősen átgondolatlan papírgyűjtési akciók, amelyek során további maradandó értékű iratok veszttek oda, nem egy esetben olyanok is, amelyek pedig a háborús pusztításokat túlélték.²

Utóbbi okok miatt alakult ki az 1950-es években a mai levéltári rendszer, amelyben a megyei levéltárak egyik alapfeladata lett az illetékességi területükhöz tartozó, közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének ellenőrzése. A maradandó értékű és jogbiztosító iratok fennmaradásának ellenőrzése mellett termé-

zetesen a még esetleg a szerveknél kint levő térképek feltárására és levéltárba szállításának előkészítésére is sor kerül. A levéltár gyűjtőterületi tapasztalatai azt mutatják, hogy a helyi önkormányzatok irattáraiban még napjainkban is előfordulhatnak az első felmérés idején készült kataszteri birtokvázlatok, ugyanakkor e térképek és iratok zömmel az önkormányzatok kevéssé használt, jellemzően elzárt szekrényeiből kerülnek elő, általában olyankor, amikor költözés vagy felújítás miatt a hivatal helyiségeit ki kell üríteni. Ebből a szempontból kijelenthető, hogy a kataszteri térképgyűjtemény nem tekinthető lezártnak, sőt, ennek bővülésére folyamatosan lehet számítani.

Különösen igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy a levéltárunkba az elmúlt évtizedekben

2 Az iratok pusztulásáról és ezek okairól: MUCSI LÁSZLÓ: Iratpusztulások Jász-Nagykun-Szolnok megyében az újkortól a legújabb korig. *Zounek – A MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyve*, 34. Szerk.: CSÖNGE ATTILA – POZSGAI ERIKA – SZABÓNÉ MASLOWSKI MADLEN. Szolnok, 2020. 9–34.

A földhivatalos		A földhivatalos	
helyrajzi szám	terület	terület	terület
56	566	567	Bánya (déli) / Bányász
	567	568	Köves / Köves
	568	569	Bánya / Bánya
	569	570	Bánya / Bánya
	570	571	Bánya / Bánya
	571	572	Bánya / Bánya
	572	573	Bánya / Bánya
	573	574	Bánya / Bánya
	574	575	Bánya / Bánya
	575	576	Bánya / Bánya
	576	577	Bánya / Bánya
	577	578	Bánya / Bánya
	578	579	Bánya / Bánya
	579	580	Bánya / Bánya
	580	581	Bánya / Bánya
	581	582	Bánya / Bánya
	582	583	Bánya / Bánya
	583	584	Bánya / Bánya
	584	585	Bánya / Bánya
	585	586	Bánya / Bánya
	586	587	Bánya / Bánya
	587	588	Bánya / Bánya
	588	589	Bánya / Bánya
	589	590	Bánya / Bánya
	590	591	Bánya / Bánya
	591	592	Bánya / Bánya
	592	593	Bánya / Bánya
	593	594	Bánya / Bánya

■ Kenderes község 1884. évi birtokrészleti jegyzőkönyvének borítója és egy oldala (MNL JNSzML, V. 621. f. Kenderes község iratai. Egyéb iratok, 283. rsz.)

igen sokféle helyről kerültek be a maradó értékű iratanyagok, és ez alól a kataszteri térképek sem kivételek. A földhivatali, telekkönyvi hatósági feladatokkal foglalkozó szervezetek, hivatalok, esetleg jogutódjaik esetében lényegében evidensnek tekinthetjük, hogy régi kataszteri térképeket, birtokvázlatokat őriznek, az elmúlt évtizedben azonban levéltárunk vett már át ilyen típusú anyagokat helytörténeti egyesülettől, sőt magánszemélytől is. Az ilyen, magánkézben levő, maradó értékű irategyüttesek levéltárba szállítása a biztonságos megőrzés, konzerválás és a hosszútávú felhasználás érdekében elengedhetetlen.

A kataszteri térképek kutatása

Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára kataszteri térképei a levéltári struktúrán belül a Gyűjtemények fondőcsoportjában (XV.), a JNSZ Megyei Levéltár térképeinek és tervrajzainak gyűjteménye fond (XV.1.) Kataszteri térképek állagában (XV.1.c.) található meg.

A levéltár kataszteri térképgyűjteményének mélyebb szintű feltárására és elemzésére eddig még nem került sor. A térképekről

először 1968-ban jelent meg nyomtatott segédlet, amely a Hungaricana Közgyűjteményi Portál felületén online elérhető.³ A térképekhez napjainkban a levéltár kutatótermében Excel-táblázatos segédlet is rendelkezésre áll, amely tartalmazza a térképek raktári számát, az ábrázolt település nevét, a térkép keletkezési évét, valamint az esetlegesen még a térképen található nagyobb földrajzi helyek nevét. A térképek a települések ábécérendjében, ezen belül a keletkezési idő sorrendjében követik egymást. A modern kutatási lehetőségekhez igazodva a levéltár az őrizetében levő térképek digitalizálására 2008-ban sikeres pályázatot nyújtott be a Nemzeti Kulturális Alaphoz, ezt követően pedig a térképek digitalizálását és georeferálását az Arcanum Adatbázis Kft. végezte el.⁴ A gyűjteményében levő térképek – a hiányzó területeket más közgyűjteményben található kataszteri térképekkel kiegészítve – az ország többi szelvényei közé illesztve, georeferált formában napjainkban már a MAPIRE (www.mapire.eu) honlapon keresztül bárki számára ingyenesen hozzáférhetők.

Néhány megyei település a 19. század végén,

3 Kéziratok térképek a szolnoki állami levéltárban. Levéltári jegyzékek 1. *Kéziratok térképek a területi állami levéltárakban* XVIII. Bp., 1968. 1810–821. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Lj_01 (Letöltés: 2020. október 19.)

4 FÜLÖP TAMÁS: *Kataszteri térképek a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban* (Hónap dokumentuma, 2009. február). Online: <http://jnsz.archivportal.hu/id-41-februar.html> (Letöltés: 2020. október 18.)

■ A szolnoki vasúti járműjavító a település 1881. évi kataszteri birtokvázlatán (MNL JNSzML, XV.1.c. K. 45.)

illetve a második világháborút követően, jellemzően kisebb települések összeolvadásával vagy külső részek önállósodásával jött létre, ezért egyes térképek esetében még a közigazgatási változások előtti helyzet figyelhető meg. Így például Abádszalók esetében találunk Tiszaabádról és Tiszaszalókról készült kataszteri birtokvázlatokat, míg Martfű esetében Tiszaöldvár részeként van feltüntetve a település későbbi területe.

A térképekhez kapcsolódó iratanyag

A kataszteri térképek meglétén túl lényeges kérdés, hogy a térképekhez tartozó iratanyag

(kataszteri telekkönyv, birtokívek, birtokrészleti jegyzőkönyvek stb.) fennmaradt, illetve fellelhető-e?

Bár a válasz a kérdésre alapvetően igen, ez is kiegészítésre szorul. A földméréshez kapcsolódó iratok másolatait több települési eljáráság is megkapta. Mivel a fentebb részletezett okok miatt a megye településeinek irattárai a 20. század folyamán jelentős károkat szenvedtek, nem jelenthető ki egyértelműen, hogy minden település megkapta ezeket a dokumentumokat, ám az szinte bizonyos, hogy a nagyobb városok és községek igen. Több településről is fennmaradtak az 1850-es években felvett betáblázási könyvek, valamint az ideiglenes kataszter iratai, és ennél viszonylag szélesebb települési körből a kataszteri térképek iratai is.

A kutatás megkezdése előtt fontos szem előtt tartani, hogy az iratok sokszor igen hiányosak: nagyjából a megye településeinek ötödéből maradt fenn a kataszteri térképezéshez kapcsolódó bármilyen iratanyag, emellett az iratok jellegüket tekintve is igen eltérő képet mutatnak. A megmaradt iratok között fellelhetők az 1850-es évek ideiglenes kataszteri felmérései során készült adótelekkönyvek, telekkönyvi jegyzőkönyvek, később az immár elkészült részletes kataszteri felméréshez kapcsolódó iratok (birtokrészleti jegyzőkönyvek, telekkönyvek, birtokívek, telekkönyvi végzé-

MÉRÉS ÉVI		MÉRÉS ÉVI		MÉRÉS ÉVI		MÉRÉS ÉVI	
száma	terület	száma	terület	száma	terület	száma	terület
1. 1202	1.000	2. 1203	1.000	3. 1204	1.000	4. 1205	1.000
5. 1206	1.000	6. 1207	1.000	7. 1208	1.000	8. 1209	1.000
9. 1210	1.000	10. 1211	1.000	11. 1212	1.000	12. 1213	1.000
13. 1214	1.000	14. 1215	1.000	15. 1216	1.000	16. 1217	1.000
17. 1218	1.000	18. 1219	1.000	19. 1220	1.000	20. 1221	1.000
21. 1222	1.000	22. 1223	1.000	23. 1224	1.000	24. 1225	1.000
25. 1226	1.000	26. 1227	1.000	27. 1228	1.000	28. 1229	1.000
29. 1230	1.000	30. 1231	1.000	31. 1232	1.000	32. 1233	1.000
33. 1234	1.000	34. 1235	1.000	35. 1236	1.000	36. 1237	1.000
37. 1238	1.000	38. 1239	1.000	39. 1240	1.000	40. 1241	1.000
41. 1242	1.000	42. 1243	1.000	43. 1244	1.000	44. 1245	1.000
45. 1246	1.000	46. 1247	1.000	47. 1248	1.000	48. 1249	1.000
49. 1250	1.000	50. 1251	1.000	51. 1252	1.000	52. 1253	1.000
53. 1254	1.000	54. 1255	1.000	55. 1256	1.000	56. 1257	1.000
57. 1258	1.000	58. 1259	1.000	59. 1260	1.000	60. 1261	1.000
61. 1262	1.000	62. 1263	1.000	63. 1264	1.000	64. 1265	1.000
65. 1266	1.000	66. 1267	1.000	67. 1268	1.000	68. 1269	1.000
69. 1270	1.000	70. 1271	1.000	71. 1272	1.000	72. 1273	1.000
73. 1274	1.000	74. 1275	1.000	75. 1276	1.000	76. 1277	1.000
77. 1278	1.000	78. 1279	1.000	79. 1280	1.000	80. 1281	1.000
81. 1282	1.000	82. 1283	1.000	83. 1284	1.000	84. 1285	1.000
85. 1286	1.000	86. 1287	1.000	87. 1288	1.000	88. 1289	1.000
89. 1290	1.000	90. 1291	1.000	91. 1292	1.000	92. 1293	1.000
93. 1294	1.000	94. 1295	1.000	95. 1296	1.000	96. 1297	1.000
97. 1298	1.000	98. 1299	1.000	99. 1300	1.000	100. 1301	1.000

■ Túrkeve, 1880-ban készült kataszteri birtokív (MNL JNSzML, V. 572. f. Túrkeve város tanácsának iratai. Birtoknyilvántartások. 407. rsz.)

sek stb.). Sajnálatos módon a megye településeinek nagy része szinte semmilyen kataszteri irattal nem rendelkezik, és még azon településeket illetően is, ahol ilyen iratok megmaradtak, igen nehéz a kutatás, mivel a megmaradt kataszteri irattal sok esetben más dátumozású, mint a rendelkezésre álló térkép. Az iratok többsége a települések irataival együtt, azok részeként került a levéltárba, így ezen irattípusok az egyes települések fondjaiban (V. fondfőcsoport) találhatóak meg. A települési fondokon túl a Szolnoki Járásbírórság mint telekkönyvi hatóság iratai (MNL JNSzML XXV.13. e.) között is találhatóak a szolnoki járáshoz tartozó településekre vonatkozó kataszteri iratok, ezek is – mind időben, mind pedig a vonatkozó településeket tekintve – igen elszórtak. Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára raktárjegyzékei hozzáférhetők digitális formában a levéltár archív weboldalán (www.szolarchiv.hu), az Adatbázisok/Raktárjegyzék menüpont alatt, valamint papíralapon a levéltár kutatótermében, a frissített raktárjegyzékek pedig fokozatosan kerülnek fel az Elektronikus Levéltári Portálra (www.eleveltar.hu).

A térképekhez készült iratok igen hiányosan maradtak meg, így bár bizonyos szelvényeken az ingatlanokhoz feljegyezték a tulajdonosok nevét, némely ingatlanok tulajdonosainak beazonosítása így is szinte lehetetlen

vállalkozásnak tűnik. A család-, hely- és épülettörténet iránt érdeklődő kutatók számára azonban lényeges információ, hogy bizonyos települések esetében az eredeti kataszteri térkép készült utáni korrekciókat, változásokat is feljegyezték a birtokvázlatok szelvényeire. Példaként említhetjük Jászberényt, ahol az 1895. évi kataszteri revízió során felmért változásokat a mérnökök a birtokvázlatra is felvették: a belvárosban álló Lehel Vezér Gimnázium helyén (hrsz: 2487) az 1883. évi kataszteri térképen még az eredeti épület szerepel, ám a MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára gyűjteményében található és a MAPIRE-n elérhető georeferált birtokvázlaton már ott látható piros színnel berajzolva az épületnek az 1895. évi felmérés során rögzített új, a maival csaknem azonos formája.

Bár a kataszteri térképeink georeferáltak, ingyenesen és könnyen hozzáférhetők a MAPIRE-n keresztül, a papíralapú térképeink és az egyéb fondokban található, hozzájuk kapcsolódó iratok is elérhetők és kutathatók a levéltárunk kutatószolgálatán (Szolnok, Pozsonyi út 40–42.). A térképekből és az iratokból a reprográfiai költség megtérítése mellett digitális és papíralapú másolat is kérhető. A kutatószolgálatunk nyitva tartásával és működésével kapcsolatos szabályokat megtalálhatják levéltárunk honlapján (www.mnl.gov.hu/jnszml).

■ 1. Jászberény belvárosa az 1883. évi kataszteri térképen (MNL OL, S 78 - 123. téka - Jászberény - 46.³], 2. a birtokvázlaton, berajzolva rajta az időközben felépített Lehel Vezér Gimnázium (MNL JNSzML, XV.1.c.-K.9), 3. a belváros ma, műholdról [Forrás: HERE WeGo]

IVÁN GYULA

„Földügyi igazgatás a fenntartható fejlődésért” A modern kataszter kézikönyve

Az egy évtizede megjelent könyvről készült kései összefoglaló annak elismerése, hogy a mű az elmúlt tíz évben szerte a világban jelentős hatást gyakorolt a földügyi igazgatással és a kataszterrel kapcsolatos tevékenységre. A *Land Administration for Sustainable Development*, vagyis *Földügyi igazgatás a fenntartható fejlődésért* című könyv 2010-ben nyomtatott és digitális formában jelent meg az ESRI Academic Press gondozásában.¹ A mű hatása napjainkban is érezhető, mert szinte minden nemzetközi szinten megjelenő szakcikk idézi. A könyv magyarul nem elérhető, azonban az angolul (spanyolul vagy franciául) értő kollégáknak nagy segítségére lehet a kataszter, a földügyi igazgatás új elméletének megértésében.

A kilencvenes évek közepétől – köszönhetően a technológiai fejlődésnek, a műszergyártási és információtechnológiai megoldásoknak – jelentős átalakuláson ment keresztül a földmérés, a közigazgatás számos területe, beleértve a katasztert is.

Az új helymeghatározó és informatikai eszközök (műholdas helymeghatározás, navigációs algoritmusok) teljesen átalakították a társadalom és a szakemberek kapcsolatát. Ez a jelenség elsősorban a helymeghatározásban vált erőssé, lassan mindenki azt gondolja, hogy „okos” (smart) eszközével képes ugyanarra a helymeghatározási pontosságra, amire egy professzionális földmérő. Sajnos – vagy szerencsére? – ez így nem igaz. De ezen eszközök társadalomra mért hatása számottevő.²

A Nemzetközi Földmérő Szövetség (International Federation of Surveyors, Fédération Internationale des Géomètres = FIG) felismerve a fentiek jelentőségét, nagy erőfeszítéseket

tett a földmérés (a helymeghatározás) tudománya és a kapcsolódó társadalmi tevékenységek összehangolására.

A FIG mint civil szervezet számos globális szervezettel összhangban végzi a munkáját ezen a területen, többek között az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezetével (UN-FAO), az ENSZ emberi településekkel foglalkozó szervezetével (UN-HABITAT), a Világbankkal és számos nemzetközi segélyező szervezettel (pl. US-AID). Jó példa erre az 1999 óta évente, rendszeresen a Világbank által megrendezett Föld és Szegénység Konferencia („Land and Poverty Conference”), amely a kataszter és a globális célok megvalósításának kidolgozásában játszik szerepet. (<http://worldbank.org>)

Az ENSZ Millenniumi Fejlesztési Célok programjának fő eleme a szegénység megszüntetése volt, amelyet 2015-ben kiterjesztettek ENSZ Fenntartható Fejlődési Célokká, végrehajtásukban a mai napig is kemény munka folyik világszerte.³

A fenti célokhoz és azok megvalósításához a FIG már a legelején kapcsolódott és aktívan szerepet vállalt. Ez a szerep azonban a földmérő, térinformatikus, kataszteri szakma újragondolásával is járt. Megjelent egy új fogalom, a „földügyi szakember” (land professional), aki nemcsak a helymeghatározáshoz, hanem a kapcsolódó közigazgatási, szociológiai és jogi kérdésekhez is ért, ezzel teljes mértékben átalakítva a „földmérő” hagyományos fogalmát.

Egyes vélemények szerint a fenti koncepció kidolgozása a kilencvenes évek közepétől a 2000-es évek első évtizedének végéig tartott. A kataszter és a hozzá kapcsolódó tudományágak azonban manapság is folyamatos fejlőd-

1 A <https://www.esri.com/en-us/industries/government/departments/land-administration/offers/e-book> címen ingyenesen letehető angol, spanyol és francia nyelven.

2 IVÁN GYULA: Térben Tudatos Társadalom. *Geodézia és Kartográfia*, 67. (2015) 1–2:11–16.

désben vannak, ezért jobb úgy fogalmazni, hogy 2010-re kialakult egy olyan új paradigma és koncepció, amely a földügyi igazgatást és a katasztert évtizedekre befolyásolni fogja. A szerzők ezen ismeretek esszenciáját foglalták össze könyvükben.

Ian Williamson okleveles földmérő mérnök. A könyv megjelenésének időpontjában az ausztráliai Melbourne-i Egyetem Térinformatikai Intézet, Térbeli Adatinfrastruktúra és Földügyi Igazgatási Központ földmérési és térinformatikai professzora volt. Williamson nemzetközi szakértőnek számít a kataszter, a földügyi igazgatás, a térbeli adatinfrastruktúrák területén, nemcsak stratégiai, műszaki és intézményi kérdésekben, hanem e rendszerek gyakorlati megvalósításának kérdésében is. A FIG Kataszteri és Földügyi Menedzsment Bizottságának az elnöke volt 2000–2003 között. Jelenleg a Melbourne-i Egyetem professor emeritusa az Infrastrukturális Mérnöki Tanszéken (Department of Infrastructure Engineering). A Researchgate.net információi szerint 363 publikációja van a témában, amelyet 81 376 fő olvasott és 5489 fő idézett.

Stig Enemark okleveles földmérő mérnök. A könyv megjelenésének időpontjában a FIG elnöke volt. A földügyi menedzsment és a problémaalapú tanulás professzora a dániai Aalborgi Egyetem Fejlesztési és Területtervezési Tanszékén. Széleskörű tapasztalatai vannak a földügyi menedzsment és a földügyi igazgatás területén, elsősorban az oktatási és kapacitásbővítési témákban. Jelenleg az Aalborgi Egyetem Területtervezési Tanszéke és az Információtechnológiai és Tervezési Kar professzor emeritusa.

Jude Wallace földügy-politikai, földügy-stratégiai jogász. A könyv megjelenésének időpontjában a Melbourne-i Egyetem Térbeli Adatinfrastruktúra és Földügyi Igazgatási Központ Térinformatikai Tanszékének főmunkatársa volt. Kutatási területe a földpolitika és stratégia globális kérdései. Tapasztalatai kiterjednek a szegények érdekében végzett földügyi stratégia kidolgozásától egészen a

modern földügyi igazgatási rendszerek fejlesztéséig.

A perzsa Abbas Rajabifard okleveles földmérő mérnök. A könyv megjelenésének időpontjában a Globális Térbeli Adatinfrastruktúra Szövetség elnöke volt. Korábban a Melbourne-i Egyetem Térbeli Adatinfrastruktúra és Földügyi Igazgatási Központ Térinformatikai Tanszékének docense volt. Fő kutatási területe a technológiai megoldások és a térbeli adatinfrastruktúrák felhasználása a földügyi igazgatási rendszerekben. Jelenleg a Melbourne-i Egyetem Térbeli Adatinfrastruktúra és Földügyi Igazgatási Központjának az igazgatója.

A meglehetősen nagy terjedelmű, 506 oldalas mű öt nagy fejezetben részletesen tárgyalja a földügyi igazgatás és a fenntartható fejlődés kapcsolatát. A kataszterről mint a földügyi igazgatás talán legfontosabb szervezetéről külön szól, azonban napjainkban a fejlett kataszteri rendszerekben – köztük hazánkban is – ez igazából nem különül el. Amikor kataszterről beszélünk, azon a földügyi igazgatás egész rendszerét értjük.

Az első fejezet (Bevezetés a földügyi igazgatásba) a helyzet felvázolásánál először az integrált földügyi igazgatás szükségességének igazolásával foglalkozik. A nemzetközi szinten is független összetevők egy integrált földügyi igazgatási rendszer esetén a következők: a földügyi menedzsment paradigmája, a rendszerek közös eljárásai, az eszköztár ezek megvalósításához, illetve a földügyi igazgatás szerepe a fenntartható fejlődésben.

A földügyi igazgatási rendszerek központi tevékenysége a különböző, kapcsolódó rendszerek tervezése, kiépítése, irányítása és nyomon követése. Ez a fejezet kifejti a földügyi reform és a földügyi igazgatás közti különbséget is. Ismerteti a földügyi igazgatás tíz modern alapelvét és megmutatja, hogy a nemzetgazdasági tervezés szinte minden szintjén alapvető jelentősége van a földügyi igazgatásnak.

A fejezet második része az emberek földdel, ingatlanal való elképzeléseivel, gondolkodásával foglalkozik, és azzal, hogyan fogják fel, hogy szükségük van földügyi igazgatásra.

A második fejezet (Egy új elmélet) első része a földügyi igazgatás és a fenntartható fejlődés közötti kapcsolatot fejt ki. Azt mutatja meg, hogy nemcsak a nemzeti érdekeket kell figyelembe venni a rendszerek fejlesztésénél, hanem a globális hatásokat is (klímaváltozás, biodiverzitás stb.). Ezek a globális hatások befolyásolják a rendszereket, azonban a kataszter megmarad mindennek az alapjaként.

A második rész a földügyi igazgatás alapfeladataival foglalkozik. Fontosnak tekintik a rendszerek történeti elemzését, azonban a kulcskérdés a funkciók esetén a birtoklás formáinak kérdése. A birtoklási formák azok, amelyek alapjaiban határozzák meg egy földügyi igazgatás működését.

A harmadik rész bevezeti a modern földügyi igazgatás elméletét. A legfontosabb a földügyi igazgatás elhelyezése a földügyi menedzsment paradigmájában. Mindez azt jelenti, hogy a földügyi igazgatást önmagában nem, hanem csak egy nagyobb rendszer (a földügyi menedzsment) részeként szabad tekinteni. A földügyi igazgatás a földügyi menedzsment által létrehozott döntések „végrehajtó” szerve.

A harmadik fejezet (Modern rendszerek felépítése) első része a földügyi igazgatás földpiaci szerepét tárgyalja. A földpiaci tevékenységet öt szintre osztják, tárgyalják a formális földpiaci kedvezményezettjeinek képességét, amelyet általában kihagynak az elemzésekből, továbbá felhívják a figyelmet az ingatlanértékelés és -adóztatás földpiaci szerepére és fontosságára.

A második rész a föld használatának menedzselésével foglalkozik. A földhasználati rendszerek elválaszthatatlan részét képezik a földhasználati tervezési és ellenőrzési rendszerek. A szerzők a különböző városi és külterületi földek használatának elveit összevetik az új földügyi menedzsment paradigmával és beillesztik azokat a rendszerbe. A birtokrendezés kérdését is körbejárják, végül bemutatják, hogy az ingatlanfejlesztés is része az új földügyi menedzsment paradigmának.

A 3. rész a tengeri területek menedzsmentjével foglalkozik. A „föld” fogalmába beletartozik a tengeri környezet is, amelynek ezért egy modern földügyi igazgatási rendszer integrált részét kell képeznie.

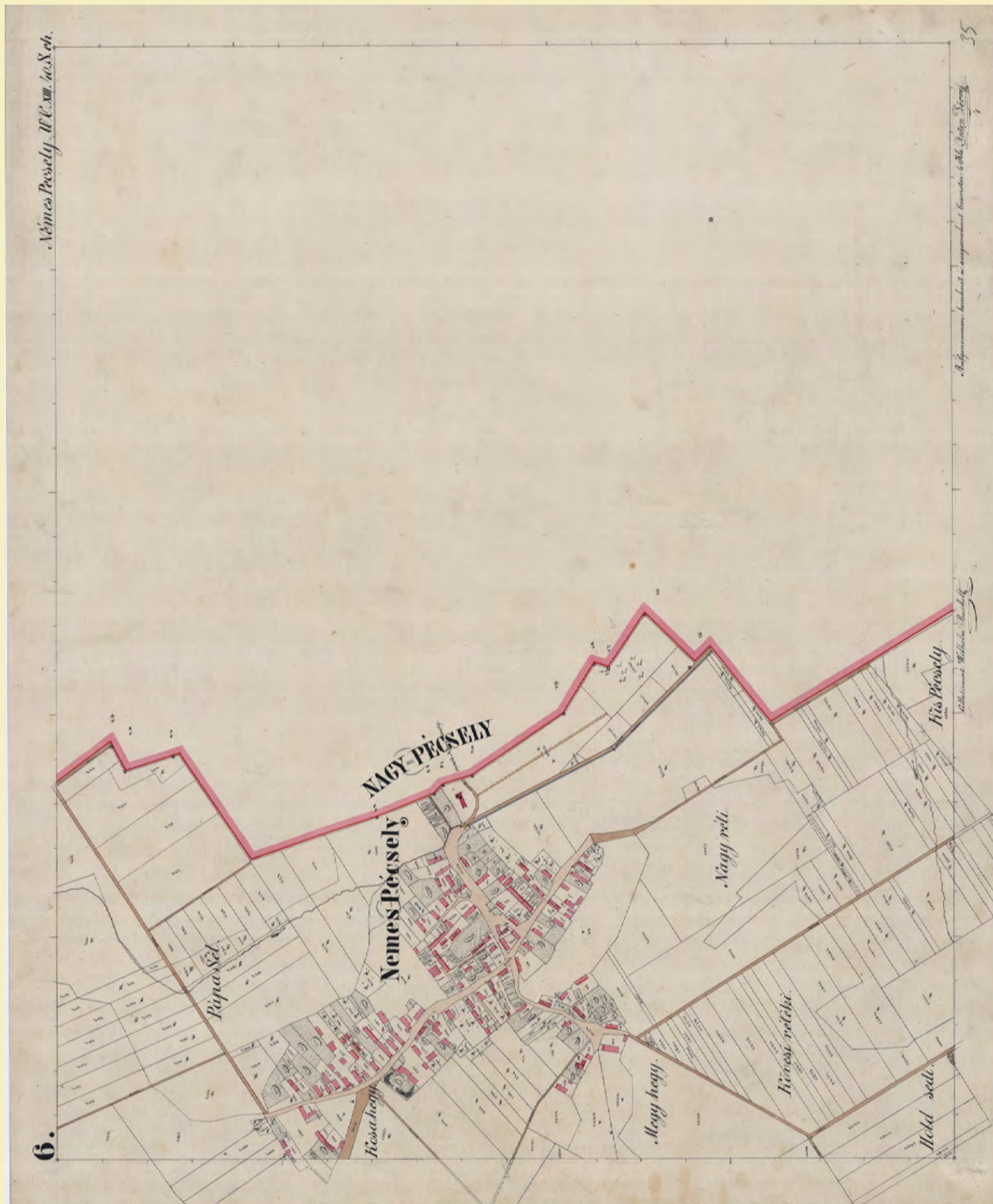
A következő rész a térbeli adat-infrastruktúrák földügyi igazgatási rendszerbe illesztésével foglalkozik. A műszaki rész leírja, hogy a téradat-infrastruktúrák milyen hatékonyan segítik a földügyi igazgatást a földet mint erőforrást, vagyont kezelő tevékenységben.

A fejezet utolsó része világszinten áttekinti a különböző földügyi igazgatási tevékenységeket és a kapcsolódó elemzéseket, irodalmat.

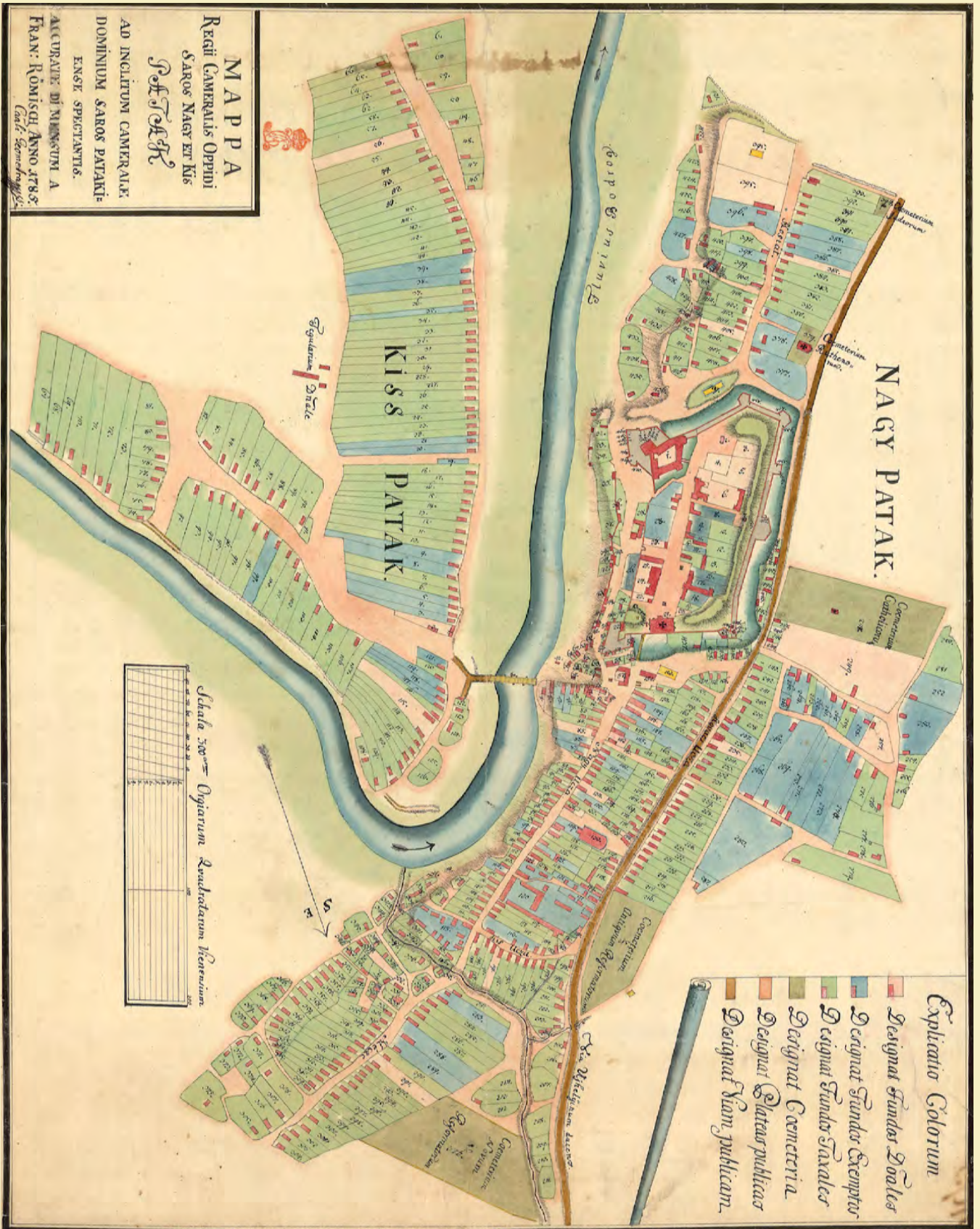
A negyedik fejezet (Megvalósítás) szerint mindennek a kulcsa az, hogy a fenti elveket hogyan lehet megvalósítani. Az első részben elsősorban az emberi és intézményi kapacitásokkal, azok bővítésével foglalkozik, mert ez a legalapvetőbb erőforrás. A szerzők világosan meghatározzák, hogy milyen döntések szükségesek szociálisan, kormányzatilag és egyénileg egy megfelelő rendszer felépítéséhez.

A negyedik fejezet következő része a könyv lényege. Egy eszköztárat határoz meg, amelylyel a fenti tervezési, menedzsment célok elérhetőek. Számos kérdést tesz fel, amelyre a válaszok alapján megoldást kínál. Az utolsó rész a földügyi igazgatási projekt menedzsmenttel és azok kiértékelésével foglalkozik. Ismerteti a különböző, alkalmazható stratégiákat, megoldásokat, beleértve a döntéshozókat és rendszertervezőket is.

Az ötödik fejezet (A földügyi igazgatás jövője) a földügyi igazgatás jövőbeni trendjeivel foglalkozik. Számos kihívásnak (globalizáció, népegyenlőtlenség, klímaváltozás stb.) a földügyi igazgatási rendszerekre gyakorolt hatásait elemzi. Végkövetésként azt állapítja meg, hogy a szakértők által definiált trendeket be kell építeni a rendszerek tervezési, továbbfejlesztési folyamatába, ugyanis csak ekkor lehet megfelelően rugalmas és a kihívásokra válaszoló földügyi igazgatást építeni.

▪ Dörre Antal: Nemespecsely kataszteri térképe (részlet), 1858 (MNL OL, S 78 - 319. téka - Pécsely - 35.). L. ehhez Török Enikő cikkét

■ Franz Römisch kamarai mérnök térképe a sárospataki kamarai uradalomhoz tartozó Nagy- és Kissárospatakról, 1785 (MNL OL S 11 – Nr. 493.). L. ehhez Filep Antal cikkét